

helsinška povelja

hapšenje karadžića

Sonja Biserko

Definitivan kraj i stvarni poraz 3

uvodnik

Sonja Biserko

Građani porazili elitu 4

građani porazili elitu

Teofil Pančić

Kučaj, otvoriće ti se 6

Ivan Torov

Predvorje za predsednikovu vladavinu 7

Vojislava Vignjević

Tadićeve nepristojna ponuda 9

Ivan Živković

Hapšenje Karadžića tek prvi korak 10

teret zločina

Bojan al Pinto-Brkić

Penzionerske muke 11

Slobodanka Ast

Ženska strana rata 13

“kosovo je srbija”

Anton Bebler

Propuštena prilika za istorijski sporazum 15

Nebojša Petrović

Knez Lazar - patriota ili izdajnik 22

međunarodna donatorska konferencija o kosovu

Bashkim Hisari

Pomoć od 1,2 milijardi eura jasna podrška EU Kosovu .. 25

amnestija kriminala(ca)

Bojana Oprijan Ilić

Zastarela pravda i sveža politika 27

budućnost srpske radikalne stranke

Nastasja Radović

Što gore, to bolje 28

četrdeset godina od 1968.

Vladimir Gligorov

Šta je bilo pre, a šta posle 30

Nikola Samardžić

Revolucija koja je uspela pošto je propala. 33

Velimir Čurgus Kazimir

Jedno lično sećanje 34

književni esej

Bora Ćosić

Albatros 37

nova izdanja

Latinka Perović

Knjiga o Beogradu 39

povelja na licu mesta

Gordana Perunović Fijat

Kikinda: Ostrvo doktora Braneta 41

umesto eseja

Nenad Daković

Ne znam. 42

sport i propaganda

Ivan Mrđen

“Crni Ljupko” na čelu kolone 44

nacionalne manjine

Olga Zirojević

Gorani 45

naša pošta

Rade Vukosav

Posjeta mladih iz Vojvodine i Beograda Srebrenici 46

malo poznata istorija

Branko Pavlica

Sudbina folksdojčera u Jugoslaviji posle II svetskog rata 47

PIŠE: SONJA BISERKO

Definitivan kraj i svarni poraz

Hapšenje Radovana Karadžića, lidera bosanskih Srba tokom godina rata, 1992-1995. godine, i tvorca Republike Srpske kao ratnog plena ("Srbi nikad neće prihvatiti nikakvu bosansku državu, ma od koga ta ideja potekla", govorio je on), optuženog za najteže ratne zločine i genocid u Bosni i Hercegovini, događaj je od prvorazrednog značaja. Moglo bi se reći, čak značajniji i od hapšenja Slobodana Miloševića. Jer, njegovo hapšenje ne predstavlja samo kraj iluzije o ujedinjenju svih Srba u jednu državu, već znatno više od toga. Prvenstveno zbog toga što konačno u prvi plan istura njegove srbijanske (beogradske) mentore, arhitekte srpskog velikodržavnog projekta i čitavo društvo. Radovan Karadžić je slovio za istinskog, objediniteljskog srpskog lidera. U politiku ga je uveo Dobrica Ćosić, akademik i jedan od glavnih konstruktora srpskog projekta. Ćosić je, po vlastitim rečima, bio blisko povezan sa njim. On ga je instalirao za lidera bosanskih Srba i o njemu je govorio kao najdarovitijem srpskom političaru.

Indikativno je čutanje upravo tog dela elite čiji je opstanak na sceni ovo hapšenje ugrozilo. Organizovane su demonstracije koje predvode radikalne desne grupe, inače u tesnoj vezi sa Srpskom akademijom nauka i umetnosti (iz koje je svojevremeno potekao čuveni *Memorandum*), crkvom i nereformisanim delovima vojske. Međutim, one za sada ne uspevaju, i verovatno i neće, da pokrenu mase. Bez obzira na to, pažnju zavređuje atmosfera i reakcije na samo hapšenje.

Intelektualna javnost je svojevremeno podizanje optužnice protiv Karadžića doživela kao "pritisak na čitav srpski narod", čime "svetski moćnici nastoje da paraliziraju svaku političku i društvenu aktivnost srpskog naroda". U tom smislu, 60 intelektualaca donelo

je Deklaraciju (1997) o obustavljanju postupaka Haškog tribunala protiv dr Radovana Karadžića u kojoj se kaže da "hajka na Radovana Karadžića nema nikakvog pravog oslonca u stvarnim činjenicama", te da je "sudbina Radovana Karadžića sudbina čitavog naroda". Deklaraciju je inicirao patrijarh Pavle i ona je objedinila nacionaliste sa svih pozicija. Prof. Kosta Čavoški, koji je rukovodio i Odborom za odbranu Radovana Karadžića, je čak napisao i knjigu u odbranu Karadžića u kojoj tvrdi da je u vreme pokolja u Srebrenici Karadžić bio izgubio kontrolu nad Mladićem i da je celom operacijom komandovao sam Milošević. Deklarisani nacionalisti i antikomunisti su počeli organizovano da svu odgovornost za eventualne ratne zločine na srpskoj strani prebacuju isključivo na komuniste, a ponajviše na samog Slobodana Miloševića.

Čin hapšenja je kod srpskih nacionalista stvorio osećaj definitivnog kraja i stvarnog poraza. Svojevremeno, jedan je pesnik govorio da Karadžić personalizuje Republiku Srpsku, da je on amblem, i da bi njegov odlazak u Hag definitivno porazio svaku srpsku nadu, svako srpsko dostojanstvo. Karadžić je već odavno otišao u legendu, smatralo se da je zauvek nestao. Privođenjem „dobrodušnog“ starca koji se bavi alternativnom medicinom, njegovo hapšenje je primereno legendi i stvaranju novog mita. Odjednom, brojne fotografije i snimci o njegovom novom identitetu. Živeo je povučeno, zaštićen i poštovan u okruženju u kojem se kretao. Svi mediji su nekoliko dana donosili romanizirane biografije Radovana Karadžića, bez ulaženja u stvarne razloge njegovog hapšenja. Izveštaji su se najviše bavili tehničkim detaljima hapšenja i spekulacijama oko načina, datuma i mesta hapšenja. Reakcije bosanskih Srba bile su uzdržane, ili pak gnevne, jer je uhapšen srpski lider koji

je dobio oreol savremenog Robina Huda.

Vojislav Koštunica je bio njegov zaštitnik, s time što je njegova partija, Demokratska stranka Srbije (DSS) bila sestrinska partija sa Karadžićevom Srpskom demokratskom strankom (SDS). Nakon što je Koštunica napustio Demokratsku stranku 1992. godine, Radovan Karadžić je pomogao u formiranju DSS. Pobedom Vojislava Koštunice 2000. godine na predsedničkim izborima u ondašnjoj SR Jugoslaviji i to protiv Slobodana Miloševića, nacionalistički blok je po prvi put dobio demokratski legitimitet i podršku međunarodne zajednice. Njegov dolazak bio je veliko ohrabrenje srpskom nacionalizmu, a time i očekivanjima da će Srbija zadržati svoj ratni plen, pre svega Republiku Srpsku, o kojoj je Koštunica govorio da "nije normalno da srpski gradovi budu u inostranstvu". A sam Radovan Karadžić je smenom vlasti u Beogradu dobio punu državnu podršku i zaštitu. Njegovim iznenadnim hapšenjem zatvorilo se jedno poglavlje, jer je vremenski koincidiralo sa odlaskom dvojice ključnih ideologa velikosrpskog državnog projekta.

Otkuda ovakav neočekivani rasplet? Njegov početak je najavljen proglašenjem nezavisnosti Kosova, kada je Koštunica, između ostalog, organizovao paljenje stranih ambasada u Beogradu u znak revolta zbog međunarodne podrške „lažnoj državi Kosovo“. Raspisivanje prevremenih izbora sa nadom da će pobediti manipulišući kosovskim mitom, pokazalo se ovoga puta kao pogrešna procena. Jedina dobra stvar u vezi sa Koštunicom je ta što je do kraja ogolio srpski nacizam i pomogao svetu i susedima da bolje razumeju dubinu srpskog nacionalizma. Građani Srbije su po prvi put glasali za svoju budućnost i za Sporazum sa EU koji je predsednik Boris Tadić veoma bojažljivo potpisao. Njemu se istorija osmehnula. Ako bude dovoljno hrabar, ima šansu do postane državnik.

Za Srbiju su se otvorile nove perspektive ali srpski nacionalizam još nije poražen. On živi u školama, na univerzitetu, u medijima. Iskustvo Srbije je pokazalo da radikalni nacionalizam ne nestaje sam od sebe, jer uvek ostaje iluzija da će promenjene okolnosti omogućiti realizaciju imperijalnih ciljeva. Zato je neophodna inicijativa izvana. EU, pre svega, u svojim odnosima sa Srbijom treba radikalno da menja i vrednosni sistem bez kojeg dugoročno neže doći do stvarnih promena. ■■

Građani porazili elitu

PIŠE: SONJA BISERKO

Ishod majskih parlamentarnih izbora najavljuje da Srbija najzad ulazi u fazu kada državno pitanje (Kosovo) prestaje biti prioritet za opredeljivanje građana. Koalicija za Evropu (ZES) dobila je izbore zbog okretanja EU potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), kao i sporazuma koje je FIAT najavio sa kragujevačkom Zastavom. Racionalizacija izbornog tela je tek početak normalizacije srpske političke scene. Politička klasa je ustrajavanjem na patriotizmu potrošila legitimitet koga sada mora tražiti na ekonomskim i socijalnim pitanjima. Socijalno odgovorna država je samo fraza koja građane podseća na nostalgичne godine socijalističke Jugoslavije.

Dvodecenijska ideološka konfuzija nije samo rezultat rata kojeg je Srbija vodila protiv Jugoslavije, već i suštinskog nesporazuma sa vremenom u kojem živimo. Raspolućenost između kapitalizma i antikapitalizma, levice i desnice, komunizma i antokomunizma razne su forme nesnalaženja u tektonskim promenama koje su zahvatile čitav svet. Pad komunizma je samo oglasio kraj bipolarizmu, ali je istovremeno ogolio i dubinske procese koji menjaju političku mapu svetu. Nije Srbija jedina zemlja koja se u tome nije snašla. I vodeće zemlje sveta traže novo mesto na toj mapi. Problem Srbije je u tome što se ona u protekle dve decenije arhaizirala i time postala nesposobna da komunicira na novim osnovama sa susedima i sa svetom.

Novo vreme podrazumeva redefinisane svih vrednosti na kojim je počivala Evropa (i Istočna i Zapadna) i traženje nove paradigme i nove hijerarhije vrednosti, počev od profita do socijane pravde. Univerzalnost koncepta ljudskih prava je okvir unutar kojeg će se tražiti bolja ravnoteža između profita liberalne ekonomije i radničkih prava na novim osnovama. Civilno društvo, u skladu sa razvijenošću svakog društva, biće važna karika upravo u profilisanju novog vrednosnog sistema.

Ukapanost u prošlost i prebacivanje odgovornosti za poraženi projekat proširivanja srpske etničke države na komuniste je ona tačka koju srpska elita još nije prešla. To je otvorilo prostor etnodesnici koja je tokom pet godina vladavine Vojislava Koštunice Srbiju odvela u rasizam, antisemitizam, antievropeizam, odnosno palanačko-patrijarhalni režim. Vojislav Koštunica je do kraja ogolio srpski nacizam i pomogao svetu i susedima da bolje razumeju dubinu srpskog nacionalizma. Povratak palanačkog duha srozao je sva dostignuća iz prethodnog razdoblja i time onemogućio pripreme za demokratski preobražaj društva. Stalna tendencija ka "disciplinovanju naroda" i podržavanje "svesti o daljem tiranstvu jedne osnovne volje čiji smo mi samo odjek" objektivna je opasnost i za tzv. evropsku vladu. Održavanje centralizma kao oblika vladavine, posebno onog iz senke,

može potrošiti i najnovije izborne rezultate i ostaviti ih samo kao propuštenu mogućnost, ukoliko ne bude spremnosti za pravljenje bilansa, ne samo ratnog zločina, već sveukupne politike koja je završila u zločinu.

Tranziciona pravda podrazumeva i raščišćavanje ideologizirane javne sfere od antikomunizma, antievropeizma, antiglobalizma. Neophodan je pogled unazad sa razumevanjem i kritičkim odnosom, ali isto tako sa uvažavanjem političkog konteksta ondašnje Jugoslavije. Nedopustivo je da se iz današnje perspektive na 1948. godinu gleda samo kroz golootočansku tragediju. 1948. je mnogo više od toga. Istorijsko *ne* Staljinu značilo je i pravo na vlastiti razvoj koji je kasnije pokazao mnoge prednosti. Vraćanje na 1948. isključivo kao na inat i samovolju Josipa Broza Tita pokazuje suštinsko nerazumevanje istorijskog trenutka. Veselin Djuretić, istoričar, danas govori o potrebi "bezrezervnog vezivanja Srbije za Rusiju" i inastaliranju ruskih vojnih baza u Srbiji. Zato oni tumače 1948. godinu u sasvim drugom ključu: to je za njih kraj Jugoslavije kakvu su želeli. Razbijanje Jugoslavije nije bilo moguće bez oslonca na Rusiju, što danas Djuretić i drugi jasno pokazuju. Isto tako, glorifikacija 1968. i *Praxis grupe* bez neophodne distance uklapa se u istu matricu i pokazuje se kao prirodna vertikalna sa 1948., a nastavlja se sa 1989. i 2001. - obe godine vezane za Slobodana Miloševića. Jedna za njegov uspon a druga za njegov silazak sa srbijanske političke scene i odlazak u Hag. Koincidencija je htela da svi datumi budu vezani za Vidovdan. Iz toga se iznedrila teza o Vidovdanu kao usudu za srpski narod. Ipak, suština je vlastiti dogmatizam i staljinizam koji je jedino imao problema sa "Brozovim ustavom iz 1974. godine", koja je bila i ostala traumatska tačka srpske elite koja nije prihvatila decentralizaciju i konfederalizaciju Jugoslavije.

Biće zato važno pozicioniranje nove vlade u odnosu na kritike liberalno-gradanskih snaga u društvu, odnsno njen odnos prema demokratskim načelima i uopšte ljudskim pravima u širem smislu reči. Iskustvo sa Koštunicom, njegovo odbijanje da potpiše sporazum o SSP, kao i paljevina ambasada, bilo je važno iskustvo za EU, posebno kada je reč o evropskoj orijentaciji Srbije. Pošto su iscrpljene mogućnostu uslovljavanja, EU je rešila da proširivanjem konteksta omogući Srbiji pridruživanje EU. Ali EU je samo privremeno odustala od svojih standarda, pre svega kada je reč o saradnji sa Haškim tribunalom i priznavanjem Kosova. Približavanje Srbije Evropskoj uniji će biti uslovljerno priznavanjem Kosova i to će biti zahtev EU o kome se neće moći pregovarati. Zato je nastavljanje Koštuničine politike podele Kosova kontraproduktivno i pogubno za Srbe južno od Ibra. Oni su ostavljeni tihom izumiranju. Nema odluke o kolektivnom iseljavanju ali se ohrabruje postupno prodavanje imovine i odlazak, bilo na sever Kosova ili u Srbiju. To je politika koju je definisao Dobrica Ćosić u svojoj knjizi *Kosovo* u kojoj je naznačio da će "kondenzovanje Srba sprečiti dalje cepanje Srbije". Tako kosovski mit ostaje kao paradigma velikog stradanja i blanko ček za svako novo žrtvovanje i tragediju, ovog

puta Srba ispod Ibra.

Rezultati majskih izbora jesu važna istoprijska prekretnica, pre svega, u pogledu raspoloženja građana Srbije. Uprkos maksimalnoj instrumentalizaciji medija u mobilisanju javnosti na kosovskom pitanju, građani Srbije su iznedrili sopstveni maksimum u datim okolnostima, glasajući za evropsku budućnost. Odlazeći premijer je, kako kaže komentator *Politike* Lj. Stojadinović, ispuatio svoje mesto u srpskoj istoriji. I sve nas simbolički ostavio u agoniji kojom je upravljao osam godina.

U svom ekspozeu novi premijer srbijanske vlade Mirko Cvetković najavio je da su sve članice koalicije saglasne da nova vlada Srbije nikada neće priznati nezavisnost Kosova, te da će preuzeti sve pravne i diplomatske mere za očuvanje Kosova. Ova formulacija se znatno razlikuje od onih koje je koristio Slobodan Samardžić, ministar za Kosovo i Metohiju u prethodnoj vladi. Međutim, ova formulacija znači da je srpsko pitanje i dalje otvoreno i da je njegovo rešavanje samo odgođeno za bolja vremena.

28. juna formirana je Skupština zajednica srpskih opština u Kosovskoj Mitrovici, uprkos negativnom stavu međunarodne zajednice. Glavni protagonist bio je Slobodan Samardžić. Reagovanja srbijanskih ministarstava vlade V. Koštunice na nezavisnost Kosova bilo je usmereno na potkopavanje novih vlasti na Kosovu i na opstruiranje nezavisnosti. Srpska strana je odbila Ahtisarijev plan - čak je izolovala srpske policajce u zajedničkoj kosovskoj policijskoj službi. Pravi srpski plan za Kosovo je njegova podela u razmeri 12:88, što znači da Beograd želi pet severnih opština pripojiti Srbiji. Da bi to ostvario Beograd će održavati konflikt niskog intenziteta preko infiltracije sužbi bezbednosti na čitavom Kosovu. SPC je stožer oko kojeg se odvija celokupna delatnost Beograda.

U svim projekcijama Beograda u pogledu budućnosti Kosova, važnu ulogu ima Rusija, koja je blokirala donošenje nove rezolucije Saveta bezbednosti. Da je podela Kosova aktuelna svedoči i nedavni intervju ruskog ambasadora u Beogradu Aleksandar Vasiljević Konuzin, koji je u *Danasu* (5-6 jul 2008) rekao da nema podele Kosova. Međutim, istakao je: „Ako Beograd i Priština tokom direktnih pregovora odluče drugačije, mi smo spremni da se to razmatramo“.

Istovremeno, Veselin Djuretić, istoričar, smatra da bi instaliranje ruskih vojnih baza u Srbiji (na Kopaoniku) bio važan balans američkom „Bondstilu“. On takođe smatra da Srpska skupština na Kosovu treba da zatraži od Rusije da se ostvari vojni dogovor iz 1999. godine, te da se umesto predviđenih srpskih vojnika na Kosovu instaliraju ruske vojne snage (oko 10.000) i to u enklavama koje su bile u srpskim rukama pre NATO agresije.

(*Glas javnosti*, 7. jul 2008). Jedino strateško nasleđe Vojislava Koštunice je energetska sporazum sa Rusijom što dugoročno svaku srbijansku vladu stavlja u podređeni položaj.

Tek ostaje da se vidi kako će se ponašati nova vlada u konkretnim situacijama kada je reč o Kosovu. Za sada, samo je retorika umerenija. ■■

PIŠE: TEOFIL PANČIĆ

Kucaj, otvoriće ti se

Postizborno “sleganje tla” u Srbiji polako se privelo kraju. “Uloge su davno podijeljene, i svak ide svojim putem”, što bi rekao jedan pesnik iz Sopota; ne ovog beogradskog, nego onog zagrebačkog. Situacija, dakle, izgleda ovako: imamo vladu, imamo opoziciju; super, zar to nismo hteli? Ma, svakako. A ko nam je to u vladi? DS i G17, ali i SPS & co., s kojima ovi prvi do sada nisu delili ama baš ni jednu političku vrednost. Dobro, ko je u opoziciji? Radikali i narodnjaci, ekipa koja prirodno teži međusobnom bratimljenju – vala su se dugo i suzdržavali! - ali i LDP, koji sa ovakvim opozicionim kolegama nema ništa što bi ih povezalo, ali zato ima ponešto zajedničko sa jednim delom vlade. Što je, međutim, uzalud, jer s drugim delom vlade nema ništa. Dakle, *iz aviona* se vidi da su i vlast i opozicija pomalo čudno sklepane i da bismo mogli lako zamisliti bar četiri-pet “prirodnijih” koalicija, ali nevolja je u tome što nema koalicije bez većine, a većine nema bez... znate već i sami: matematika je čudo. E, sada ćemo u tom čudu da živimo. Da će nam biti lako u tom galimatijasu, neće; s druge strane, sačuvaj nas bože “prirodne” koalicije opskuranata, primitivaca i “levih” smetala; još jednu turu tog mahnitavanja ni mnogo solidnija zemlja od Srbije ne bi preživela u komadu i pri svesti.

Hoće li vlada koju izobilno naseljavaju dačići, mrkonjići i ostali bajatovići imati ikakav stvarni *evroreformski kapacitet*, ili će se cela priča raspasti na prvom ozbiljnijem iskušenju, čim bude trebalo stisnuti petlju i sasvim praktično raskrstiti sa onim što je do sada bilo srž njihovog političkog identiteta? To je u ovom trenutku pitanje pre za jurodive proroke i videoce nego za obične smrtnike. Teoretski gledano, socijalistima uvek preostaje rezervna opcija: da razvrgnu – ako stvari baš “krenu po zlu”, dakle, ako priča o reformama bude ozbiljnija nego što bi mogli da podnesu... - postojeću koaliciju sa DS & co, i vrate se starim, dobrim, zajedničkim vrednostima sa DSS i SRS. Nije ni takvo šta sasvim nemoguće, ali opet, malo je verovatno: da su u toj kombinaciji videli neku ozbiljniju vajdu, učinili bi to već sada; sigurno im druženje sa Dinkićem, Šutanovcem ili (iju!) Čankom nije na vrhu duševnih zadovoljstava. “Prebeg” na drugu stranu političkog spektra krajnje je ozbiljan, rizičan i dalekosežan korak, i zato nikada nije stvar trenutnog hira: to je promišljena, strateška odluka. E sad, to baš i ne mora da znači da je onaj koji ju je doneo nužno u stanju da odmah sagleda sve njene konsekvence... Pa ni Gorbačov, kažu, nije hteo *perestrojkom* da likvidira komunizam i CCCP nego da ih “poboljša”, ali su stvari krenule drugim tokom... Zašto?

Zato što tu naprosto nije bilo štofa vrednog bilo kakvog “poboljšavanja”: sve je to bilo za stare krpe. Tako vam je i sa postmiloševićevskim “espeesizmom”: nema tu ničega vrednog konzervacije, samo sentimentalna uspomena na epohu nedoraslog, inferiornog i provincijalnog krvavog demagoga kojeg su sledili, jer su i sami bili zatočnici tog istog pomaknutog *fiksdejnog* sveta. Avaj, pošto su šanse da on vaskrsne minimalne, nema druge nego da se sve te njegove andrmolje negde usput “elegantno” šutnu i odbace, kao zmijin svlak. Da li mi ovaj sadašnji SPS izgleda uistinu spremnim i sposobnim za to? Ne baš. Ali, čekajte da ih vidite pola godine u “evroreformskoj” vlasti, pa godinu, pa dve... Danas tapš-tapš u Briselu, sutra klap-klap u Londonu; a čovek nije od kamena... I tako, mic po mic, ko zna, možda se bar deo njih *socijalizuje*, nisu valjda svi beznadežni slučajevi.

Kako god bilo, njihov glavni “socijalni radnik” - ili vaspitač, ili kako već hoćete to da zovete – biće Boris Tadić. Njemu je u interesu da ih *prevaspita*, njima je u interesu da budu prevaspitani – mada to sada tek poneko od njih shvata – a srećan je sticaj okolnosti da je uspeh ovog bizarnog i neizvesnog procesa i u najboljem interesu Srbije. S čime se, doduše, nikada neće složiti oni koji čvrsto veruju da je u najboljem interesu Srbije da dodatno propadne (znam da je teško poverovati u to, ali čak i ovakva Srbija mogla bi *dodatno propasti*, još tek kako), ali njih je Srbija ionako na izborima poslala u dubine opozicije, odakle će po prirodi stvari biti manje štetni za Srbiju, mada nema sumnje da će uposliti sve svoje, nimalo zanemarljive, destruktivne sposobnosti. Dakle, Tadić, demokrate & co. sada imaju prilično određene ruke da krenu u Veliko Upristojavanje ove zemlje, što je ogromna, upravo istorijska šansa, ali i isto takva odgovornost: uprskaju li, preostaje im samo da se kolektivno i doživotno povuku u manastirske kelije, i to negde na drugom kraju sveta.

“Međunarodni” faktor – koji ovde svaka šuša, pa i ona “prodemokratska”, po tupoj navici optužuje da je nekako misteriozno kriv za sve lokalne gluposti i promašaje – u tome im ide na ruku. Kako? Kako god vam padne na pamet. SSP je potpisan, iako je sasvim legalno mogao biti “zamrznut”; čak se ni eksplicitno priznavanje nezavisnosti Kosova više ne spominje kao uslov za primanje u EU, i to će biti tako u najmanju ruku dotle dok – ako se to ikada desi – sve već postojeće članice EU ne priznaju Kosovo. Šta, dakle, preostaje? Izručenje trojice preostalih haških pobegulja, ozbiljan rad na svemu onome što stavlja Srbiju na šengensku belu listu – no, biometrijski pasoši već kasne, i ne čuje se da je za to neko kriv! – i, razume se, sav onaj nepregledni posao (politički, ekonomski, pravni) na usklađivanju sa EU standardima. Sve je to po definiciji složeno i teško, ali to je i dalje fer ponuda.

Obznanjeno je da je cilj ove vlade da, na kraju njenog mandata, Srbija bude pred samim vratima Evropske unije. A onda bi sledilo ono: *kucaj, i otvoriće ti se...* Vaspitač Boris i njegovi šticićnici mogli bi da fasuju bingo, samo prvo treba da *uplate tiket*. Zamislite izraz lica jednog Vojislava Koštunice u tom trenutku: takav spektakularan prizor vredeo bi svake kapi znoja koji treba prolići da do toga dođe! ■

Predvorje za predsednikovu vladavinu

PIŠE: IVAN TOROV

Srbija je – to već i sami znate – vrlo dinamična država. Probala je, manje-više, sve što joj se “ponudilo”, pa kako ništa nije “do kraja bilo savršeno dobro” (a najčešće katastrofalno loše), ostavila je sebi širok manevarski prostor za nove državno-političke i ideološke vlastodržačke eksperimente i akrobacije.

Tako bi se otprilike opisalo stanje nakon sklapanja nove vladajuće koalicije i nagoveštenog formiranja “socijalno odgovorne” vlade Cvetković-Dačić-Dinkić. Sastav buduće republičke administracije se, doduše, menjao iz dana u dan, ministarstva uspostavljala i ukidala prema željama partnera u ovoj, pomalo komičnoj igri, prekrajala, kombinovano se i trgovalo na veliko i malo sve do poslednjeg časa. Nekako je čitava predstava bila sračunata da se i pre zakletve u parlamentu namire potrebe i apetiti bar desetak ideoloških i programskih obrazaca, koji će činiti taj novouspostavljeni vladajući “gemišt.”

Pa, eto, i svojevrnog apsurda: u vladi, koja ima ambiciju da izigrava “proevropsko”, “nacionalno” i “političko” pomirenje, na zajedničkom poslu su se našli i naci-socijalisti Ivice Dačića, kojima Miloševićev barjak nikako da ispadne iz ruku, i Tadićeve naci-socijaldemokrate, koji su, po svemu sedući, i zaboravili šta im je pravi partijski identitet, i Dinkićevi “narodnjaci”, kojima se, eto, po treći put pruža prilika da u pogodnom času obore još jedan vladin kabinet, i ljutite sandžačke megdandžije Ugljanin i Ljajić, izandjali Draškovićeve monarhisti,

Čankovi “antisocijalisti” i mađarski “umerenjaci”. Šereti bi rekli, sve moj do mojega, orkestar koji je pre za vašarske proslave nego za ozbiljne državne poslove. Ali, kažu, njihove apologete, i to je bolje od Koštunice, Šešelja i Dačića, alternative s kojom znaš na čemu (lošem) si za razliku od “odabranih” koji su i sami prijatno iznenađeni s kojom su se lakoćom okupili da usreće Srbiju. Evropa je, bre, u pitanju!

Vlada “tihog i tolerantnog” Mirka Cvetkovića – kako god na kraju “opšte trgovine” izgledala – ipak nije suština ove priče. Ona jeste proizvod “postizborne realnosti” (izgovor za sve moguće političke marifetluke) i (ne)zrelosti srpske političke scene, samo je pitanje da li će, kako i koliko dugo igrati ulogu koju joj je namenio glavni strateg – predsednik Republike i lider Demokratske stranke Boris Tadić. Dok Koštunićini analitičari polako napuštaju pozirnicu, vajkajući se što su radikali i “narodnjaci” ispustili socijaliste iz ruku, njihovi rivali, bliski demokratama ili Dinkićevom biznis-lobiju, nemaju ni trunke sumnje da je Tadićeva “rekonfiguracija” vladajućeg ambijenta, zapravo, najbolja formula da će ova vlada, upravo zbog svojih unutrašnjih razlika, potencijalnih sukoba i sporova (jedinstvo suprotnosti, zar ne?) pregurati bar tri godine mandata. Ako joj, naravno, neprijateljski raspoložena opozicija ne podmetne preteške klipove ispod točkova. Njihova “objektivnost” se, međutim, lako da objasniti brzometnim članstvom u profitabilnim upravnim odborima ili obećanim funkcijama.

Stvar je, međutim, malo složenija i kompleksnija od gomile partijski motivisanih improvizacija, kojima smo bili svedoci poslednjih dana formiranja vlade. Samim tim i ozbiljnija po mogućim reperkusijama. Jedan “sveti cilj”, koštunićevsko-tadićevska odbrana Kosova, Srbiju je gurnula u duboku depresiju, drugi, evropske integracije, mogao bi da nas, ne bude li pameti, gurne u samo predvorje nekakve nove, “demokratske” autoritarnosti. Težu kvalifikaciju rezervišemo za moguće još nepovoljnije varijante još jedne mesijanske ambicije srpskih političara. Novi raspored političkih snaga Srbije, nakon predsedničkih i parlamentarnih izbora (na čiji je izgled nametnuti i preforsirani referendumski sindrom možda i presudno uticao), a naročito posle formiranja prve postkoštunićevske vlade, odnosno propasti pregovora SRS-DSS-SPS, omogućio je Borisu Tadiću da, poput savršeno savitljivog akrobate, pređe na teren glavnog, praktično jedinog, a, kako vreme prolazi, i neprikosnovenog kreatora “novog lica” Srbije.

Manje od jedne decenije od “odlaska” Slobodana Miloševića sa vlasti, kome je 8. sednica, u septembru 1987. poslužila za eliminaciju Stambolića, time i verifikovala da “jedna Srbija ne može imati dva gospodara”, ta teza je ponovo dobila na značaju. Đinđiću je bio, manje-više, nepremostiva smetnja Koštunica, Koštunici Đinđić, da bi se, posle likvidacije prvog demokratskog premijera, Koštunica, makar na kratko, ustoličio kao jedini gazda, sve dok nije bio prinuđen, radi sopstvenog opstanka, da vlast deli sa Tadićem. Ako je neuspešna kohabitacija, potom još poraznija koalicija Koštunica-Tadić, Srbiju

dotatno unazadila u mnogim strateškim poslovima, od evropskih integracija, preko Haškog tribunala, do uspostavljanja "legalističkog" unutrašnjeg nereda, prelazak Koštunice u opoziciju, *de facto* u "političku penziju", uz još jedan "pobednički poraz" radikala, Tadiću je otvorio sva vrata i priliku da upravo on bude taj "jedini gospodar". Svi preduslovi su tu, samo je pitanje da li će i koliko lider DS odoleti iskušenjima već uspostavljene koncentracije vlasti.

Sama priroda vladajuće koalicije i način formiranja vlade, a posebno određivanje mandatar, odnosno budućeg premijera, uspostavlja jednu relativno novu situaciju, koja, u ponečemu, možda i podseća na vreme Miloševićeve vlade Mirka Marjanovića, ali su se okolnosti u međuvremenu toliko promenile da bi se bezrezervno stavljao znak jednakosti. Pošto je Srbija i dalje država u čvrstom partokratskom zagrljaju, s tim što su se partijski partneri u međuvremenu radikalno umnožili, sasvim je prirodno što je javnost bila preokupirana formatom ličnosti koja će biti odabrana za premijera, ali i načinom na koji je to učinjeno. Sukob u vrhu DS (koji Tadić ironično naziva "dinamičnom razmenom mišljenja"), zapravo između savetničke državne i funkcionerske partijske oligarhije kome dodeliti dirigentsku palicu vlade, Bojanu Pajtiću, iza koga je stalo gotovo kompletno Predsedništvo, ili Vuku Jeremiću, koga je forsirao Tadićev savetnički tim, a i on sam, razrešen je tako što je Tadić presudio i tu funkciju, ma koliko to apsurdno delovalo, dodelio - samom sebi. Odnosno, ministru finansija Mirku Cvetkoviću, kandidatu koji je u internom glasanju u partiji, kako neko od prisutnih reče, dobio samo "polovinu jednog glasa". Ovim je lider demokrata izbegao svrstavanje na "jednu" ili "drugu" stranu, a zapravo se opredelio za ličnost, koja bi lako postala obična marioneta šefa države. Samim tim što se i u nečijim analitički slavopojkama "ekonomskom ekspertu" Cvetkoviću priznaje da mu politika nije baš jaka strana. A neko se mora i time baviti. Dačić, Dinkić ili lično Tadić.

Time se, hteli ili ne, na mala ili velika vrata, svejedno, neformalno, dakle, protivno Ustavu, koji izvršnu vlast prepušta vladi, u Srbiju uvodi predsednički sistem. Ako će premijer i zbog najsitnijeg političkog problema ili spora, pa i bilo koje odluke vlade, morati da konsultuje šefa države, čije su, inače, ingerencije, osim u rukovođenju vojskom, praktično protokolarne, teško je osloboditi se utiska da je reč o ujdurmi koja suštinski menja prirodu stroge podele vlasti. Izborom Cvetkovića za premijera se, ustvari, kroji ambijent u kome ćemo imati slabog predsednika vlade sa jakom političkom pozadinom. Drugim rečima, jakog predsednika države sa presudnim uticajem na vladine odluke, čime se praktično vlast iz Nemanjine ulice seli na Andrićev venac. Mogućnost da tu vrstu vlastodržačke harmonije poremeti "prirodni" partner i zamenik premijera Dačić, limitirana je činjenicom da su koalicijom sa Tadićem, Čankom, Draškovićem i Dinkićem "srpski levičari" otišli predaleko i da im količina "putera na glavi" neće dozvoliti da preterano rizikuju. U sličnoj poziciji su i ostali partneri, s tim što njihovo očekivanje da eventualno nezadovoljstvo

tretmanom u novouspostavljenoj (fil)harmoniji, bude nadoknađeno daljim ustupcima, nije realno. Osim ako se, makar i kasnije, ne shvati ozbiljno poruka Dragana Markovića Palme da je Srbiji "malo i 40 ministarstava".

Realno gledano, svi su izgledi da će premijer biti transmisija šefa države, vlada prenosnik želja i ambicija DS, a parlament najobičniji "protočni bojler" vlade odnosno predsednika Republike. Koncentracija vlasti na jednom mestu možda bi, s jedne strane, na kraće staze, mogla da pokrene s mrtve tačke neke blokirane procese (približavanje EU, saradnja sa Hagom), ali, s druge, sasvim izvesno, vodila bi vaninstitucionalnoj promeni prirode države, produbila jaz između vlasti i opozicije, što u podeljenoj Srbiji ne može proći bez težih posledica. Kako je u ovoj državi sve ili gotovo sve pod kapom partija, od Ustavnog i Vrhovnog suda, preko tužilaštava, policije i državne bezbednosti, do vodećih (para)državnih medija i preostalih profitabilnih javnih preduzeća, monopol jednog centra ili čak jednog političara, objektivno postaje idealna podloga za uklanjanje bilo kakve kontrole ponašanja i rada države. Ako već sada imamo situaciju u kojoj se kontrola u vladi, recimo, vulgarizuje i banalizuje floskulom da će se partije u svakom ministarstvu uzajamno nadzirati, a nezavisne institucije, poput Saveta za borbu protiv korupcije, Komisije za zaštitu konkurencije, Komisije za sprečavanje sukoba interesa i poverenika za informacije, ili su na udaru ili pred ukidanjem, realna je opasnost da Srbija uskoro sklizne na teren nekontrolisane vlasti.

Istini za volju, uspostavljanju neformalne predsedničke vladavine pogoduje i zbrdadolisani Ustav Srbije (što pada na dušu i onih koji sada protestuju zbog koncentracije vlasti), čije je osnovna svrha da sav život u zemlji podredi partijama. Od imperativnog mandata poslanika i funkcionera do apsolutno nekontrolisanog trošenja para iz budžeta i njihovog preliivanja u partijske kase. Dva takva pokušaja Vojislava Koštunice (najpre sa SPS, a potom i sa DS) stvorila su nepremostive probleme državi i ekonomiji, dezavuisali su državne institucije, proizveli pravi arsenal neraščišćenih afera i skandala, ojačali poziciju tajkuna i centara finansijske moći. ■

Tadićeva nepristojna ponuda

PIŠE: VOJISLAVA VIGNJEVIĆ

Gotovo da je sasvim izvesno, Srbija dobija vladu nakon što je Dačić „prelomio“ i priklonio se Tadiću, napustivši Koštunicu i Nikolića, jer su protivnici evrointegracija. I upravo ta ključna, istorijska tačka za Srbiju koja je prevagnula na republičkim izborima, jer su se građani većinski opredelili za evropski put, dovela je do saglasnosti demokrata i socijalista oko formiranja vlade. Ne malu ulogu u toj priči odigrao je čelnik jedne minorne stranke, Jedinственe Srbije, Dragan Marković Palma, koji se prvi iz Dačićevog tabora javno usprotivio koaliciji sa narodnjacima i radikalima istakavši da je jedini pravi put kojim Srbija treba da ide, evropski. Dalje su usledili prvo neformalni kontakti pa potom i formalni između koalicije za Evropsku Srbiju i stranaka okupljenih oko Socijalističke partije (Partija ujedinjenih penzionera i Jedinственa Srbija), da bi potom bilo obelodanjeno da socijalisti pristaju da uđu u vladu sa demokratama.

Ništa neobično, kada bi se radilo o Socijalističkoj partiji kao o modernoj evropskoj levici. Ali, to sa Dačićevom strankom nije slučaj. Ona se nije odrekla Miloševića i njegovog pogubnog političkog nasleđa, nije osudila ratove na prostoru bivše Jugoslavije koje je započeo upravo Milošević i njegov aparat vlasti. Nije osudila genocid u Srebrenici, nije se poklonila senima nevinih i nedužnih žrtava ratova kao proizvoda njene vladavine, Socijalistička partija nije otvorila pitanje mnogobrojnih žrtava ratnih strahota i stradanja. Nije kritički ocenila period hiperinflacije i opšteg socijalnog sunovrata građana Srbije devedesetih, da se ne pominje moralni glib i etičko srozavanje u koje je zapalo čitavo društvo zbog sukoba i ratova na projektu – da svi Srbi žive u jednoj državi. Osim ovih pitanja koja su nosila pečat njene vladavine, Socijalistička partija nije odgovorila ni na još jedno značajno – zašto je došlo do bombardovanja Srbije 1999. godine i egzodusa na stotine hiljada Albanaca sa Kosova koji su proganjani i maltretirani krajem devedesetih u pokušaju da se promeni demografska slika Kosova. Nisu socijalisti jasno i glasno osudili ni ubice Zorana Đinđića, a za mnoge su i Mladić i Karadžić srpski heroji.

Ako se sve ovo ima u vidu, u najmanju ruku je nepristojna Tadićeva ponuda socijalistima o nacionalnom pomirenju. Kakvo pomirenje, s kim, u ime čega i koga, na kojim principima, pitanja su koja se sama po sebi nameću. A do pomirenja može doći, valjda je to jasno, samo na osnovu prave istine i objektivne valorizacije događaja, sukoba i ratova koje je na bivšem jugoslovenskom prostoru započela Srbija, nanevši zlo svim drugim

narodima, a ne manje, i sopstvenom. Da se ne ide dalje u prošlost – ko je „pomirio“ partizane i četnike tako da ovi drugi budu proizvedeni u antifašističke borbe? Iako do sada niko, iole relevantan u evropskoj historiografiji i publicistici nije osporio antifašistički karakter NOB i doprinos Jugoslavije pobjedi nad fašizmom, niti je iko u tom smislu izjednačio navodni doprinos četnika pobjedonosnom ishodu Drugog svetskog rata. Da se i ne pominju pokušaju raznoraznih „istoričara“ koji uporno nastoje da rehabilituju Nedića i Ljotića.

Političke i stranačke elite, pa shodno tome i predsednik Srbije i Demokratske stranke, odnosno sama njegova partija, nisu spremne da otvaraju ova pitanja koja se neminovno postavljaju ako se želi ući u iskren, otvoren i objektivni proces pomirenja koji, kada je reč o poslednjim decenijama XX veka, Srbiju stavlja pred suštinsko pitanje suočavanja sa prošlošću. Bez svega toga teško je poverovati da je moguće istinsko pomirenje sa sadašnjim susedima, u prvom redu sa Bosnom i Hrvatskom.

Tim više čudi Tadićeva olako data ponuda. Građani su pokazali na prošlim izborima da su zreliji od političke i stranačke elite, pa bi, shodno tome, razumeli jednostavno Tadićevo objašnjenje, da ga je bilo, da je primoran na koaliciju sa Dačićem iz jednog jedinog razloga, potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Sve drugo je, u ovom trenutku, podređeno tome, i dobro je da su upravo iz tog razloga narodnjaci, a posebno Koštunica, ostali van igre zvane formiranje vlade. Jer, ne treba zaboraviti koliko je dragocenog vremena izgubljeno zbog koketiranja i kohabitacije demokrata sa narodnjacima, koliko se zapravo samo tapkalo u mestu, a da je u svemu tome jedini dobitnik bio zapravo Koštunica koji je uspevao da se zadrži na vlasti. Nesaradnju sa Haškim tribunalom i protivljenje evropskom putu Srbije, Koštunica je više nego rečito iskazivao i dokazivao a demokratama to kao da i nije previše smetalo. Zašto je Tadić pristajao na sve to kao drugorazredna i podređena figura teško je racionalno objasniti, budući da je imao ogromnu podršku birača za razliku od Koštunice kome je rejting bio sve niži i niži.

Ovog puta, u koaliciji sa socijalistima, kao što je to bio slučaj sa Koštunicom i narodnjacima, Tadić može rizikovati da izgubi veliko poverenje građana koje je stekao ne toliko sopstvenom zaslugom koliko saznanjem da Srbija više ne može živeti od vraćanja na politiku prošlosti čije ogromne i teške račune tek treba u narednim generacijama da konačno plati. Zato je najvažniji zadatak ove vlade da Srbiji otvori put ka Evropskoj uniji i dovede je do statusa kandidata za članstvo u EU. Sve drugo je, pa i ponuda o, u osnovi, lažnom pomirenju, za neka bolja vremena. Ne zato što stvarno, istinsko, iskreno i objektivno pomirenje nije potrebno Srbiji, nego stoga što socijalisti nisu spremni za taj čin, a demokrate ne smatraju da je za to potreban otvoren i dugotrajan proces, dok je na strani radikala veliki deo biračkog tela koji i dalje podržava programski temelj ove stranke o Velikoj Srbiji. Socijalisti još nisu zreli za proces preispitivanja njihove politike u protekle dve decenije, posebno uloge

Miloševića u svemu tome, drugim rečima, nisu spremni za transformaciju i emancipaciju. Demokrate, bez one jake i energične đinđičevske orijentacije, sve su više razvodnili sopstveni program ne samo lošom politikom kohabitacije sa Koštunicom već i odsustvom energije, hrabrosti, odlučnosti i vizionarstva da se suštinski otvori proces pomirenja.

U tom smislu, gotovo jeftino je zazvučalo i Tadićevo saosećanje upućeno socijalistima da svako žali svog predsednika, pa je ispalo da izjednačava Đinđića i Milošević, što mu pravi pobornici ubijenog premijera ne mogu zaboraviti. Da li je reč o udvaranju socijalistima ili nepromišljenom gestu takozvane dobre volje, teško je proceniti.

Sve u svemu, ako nova vlada izgura mandat ili bar

jedan deo istog s rezultatom koji se od nje jedino i očekuje a to je ubrzan put Srbije u EU, onda će ona ispuniti svoju ulogu. Sve ostalo su parada, lažni sjaj, neiskrene i nepristojne ponude. Za pravo nacionalno i pomirenje sa drugim narodima trebaće dosta vremena i što je još važnije, novi ljudi sa drugačijim shvatanjem i politike i nacionalnih interesa Srbije. Svakako da će u tom procesu jedno od najvažnijih mesta pripasti istorijskom pomirenju Srba i Albanaca. Oni koji su doneli Ustav Srbije, a to

su i demokrate bez kojih isti ne bi mogao biti usvojen u parlamentu, i koji stalno ponavljaju da je Kosovo deo Srbije, svakako nisu pozvani a nisu ni u stanju da sagledaju i osmisle jedan takav proces.

Generalno uzevši, i u ovom procesu, kao i u mnogo

Hapšenje Karadžića tek prvi korak

PIŠE: IVAN ŽIVKOVIĆ

Trinaest godina posle masakra u Srebrenici političke elite vide ideju Evropske unije kao jedinu alternativu nacionalističkog programa narodnjačkog bloka. Ono što niko ne pominje i svi zanemaruju je činjenica da je prošle godine Međunarodni sud pravde našao Srbiju delimično odgovornu za genocid počinjen nad bošnjačkim narodom u Srebrenici 1995. godine, i da ova država već 13 godina nije potpuno ispunila svoju obavezu prema međunarodnom sudu i, samim tim, međunarodnoj zajednici. Pravda, kao tema javnog diskursa, je bila suptilno zamenjena temama poput ekonomskog prosperiteta i poboljšanja standardu života prosečnog građanina koji će doneti Evropska unija kad Srbija odluči da krene tim putem.

Kao posledica Drugog svetskog rata, ili specifičnije, kao posledica zločina koji su se desili tokom tog rata međunarodna zajednica je 1948. godine donela *Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*. Početkom devedesetih godina, jedna od respektabilnih i najstarijih zemalja članova Ujedinjenih Nacija se usudila ne samo da učestvuje u jednom od najgorih zločina posle Drugog svetskog rata, nego da javno i otvoreno prekrši Konvenciju koja ima najjači moralni i etički temelj.

Srbija, kao jedna od naslednica Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Srbiji je pripala neslavna "čast" da bude prva zemlja odgovorna za genocid. Međunarodni sud pravde je utvrdio da Srbija nije direktno kriva za genocid u Srebrenici, ali je presudio da Srbija nije sprečila taj zločin i da je, samim tim delimično odgovorna. Dodatni faktor koji je doprineo toj odluci Suda je nedostatak saradnje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, zato što ni SR Jugoslavija ni Srbija nisu isporučile generala Ratka Mladića, komadanta oružanih snaga vojske Republike Srpske.

INFRASTRUKTURA VS. PRAVDA: Niz godina Srbija se suočava sa ogromnim problemima, ali najveći problemi nisu ni infrastrukturni, ni ekonomski. Najteži problem Srbije je suočavanje sa njenom bliskom prošlošću. U tom kontekstu pravda je postala sekundarna, a institucionalno približavanje Evropskoj uniji je postalo prioritet svih prioriteta. Za sada nova vlada, a i novostari predsednik nije počeo tamo gde treba da počne - poštovanjem odluke Međunarodnog suda pravde i izručivanjem svih optuženih Haškom tribunalu. Suštinske promene u mentalitetu se još uvek nisu dogodile se nisu dogodila. Da li politički vrh iskreno smatra da Radovan Karadžić treba da odgovora za genocid? Da li građani vide Radovana Karadžića kao odraz ksenofobične politike devedesetih, kao nacionalnog heroja, ili kao prepreku za bolji život? Srigurno je samo da Srbija od Evrope očekuje nešto zauzvrat.

- "Ja lično nisam za to, ali ja nisam iznad zakona" - izjavio je Ivo Dačić ministar unutrašnjih poslova i predsednik Socijalističke partije Srbije nedavno da bi prilikom hapšenja Radovana Karadžića rekao da u tome MUP Srbije nije učestvovao.

Tri stotine kilometara udaljeno od Beograda, u Srebrenici, tri stotine i osam muškaraca, i dečaka, su sahranjeni kao i svakog 11. jula do sada, obeležavajući trinaest godina od početka masakra u Srebrenici. Srbija je uhapsila Radovana Karadžića, 'haškog begunca', do nedavno srpskog štićenika. Iako je ovo ogroman korak napred za Srbiju treba nastaviti dalje. Treba naći odgovorne za to što on nije uhapšen ranije, odgovorne za pruženu logističku pomoć a i za političku zaštitu. Tek tada i, naravno, hapšenjem Ratka Mladića i Gorana Hadžića, Srbija će pokazati da ne želi da ima išta sa politikom devedesetih. Stavljanje ekonomskog prosperiteta iznad moralne i pravne obaveze Srbije neće vratiti međunarodni kredibilitet.

MEĐUNARODNA OBAVEZA VS. MORALNA DUŽNOST: U izbornoj kampanji za predsedničke i parlamentarne izbore Evropska unija je predstavljena srpskom narodu kao prilika da građanin ove države poboljša životni standard. Evropska unija je predstavljena kao put ka boljem poslu, boljem obrazovanju, ukidanju

čemu drugom, pomoć će stići iz Evrope. Jer, ne zaboravimo, njen prvi i osnovni princip na kojem su izgrađene sve druge vrednosti je antifašizam, pa će se u tom pravcu i Srbija morati razvijati. Što se tiče novije prošlosti, i tu će evropske vrednosti naći svoje mesto jer je EU već ocenila ulogu Srbije u ratovima na bivšem jugoslovenskom prostoru, osuđujući ih. U tom smislu Haški tribunal je već zauzeo značajno mesto, posebno završetkom suđenja u kojima su osuđeni krivci za ratne zločine, a još veći će uticaj izvršiti na prihvatanje opšteljudskih i civilizacijskih vrednosti nakon suđenja preostalim okrivljenim odnosno nakon privođenja Mladića i Karadžića pravdi. ■

Penzionerske muke

PIŠE: BOJAN AL PINTO-BRKIĆ

viznog režima i poboljšanju većine institucija u Srbiji (zakonodavstvo, zdravstvo, obrazovanje itd.) Politička elita koja je zagovarala ideju približavanja Evropskoj uniji “zaboravila” je da pomene da Evropska unija očekuje da Srbija usaglasi svoje vrednosne sisteme sa evropskim vrednosnim sistemom. Da bi Srbija postala pravna država, i suštinski, okrenula novi list, ona se mora suočiti sa demonima spostvene prošlosti. Prihvatanjem svoje prošlosti, i brzim izručivanjem haških optuženika, Srbija će pokazati da je država u kojoj je pravda temelj funkcionisanja, a ne da je to rešenje njenih ekonomskih problema.

ZAKLJUČAK: Ispunjavanje moralnih, pravnih i međunarodnih dužnosti bi trebalo da bude prioritet “nove” srpske vlade ako ona istinski želi da otvori novo poglavlje u procesu Evropskih integracija. Bolji poslovi, egzotičniji godišnji odmori, i kvalitetnije obrazovanje ne brišu zločine devedesetih u kojima je Srbija učestvovala. Kolektivna odgovornost se ne može poricati jer počinjeni zločini su počinjeni u ime srpskog naroda.

–“Evo nas jedanaestog jula 1995. godine u Srpskoj Srebrenici, uoči još jednog velikoga praznika srpskoga, poklanjamo srpskome narodu ovaj grad i napokon je došao je trenutak da se posle bune protiv dahija, Turcima osvetimo na ovom prostoru.” – Gen. Ratko Mladić

11. jula 1995.

Ovi zločini su se dogodili nekih tri stotine kilometara od Beograda i kako je jedna mlada aktivistkinja Helsinškog odbora rekla nedavno na konferenciji uoči trinaestogodišnjice Srebrenice: “Dok sam bila zauzeta planiranjem letnjeg raspusta, slavljenjem bratovog rođendana hiljade ljudi su bili ubijeni a ja nisam za to nisam znala do 2005. godine.” Generacije mladih u Srbiji ne znaju šta se dogodilo u Srebrenici, te poriču ili čak podržavaju ono što je vojska Republike Srpske uradila. Ekstremizam i nacionalizam će imati plodno tlo u Srbiji sve dok država ne preduzme jasne i efikasne mere da spreči širenje ovakvih ideja. Ispunjavanjem svojih međunarodnih i moralnih dužnosti Srbija će napraviti ogroman prvi korak ka rešavanju svih ovih problema. ■

Dok učestvujete u ratu i, eventualno, ubijanju i pljački, čini vam se da nemate vremena za planiranje penzije. No, to je potpuno pogrešno. Vreme provedeno u penziji moglo bi biti najplodniji period vašeg života. Ne samo da vam mogu pasti s neba zvučne pozicije u vlasti, za vas i vaše najmilije (koji bi takođe trebalo da intenzivno razmišljaju o penziji i prave, kako se to pomodarski kaže, *retirement plans*), pa onda, srazmerno, upravni odbori, socijalni saveti, razne sinekure, sve što je narod odvajkada nazivao penzionerskim poslovima – mada je precizniji termin *vizionarskim* – nego vam uz to mogu nuditi i novac, mnogo novca, gotovinu, šifrovane račune, procenite, subvencije, konsultantske honorare, autorske tantijeme. Pametni ljudi penziju iskoriste kao odskočnu dasku. Pogledajte svetli primer Krkobabića, Jovana i Milana. Premda nije jasno šta se od gore navedenog na njih odnosi, otac i sin su primer kako tranzicija svoje miljenike nalazi na čudnim mestima.

Ovi redovi nisu posvećeni uspesima jedne od najnagrađivanijih srpskih dinastija, već razmišljanje o vizionarstvu generacija koje su neki prebrzo otpisali. Jovan Krkobabić imao je početkom devedesetih godina poziciju u Savezu penzionera i, zahvaljujući tome, bio je član, a potom predsednik upravnog odbora penzijskog fonda. Penzijski fond je za vakta starijeg Krkobabića verovatno bio smejurija, kao što je uostalom i danas. Uprkos tome, mlađi Krkobabić, Milan, spremao se da postane penzioner. Kad je trebalo organizovati starije sugrađane da podrže mudru politiku Slobodana Miloševića, aktiv Saveza penzionera nijednom nije zakazao. Neki se još sećaju brojnih telegrama podrške, čitanih u *Dnevniku*, *Dnevniku plus*, *Dnevnikovom dodatku*, i ostalim *informativnim* emisijama. Na koliko njih je stajao potpis Jovana Krkobabića, možda će neko nekada izbrojati. Koliko puta se Milan Krkobabić, u tom vreme još kandidat za penzionera, u mislima potpisao ispod svog oca, uspešnog penzionera, ostaće zauvek tajna.

U isto vreme, generacije između Jovana i Milana Krkobabića, kojima pripadaju Vlastimir Đorđević, Zdravko Tolimir i Stojan Župljanin, da pomenemo samo neke od poznatijih, imale su manje sreće. Sad, sreća je relativna stvar. Đorđević, Tolimir i Župljanin, verovali su, kao i brojne njihove kolege i ispispnici, da je sreća provoditi

penzionerske dane na gornjim spratovima zgrada koje su svojevremeno građene za rešavanje stambenih pitanja kadrova u sistemu odbrane i bezbednosti. Mnogi nisu uspeli, ali je Tolimir pronašao svoj mir na Bežanijskoj kosi, a Župljanin u Pančevu. Đorđević je želeo da proputuje svet i taman je stigao do Rusije, kad su ga posavetovali da je klima mnogo bolja u Budvi. Sva trojica uhapšena su pod okolnostima koje izgledaju komično. Jednog dana zakucali su im na vrata i saopštili da je vreme da se presele u pritvorsku jedinicu Ševeningen, ekskluzivni penzionerski smeštaj na Severnom moru.

Njihov jedini problem, usko gledano, bio je taj što su verovali da će vreme u kojem su činili to što su činili potrajati dugo, odnosno da će ideologija koja im je to omogućila dominirati do kraja sveta, pa su se malo zaneli. Župljanin je 1991. godine bio načelnik centra bezbednosti u Banjaluci. Nije baš da nije mogao znati šta se dešava oko njega. Ako su neki u Beogradu i mogli da se brane da ih nije zanimalo šta se dešava u hrvatskoj ili bosanskoj provinciji, za Župljanina su Bihać i Sisak bile susedne zone odgovornosti; do Knina je mogao stići za sat vremena. Razumno je pretpostaviti da je Župljanin imao česte, možda i svakodnevne kontakte sa nadležnim oficirima bezbednosti, šefovima policijskih i civilnih službi. Biti načelnik centra bezbednosti u Banjaluci nije bilo kao živeti u Sarajevu i nadati se da rat neće nikad poremetiti odnose u mom soliteru jer se baš lepo slažemo sa komšijama. Ni najmanje. Župljanina su kao načelnika Centra bezbednosti morali pitati za prolaz raznih čudnih ljudi sa oružjem. Banjaluka je 1991. godine bila logistički centar srpskih separatističkih težnji u Hrvatskoj i Bosni. Kroz Župljaninovu zonu odgovornosti nije prošlo nekoliko mračnih tipova koji su se neprimetno šunjali unaokolo, već nekoliko divizija sa kompletnom mehanizacijom, u oba smera: i ka Kninu i ka Beogradu. Možda su svi imali instrukcije da se kreću isključivo tokom odmora posle ručka koji je u tim krajevima, kažu, obavezan, ali bi se Župljaninu ipak upalila crvena lampica kad su počele da stižu izbegličke kolone.

Sad, tu ste – gde ste, desava se to što se dešava, i šta radi ozbiljan čovek: zavodi vanredne mere u zoni svoje odgovornosti, postavlja dodatne kontrole, pokušava da zaštiti svoje sugrađane, traži da se u Banjaluku vrati mir? Ne, Župljanin pomišlja da je konačno došlo njegovih pet minuta i da bi trebalo primeniti te neke ideje koje je on imao i ranije, ali se nije usuđivao da ih podeli sa pretpostavljenima, pre svega iz političkih razloga. On je presrećan što na javnu scenu dolaze ljudi poput Radovana Karadžića i Momčila Krajišnika koji se dive njegovim policijskim instinktima. Hrvati u Banjaluci, članovi uglednih gradskih porodica, postaju bezbednosno interesantna lica. Džabe hiljadugodišnja biskupija, džabe pismenost, kultura i osećaj civilizacije za koju su najvećim delom zaslužni, u gradu je (novi) šerif koji smatra da istorija srpsko-hrvatskih odnosa počinje Kozarom i/li Jasenovcem, i da je trenutak da se svi koji nisu Srbi lepo povuku, isele, nestanu, jer Radovan Karadžić i njegovo društvo sa Pala rade na stvaranju nove države na teritoriji Bosne, Republike Srpske, čija će

prestonica, pre ili kasnije, postati Banjaluka. Koliko je ubistava bilo u Župljaninovoj zoni odgovornosti i koji je stepen njegove umešanosti u te zločine trebalo bi da se utvrdi u krivičnom procesu. Sigurno je da Hrvati i Bošnjaci koji su vekovima živeli u Banjaluci nisu odlučili da odu tek tako. Niti bi otišli da Župljanin nije imao posebnu potrebu da se iskaže u obavljanju poverenih mu zadataka.

Kako je tekla transformacija Stojana Župljanina, jednog od najvernijih sledbenika Karadžića i njegove ideje čiste srpske države, gotovo da se i ne zna. Poznato je samo da Karadžić, kao predsednik Republike Srpske, 1993. godine, u vreme svog sukoba sa Slobodanom Miloševićem oko Vens-Ovenovog plana, imenuje Župljanina za svog savetnika za bezbednost, što je odraz velikog poverenja. Od zasluga Karadžićevog savetnika normalnim ljudima se diže kosa na glavi, ali u tim okolnostima kolektivnog ludila, svako krivično delo ga dodatno preporučuje. Da li je Župljanin već tada počeo da pravi planove o penziji, ili je zamišljao da je na vrhuncu karijere i da će jednog dana sedeti u Beloj kući, makar u Banjaluci, i savetovati predsednika, ranije pomenutog Karadžića, o bezbednosnim prilikama u svetu, iz današnje perspektive ne možemo pretpostaviti. Verovatno je da mu je bilo važno da oseća moć, ma kako nama to nepojamno izgledalo. Župljanin se nadao penziji na sunčanim Karibima, ne na Severnom moru. Mislio je da će biti slobodan kao ptica, a završio je u starinskom kavezu.

Ni Župljanin, ni njegovi ispisnici, Tolimir i Đorđević, nisu mogli pretpostaviti da će doći vreme u kojem će njihova dela biti označena kao zločini. Problem nas, problem Srbije je što je dopustila da se Župljaninovo vreme uopšte dogodi. Generacije radnih ljudi u bivšoj Jugoslaviji živelo je i sanjalo penziju kao zasluženi odmor od rada. Retki su oni koji su progon i ubijanje posmatrali kao posao. Na neki čudan način, trebalo bi da budemo srećni što su nam se u vlasti, nakon toliko godina posle rata našli Krkobabići, umesto, recimo, Župljanina, Tolimira i Đorđevića. Naravno, to još ne znači da su Krkobabići simbol velikog napretka. ■

Ženska strana rata

PIŠE: SLOBODANKA AST

„Izgubila sam dva sina, tri djevera, pet djeverića, dvije jetrve, sestra mi je izgorila u bratunačkoj opštini, u svojoj kući i još puno žena... I, eto, ovu katastrofu smo preživjeli što ne možemo zaboraviti nikad... onu sliku naše Srebrenice i naših Potočara, naših logora... Hrabrimo se i pričamo 'vako novinarima...Naši sinovi, muževi i braća i očevi i svekrovi i djeverovi nikada nisu bili zločinci, nisu bili, nisu, zato ponosno pričam ovo...' (Šuhra Malić iz Srebrenice)

Dalmatinka koja je ostala bez sina ne krije strašni bol i ogorčenje:

„S mora je doša' i odveli su ga. Đavo im sriću odnija. Dicu su nam ubili. Doša' mi je onaj iz policije da mi se žaluje i da mi kaže da triba da budem ponosna šta mi je sin poginija za Hrvatsku, a ja san mu rekla: Da bog da ti tvoga ledenog ljubija!”

Vedrana iz Grahova priča kako su zvaničnici govorili da je njihov grad uvek bio srpski i da će ostati srpski, hrabрили su ih i sa televizije da ima oružja, hrane, svega. Dolazio im je tada i Patrijarh. A onda je došla „Oluja”. Uz svu usputnu golgotu do Banjaluke do koje su putovali dan i noć, kao da je prognanicaima najteže pala poslovnost braće Srba: po avgustovskoj vrućini bukvalno su umirali od žeđi, pa su pivo plaćali 5 DM, sok 3 DM, plaćala se i flaša obične vode...Za gorivo do Banjaluke dali su 100 DM. Ipak, najteže su podneli što su im dobacivali: „Gdje idete? Kud bježite? Kako vas nije sramota?! Ostavili ste kuće? Zašto se ne borite? Vidi muškaraca?! Prodavali su nam za marke kockice sapuna i hljeb...Poslije smo čuli da je to bila humanitarana pomoć...”

Taksistkinja Svetlana Đorđević čija je knjiga „Svedočanstvo o Kosovu” svojevremeno naišla na neodobravanje dela javnosti u Srbiji, jer daje vrlo nijansiranu sliku o zbivanjima u pokrajini morala je na kraju da ode iz Srbije. Očigledno, neki su se prepoznali i vrlo uplašili pa su Svetlanu počeli da progone i da joj prete. Njeni opisi surovosti srpskih carinika i policajaca prema albanskim ženama i deci predstavljaju dragocen materijal za neku optužnicu. Indikativan je slučaj gospođe Karoči, stare Albanke obobile od raka kostiju koju na prelazu Sredska zlostavlja zloglasni Šćekić, zvani Kriger. Taksistkinja priznaje da se rasplakala kada su, ovaj policajac, odnosno njegovi ljudi, počeli da maltretiraju sina i dve kćeri gospođe Karoči koji su pošli na sahranu majci koja je u međuvremenu umrla. Svetlana piše da je

molila policajca da ih pusti, da stignu na sahranu majci, a on joj je naredio:

„Klekni na kolena da ih ne pobijem!”

„Trenutak sam stajala, a onda sam se spustila na kolena”, piše Svetlana Đurđević. Bilo je to na Kosovu krajem juna 1998.

*
* *

Ove dramatačne ispovesti su fragmenti istrgnuti iz knjige „Ženska strana rata” koja se nedavno pojavila pred čitaocima.

Pre šest godina na okruglom stolu „Ratovi u Jugoslaviji 1991-1999” koji je organizovalo Društvo za istinu o NOB u Jugoslaviji lucidni i uvek dobro obavešteni dr Stipe Šušvar je rekao da je u svetu i na prostoru bivše Jugoslavije ugledalo svetlo dana više od hiljadu i po knjiga o tome šta se zbivalo i zbillo na prostoru od Triglava do Đevdelije u vremenu od 1991 do 2001. godine. Međutim, uprkos ovoj impresivnoj istorijskoj produkciji knjiga o našoj najnovijoj istoriji nedostaju iole pouzdani odgovori na mnoga pitanja, naglasio je dr Šušvar.

O STRADANJU I HRABROSTI: „Ženska strana rata” je potresni herbarijum ratnih doživljaja žena u Vukovaru, Sarajevu, Srebrenici, Zenici, Bjeljini, Prijedoru, Krajini, na Kosovu...

To su one užasne priče o strašnim silovanjima pred decom, pred roditeljima, o sadistiskom mučenju, surovoj pljački, prelasku u drugu veru, izneverenim prijateljstvima, ali i prijateljstvima koja su bila jača od straha da će se prijateljstvo možda i životom platiti. Tu je, na primer, ispovest Selme iz Banjaluke:

„Od sredine '91. među Srbima s kojima sam se družila, nisam više mogla prepoznati iste ljude kakvi su mi se činili godinama. Ne tvrdim da su svi bili za rat, ali su odjednom svi počeli govoriti kako su ugroženi, kako se ne može zajedno živjeti i kako je najbolje da svako ode na svoju stranu. Neki su čak otvoreno govorili da se Muslimani trebaju iseliti iz Banjaluke. Izbjegavala sam takve. Klonila sam se svađa. Nastojala sam raditi kao da ne primjećujem ništa neobično, kao da ne ćujem danju noću: „Muslimani, crni vrani, dani su vam odbrojani...” Nakon razvoda, prije dvije godine, radnja je pripala meni. Bivši muž se ponovo oženio, pred početak rata rasprodao svu imovinu i vratio se u Srbiju... Kad je počeo rat, znala sam da ću i ja brzo morati napustiti Banjaluku. Srbi su imali svu vlast i odmah su počeli da maltretiraju Muslimane, minirati kuće, razbijati lokale, kafiće, dućane. Započela su i masovna hapšenja i otpuštanja Hrvata i Muslimana s posla...”

Selma je doživela najgore, grupno silovanje, batinanje, pljačku. Pomoć je stigla od suseda Srba koji su živeli ispod nje, s kojima čak godinama nije ni govorila jer im je kad su se useljavali njenom greškom stan poplavljen. Oni su je u njihovom stanu skrivali 76 dana. Kako Selma kaže, retki su ljudi koji su tada bili spremni da rizikuju vlastiti život, pa i život svog deteta da bi spasli nekog. Ovi hrabri i čestiti ljudi pomogli su joj i da krišom napusti Banjaluku.

Potresna je i ispovest Srpkinja iz Čapljinje. Majka tri

sina ispratila ih je na tri tri strane sveta, iz potkrovlja jedne napuštene zgrade gledala je kako nepoznati ljudi odnose sve iz njenog stana. Preživela je svakojaka mučenja i zlostavljanja. Otišla je kod glavnog stožera u Čapljini i molila ga da je ubije. Njena golgota je išla preko Hrvatske, Mađarske, do Srbije. Njen muž, vojno lice, u SCG nije mogao dobiti penziju, a u BiH se nije smeo vratiti da je reguliše. Kako je rođen u Valjevu, nije imao pravo na izbeglički status, pa ni pravo na humanitarnu pomoć ili smeštaj u nekom od izbegličkih centara: „Bolesni i izmučeni, otišli smo u podstanare. Promenili smo 33 standodavca. Nikada nas niko iz državnih institucija BiH ili Srbije nije obišao. Tokom dugogodišnjeg liječenja u Beogradu odlučila sam se i na vještačenje kod specijaliste ginekologa. To je za mene bilo preživljavanje najtežeg. Ali, to nije ništa naspram onog što sam proživjela u Čapljini... I danas se bojim uniforme i ne spavam bez upaljenog svijetla. Muž mi je umro krajem septembra 2005. u Beogradu. Svaki zločinac bez obzira kojoj naciji pripada zaslužio je više od kazne...”

Posebno su zanimljiva pisma pravnice Inje Pašalić, inače Sarajke piscu i prevodiocu Milici Nikolić i novinaru Omeru Karabegu, prijateljima njenog oca. To su literarno vredni zapisi o ratnim strahotama u opsednutom Sarajevu, ali i o neverovatnoj hrabrosti i vitalnosti njegovih žitelja. Ovi dragoceni dokumenti su objavljeni u knjizi: „Pisma iz dva Sarajeva” 1996.

ALBANKE I SRPKINJE: U ovoj jedinstvenoj antologiji ženskih ispovesti o njihovim ratnim stradanjima našle su se i ispovesti o zbivanjima na Kosovu. I Albanci i Srkinje. Svoj doprinos ovoj dragocenoj zbirki istorijski važnih dokumenata dale su i feministkinje: one su posetile izbegličke kampove u Makedoniji: izuzetno su potresne slike iz izbegličkih kampova Stenkovec i Čegrane gde je bilo više desetina hiljada prognanih Albanaca sa Kosova: žice, žice okolo, žice unutra, prašina, džipovi UNICEF, šatori i deca, deca...

Trebalo bi sve naše političare koji se tako neumoljivo i bezobzirno bave politikom kao geostrategijom dovesti ovde i dražati satima i danima dok ne prođu gologotu kao i svi „obični” ljudi, dok ne shvate šta se dešava na graničnim prelazima, kod Blaca, recimo, pa ih tek onda pustiti da idu peške, ne kolima, od jedne granice do druge... Jer, kako piše dramaturg Borka Pavićević nema suda, ni Haškog, ni takvog strašnog suda nema nigde kao što je ovaj sud na graničnim prelazima, stvorenim voljom za moć tvoraca država-zatvora.

Iz knjige „Svedočanstvo o Kosovu” Svetlane Đorđević su i dramatični zapisi o paljenju albanskih kuća: goreli su živi ljudi u podrumima. Neke od njih je ova hrabra žena lično znala. Opisala je neobična takstistkinja-spisateljica Svetlana kako su Albanci u baštenskim kolicima vozili prema granici svoje stare i nepokretne, kako su strpljivo stajali u redu da policiji predaju svoja dokumenta i napuste zemlju. Zabeležila je Svetlana Đorđević veliku pljačku albanskih kuća, vojne kamione kojima je vojska selila svoje i tuđe stvari, nepregledne kolone motora, traktora, motokultivatora, bele tehnike koje su išla do prvog grada u Srbiji, kolone koje su svakim danom bila

sve duže...

„Darko, Violeta, David i ja izašli smo 19. juna sa jednom od poslednjih kolona vojske. Nisam želela da odem, ali nisam imala snage ni da ostanem. Pitala sam se da bih imala vremena da Albancima kažem: ‘Ne, nikoga nisam povredila.’ Da li bi me uopšte saslušali? Ko je slušao molbe i krike njihovih civila? Zato je bilo bolje otići, dok se strasti ne smire, dok ljudi ne shvate šta se desilo, dok ne počnu razumno i razložno da razmišljaju...”

Ušli smo, poput drugih, u kolonu vojnih vozila. Išli smo prema Kosovskoj Mitrovici i sretali u suprotnom pravcu

DA LI ĆE ČUTI

Lina Vušković, urednica zbornika „Ženska strana rata” koju su izadala nevladina organizacija Žene u crnom, smatra da se ovakvim knjigama-antologijama nevidljiva, ženska strana rata može učiniti vidljivom. Ovaj glas protiv rata, kaže ona, mora da se čuje u javnosti i spreči buduće ratove.

Ova knjiga ženskih zapisa o ratovima koji su vođeni na tlu nekadašnje Jugoslavije od 1991-1999, rezultat je jednogodišnje saradnje mnogih ženskih organizacija, organizacija koje se bave ljudskim pravima, suočavanjem sa prošlošću i pomirenjem kao i pojedinih žena koje su hrabro progovorile o onome što su doživele. Kako to kaže Staša Zajović: „Naučile smo da *izlažemo* po raznim metropolama: Rimu, Madridu, Berlinu, Njujorku... naučile smo da dajemo *izjave* tzv. velikim medijima u Italiji, Španiji, Nemačkoj; naučile smo da govorimo pred međunarodnim forumima, a oni jedva da su nas čuli, slušali su nas tek toliko da umire svoju savest...”

Dodajmo da se ni ovde političke i druge elite, ali ni mediji, nisu trudili čak ni da čuju glasove o toj ženskoj strani rata. To su glasovi koji se kod nas uporno zataškavaju.

Albanke koji su se vraćali u svoju zemlju, verovatno iz Crne Gore. Ironija, mi smo odlazili sa dokumenatima koji nam više ništa ne znače, a oni su dolazili bez dokumenata i niko ih nije pitao čime dokazuju da su građani Kosova. Kiša je padala celim putem. Možda je nebo plakalo nad ljudskim životima, nad ljudskim sudbinama? Možda je htelo da spere krv sa kosovske zemlje?” Piše Svetlana Đorđević u svom „Svedočanstvo o Kosovu” koje je objavljeno 2003. Zbog pretnji i pritisaka, i nju su kao i sestru premijera Đinđića „posetile Crvene beretke pa su ona i njen muž, bivši policajac, bili prisiljeni da zatraže politički azil.

U ovoj antologijskoj knjizi ostaće zapisano da je albanska pesnikinja Flora Brovina istakla da su o problemima albanskih žena možda najbolje govorile i pisale srpske žene, napominjući da to Albanke nikada ne smeju da zaborave.

„Umesto da se stanje sredi, na Kosovu je na delu revanšizam i to mi je jako žao. Albanci se nikada nisu tako ponašali prema svojim komšijama, ženama, deci. Žao mi je što nisam na slobodi, što ne mogu na to da utičem, što ne mogu zajedno sa ženama da pružim ruku raseljenima.

Kao intelektualka smatram da je vreme da intelektualci učine sve da se pomire Srbi i Albanci. I drugi narodi su se svađali, imali su još veće ratove pa su se pomirili. Kad bi bilo u mojoj moći učinila bih sve da se srpski i albanski narod pomire.” Ovo su reči Flore Brovine na suđenju u Nišu, 9. januara 1999.

A onda je, dve godine posle, Aferdita Jakubi iz Medveđe prozvala Floru Brovinu što je tako brzo zaboravila srpske humaniste koji su bili hrabri i javno osuđivali tragediju Albanaca. Zašto je pesnikinja zaboravila javna istupanja srpskih intelektualaca koji su joj pomogli da izađe iz zatvora? Zašto čuti, zašto čute albanski intelektualci o hrabrosti nekih srpskih intelektualaca? I ovaj glas je zabeležen u „Ženskoj strani rata”.

I danas, mnogo godina posle rata, očigledno je da su na ovim našim i bivšim „našim” prostorima potrebna mnoga isceljenja i osvešćenja. Potrebno je da se svi pogledamo u ogledalo i da vidimo naše pravo lice. Ispuše mnogo ljudi je bilo zavedeno, izmanipulisano i zaslepljeno šovinističkom propagandom protiv onih „drugih”.

Ovo nije samo knjiga o tragedijama i strahovitim stradanjima žena, njihovih porodica, civila uopšte, zbornik je i svedočanstvo o neverovatnoj snazi žena, o neprihvatanju uloge pokorne žrtve, o prijateljstvima koja su bila jača od ogromnih iskušenja, o ljudskoj i intelektualnoj hrabrosti.

Knjiga „Ženska strana rata” sigurno će doprineti da se istina o naših „deset krvavih godina” sagleda širom otvorenih očiju. Ova hrestomatija je dragoceni doprinos najsavremenijem pristupu istorijskoj nauci: prošlost se sagledava sa stanovišta ličnog iskustva različitih aktera. Tek ova multiperspektivnost daje potpunu sliku najbolnijih tema naše zajedničke prošlosti i nedavne ratne tragedije. Po nekima ove „kontroverzne teme” kroz duboko iskrene i potresne ispovesti žena različitih nacionalnosti, različitih veroispovesti, različitog nivoa obrazovanja postaju jedinstveni istorijski dokumenti od neprocenjive vrednosti koji će pokazati da su neki od najzanačajnijih događaja tumačeni u sasvim različitim kontekstima u zemljama našeg regiona: za jedne je „oslobođenje” bilo najveća trauma.

Knjiga „Ženska strana rata” razbija šablon da u istoriji postoji samo jedna istina, kako to poručuju neki istoričari, što je zapravo osnova svakog autoritarnog mišljenja. I zato sjajno bi bilo da se „Ženska strana rata” nađe u bibliotekama, da o njoj bude reči u masovnim medijima. Od neprocenjive vrednosti bi bilo da se neke od ovih ispovesti nađu i u udžbenicima istorije, makar kao dopunska lektira. Možda bi to bio najbolji način da učenici u svim zemljama nastalim raspadom Jugoslavije koje su toliko opterećene istorijom, saznaju nešto o tome kako su pojedine događaje doživeli drugi narodi. To je jedini način da se dođe do ozbiljnog saznanja jednih o drugima, a samim tim i do mogućnosti za tolerantniji zajednički život. ■■

Propuštena prilika za istorijski sporazum

PIŠE: ANTON BEBLER

U prošlom, u našoj istoriji najdramatičnijem stoleću mi, Slovenci doživeli smo raspad triju višenacionalnih država u kojima smo živeli – Ausrto-Ugarske monarhije, Kraljevine Jugoslavije i SFR Jugoslavije. Tom raspadu Slovenci su aktivno doprineli u prvom i u drugom slučaju. U prvom slučaju, 1918. godine, tada u društvu sa Hrvatima i vojvodjanskim Srbima, doprinos Slovenaca je bio vrlo skroman. U trećem raspadu, 1991. godine naša uloga je bila znatno veća, ali svejedno, osetno skromnija od uloge Srba i naših pozadinskih saveznika Hrvata. Ipak, i nekoliko godina nakon raspada SFRJ mnogi su nam, uključujući i naše inostrane prijatelje, prigovarali da smo, zbog naše sebičnosti pokrenuli lavinu i tako odlučujuće doprineli nestanku ugledne, poštovane i, za brojne neevropske narode uzorne države SFRJ.

Jedna od sličnosti između prvog i trećeg raspada je u tome što su se urušile dve, prema stranim posmatračima, snažne i čvrste višenacionalne države. Medjutim, one su iznutra bile veoma krhke tvorevine, koje su se počele urušavati pod dodatnom težinom dva „orijentalna” pitanja. U slučaju Austro-Ugarske je to ključno opterećenje bila Bosna, a u slučaju Titove Jugoslavije, Kosovo. Problem Bosne je 1878. godine, njenom okupacijom, proizveo sam državni vrh Austro-Ugarske, a njen raspad je počeo 36 godina kasnije činom nasilja – ubistvom u gradu sa brojnim džamijama – u Sarajevu.

1. Izvorni greh “oslobadjanja”

Kosova i njegov pogubni učinak za obe Jugoslavije

Problem Kosova je 1912. godine, njegovim “oslobodjenjem” isto tako kratkovido natovarila agresivna srpska politička elita. Dozvolu da anektiraju okupirana područja Novopazarskog sandžaka, većeg dela današnjeg Kosova i Makedonije, tadašnje Kraljevina Srbija i Kraljevina Crna Gora dobile su u decembru 1913, od tadašnjih evropskih velesila. Izvorni greh za stvaranje problema Kosova su, znači, sa Srbijom delili i carska Rusija, Velika Britanija, Francuska, Nemačka, Austro-Ugarska i Italija. Krivica potonjih je u tome što su, starije i veće evropske kolonijalne sile, dvoma ruskim vazalima dodelile tuđe teritorije u suprotnosti sa voljom njihovog većinskog stanovništva. Domaćin te konferencije velesila u Londonu, britanski ministar spoljnih poslova ser Edward Grey je tu činjenicu prostodušno priznao u donjem domu britanskog parlamenta.

Tako stovren kolonijalni problem Kraljevine Srbije i sa njim, nikad zaceljenu gnojnu ranu nasledile su sve kasnije države naslednice – Kraljevina SHS, Kraljevina Jugoslavija, DFJ, FNRJ i SFRJ. Titova

Jugoslavija preuzela ga je od predratne Kraljevine zajedno sa prestonicom u Beogradu (što je, takodje bila velika greška) i sa centralnom pozicijom Srbije u jugoslovenskoj federaciji. Simbolički, to se preuzimanje odigralo useljenjem nekadašnjeg radnika, predratnog komunista, zatvorenika u Lepoglavi i zatim, partizanskog komandanta Josipa Broza Tita, u palatu Beli dvor srpske dinastije Karadjordjevića, pod kojima je Kosovo postalo teško tlačeni kraljev feud pod vojnom upravom. To tlačenje je i dovelo do toga da je, prilikom napada sila osovine na Kraljevinu Jugoslaviju u aprilu 1941, većina Kosovara pozdravila nemačke i italijanske trupe kao svoje oslobodioce, ne želeći da se pridruži jugoslovenskom partizanskom pokretu.

Problema Kosova mogla se druga, Titova Jugoslavija rešiti u razdoblju 1944-47, priključenjem te države Albaniji u okviru predviđene komunističke balkanske federacije. Za to priključenje se u januaru 1944, na svom prvom zasjedanju u Bujanu izjasnio Narodnooslobodilački odbor Kosova i o njemu su u više navrata tajno pregovarali rukovodioci komunističkih partija Jugoslavije i Albanije. Jugoslovenski komunistički vrh se na taj spasonosni hirurški rez nikada nije politički odlučio, prvenstveno zbog, u njemu velikog uticaja Srba i Crnogoraca. Uprkos znatno poboljšanom položaju kosovskih Albanaca u poredjenju sa medjuratnim razdobljem, posleratna federalna Jugoslavija je još uvek u svojim temeljima imala ugrađenu neravnopravnost između slovenskih i neslovenskih naroda. Niži kolektivni status neslovena se najbolje video već u zvaničnom imenu države (Jugoslavija), njenoj himni "Hej Sloveni" i u ustavnom razlikovanju "narodi" i "nacionalne manjine" (do 1968.g), odnosno "narodnosti", kao i posledično, između "republika" i "autonomne regije", odnosno "autonomnih pokrajina". Svi slovenski narodi, pa i Slovenci, Makedonci i Crnogorci su u Titovoj državi dobili svoje republike. Maršal Tito je u više navrata slavodobitno objavljivao da su time definitivno rešeni medjunacionalni odnosi. Pri tome je jako grešio, ili je pak govorio nešto u šta ni sam nije verovao. Mirno iskazivane zahteve kosovskih Albanaca (najbrojnijih u odnosu na sva tri gore navedena naroda), za ravnopravnim položajem sa Slovenima, komunističke vlasti su više decenija potirale zastašivanjem, uključujući i višegodišnje zatvorske kazne za demonstrante, suzavac, policijske pendreke, čak i tenkove JNA. Najpoznatiji zagovornik kosovarskih prava, pisac Adem Demaći je zbog svojih verbalnih delikata odsedeo ukupno 28 godina u zatvoru.

U istoriji SFRJ je do prve masovne upotrebe oklopnih jedinica JNA i specijalnih jedinica savezne i srpske policije protiv djaka i studenata došlo u proleće 1981. godine u Prištini, nepunu godinu nakon smrti dugogodišnjeg lidera posleratne Jugoslavije. Kosovski demonstranti su tada nosili Titove slike i uzvikivali geslo "Kosovo - republika". Sa tom parolom su pripadnici najvećeg neslovenskog naroda u federaciji tražili ravnopravni položaj unutar Jugoslavije. Nasilno zatiranje tog zahteva je tada samo u Prištini stajalo više desetina mrtvih među albanskim djacima i

studentima, što je tadašnji režim prikrio od javnosti. Slovenačka solidarnost u sprovođenju antialbanske represije, koju je srpsko rukovodstvo tražilo od drugih republika, dovela je postepeno do lančane reakcije u medjunacionalnim odnosima. Ona je pak, dodatno opteretila i onako napete srpsko-hrvatske i srpsko-slovenačke odnose. Kosovo svakako, nije temeljni razlog raspada SFRJ. Ali u situaciji popuštanja medjublokovske napetosti, talasa demokratizacije u Istočnoj Evropi, raspada istočnog komunističkog bloka i privredne krize u samoj Jugoslaviji, problem Kosova je podstakao rastakanje političkog tkiva savezne države. Pokazalo se da, živeti u Jugoslaviji zajedno sa Srbima i, naročito sa Miloševićevom Srbijom, nije želeo nijedan jugoslovenski narod, uključujući i većinu Crnogoraca. Kosovski Albanci su za odbijanje opstanka u srpskoj državi imali još više opravdanih razloga.

Problem Kosova je ogolio jednu od njenih osnovnih strukturnih pogrešaka, koja je dugoročno, u tom obliku nespojiva sa načelima političke demokratije. Gruba kršenja ljudskih prava na Kosovu, zatvorile su SFRJ (time i Sloveniji i Hrvatskoj) put u Savet Evrope i time i u Evropsku (ekonomsku) zajednicu. Osim toga, loše srpsko ponašanje prema kosovskim Albancima, ponekog je i u Sloveniji i u Hrvatskoj navelo na pomisao: "Šta, ako sutra Miloševićeva Srbija slične nasilne metode upotrebi protiv nas?" Ta bojazan se za nešto više od godinu dana pokazala opravdanom u Hrvatskoj i naročito u Bosni. Kada je talas demokratizacije tokom 1988-1989. godine zahvatio dve zapadne jugoslovenske republike, Kosovo je pospešilo rastakanje već prilično klimavog federalnog mehanizma. Ukidanjem autonomije Kosova u proleće 1989. godine srpsko rukovodstvo je počelo sa rušenjem ustavnog ustrojstva SFRJ koje je opstalo još nešto malo duže od dve godine. 69 godina nakon novovremene srpske okupacije Kosova počeo je raspad druge Jugoslavije, oružanim nasiljem u Prištini, gradu sa većim džamijama. Možda se raspad SFRJ 2008. godine u istom gradu i okončao, što još nije sigurno.

2. Ogničena nezavisnost Kosova, kriterijumi za njeno medjunarodno priznavanje i srpski istorijski argumenti

17. februara 2008. godine proglašenu nezavisnost Kosova, njegov većinski narod uz podršku turske i bošnjačke manjine, je to zasnovao na svom pravu na samoopredeljenje. Istovremeno su sa proglašavanjem (nezavisnosti), istovremeno na neodređeno vreme dobrovoljno prihvatili ograničenja svoje suverenosti i medjunarodni nadzor nad mladom državom. Obavezali su se takodje na to da izgrade pravnu državu u kojoj će važiti visoki standardi poštovanja ljudskih prava i zaštite nacionalnih manjina. Te visoke standarde i normalni suživot među svim svojim nacionalnim zajednicama, Kosovo još nije doseglo, a u odnosima između albanske većine i Srba, ne uopšte. Znatni deo krivice za takvo stanje snosi srpska manjina, čija većina već više godina bojkotuje demokratski konstituisane kosovske

institucije. Nova država Kosovo ispunjava više, iako ne sve međunarodnopravne kriterijume za priznavanje svoje nezavisnosti, jer joj, osim nedovoljno dosegnutih standarda pravne države još uvek nedostaje i nadzor nad celokupnom teritorijom, stanovništvom i granicama države. Istina je takodje, da u tom kontekstu, Kosovo ni izdaleka nije jedinstven slučaj, jer je to u nedavnoj prošlosti važilo i u slučaju međunarodnog priznanja, na primer, Hrvatske i Bosne i Hercegovine i jos i sada važi za Kipar, članicu EU.

Radjanje najmladje evropske države, dovelo je u Republici Srbiji do masovnih protesta, političkog potresa, ostavke vlade i raspisivanja prevremenih parlamentarnih izbora. U rasplamsanim debatama u međunarodnim forumima i u Skpštini Srbije tada smo iz ustiju najviših predstavnika Srbije čuli mnogo ljutih izjava. Sa njima se oštro protestovalo protiv osamostaljivanja Kosova, zahtevalao njegovo poništavanje i vraćanje Srbiji suverenosti nad “Kosovom i Metohijom”. (Ovo potonje je srpski zvanični naziv te zemlje, koga kosovski Albanci odbacuju). Predsednik Srbije Boris Tadić je tako, 18. februara 2008, u govoru pred Savetom bezbednosti OUN rekao da je “Kosovo kolevka prve srpske države”. A predsednik srpske vlade dr Vojislav Koštunica je u Skupštini Srbije zaneseno uzviknuo: “Kosovo je uvek bilo i uvek će biti srpsko. Kosovo pripada srpskom narodu”. Nije teško razumeti snažni emotivni naboj u tim izjavama, iako nijedna od njih ne može da izdrži ozbiljnu kritiku. A i istina je, da već dugo takve i slične tvrdnje služe kao popularne parole nacionalističke propagande u koje veruje veoma mnogo Srba.

Pogledajmo kako stoji sa utemeljenošću Tadićevih i Koštunićinih tvrdnji i popularnog slogana na srpskim transparentima – “Kosovo je Srbija”. Najpre, o povezanosti Srba i srpske državnosti sa Kosovom. Daleko najduži deo njene poznate, približno trihiljadugodišnje istorije, ta se zemlja uopšte nije nazivala Kosovom, nitri je bila etnički slovenska i pogotovo, ne srpska. Ako se ograničimo samo na poslednjih dve hiljade godina političke istorije te zemlje, onda su njome daleko najduže gospodarili Rimljani, Vizantinci i Turci Osmanlije. Prva slovenska država na tom tlu nije bila srpska, već bugarsko carstvo. Nijedna od najstarijih srpskih država – Duklja, Zahumlje, Travunja, Poganja, Bosna i Raška – nije nastala na toj teritoriji i izvorno nije pokrivala današnje Kosovo. Prvo krunisanje srpskog kralja odigralo se 1077. godine u Zeti, na teritoriji današnje Crne Gore. Druga najstarija srpska kraljevina je Raška, koju su njeni vladari iz dinastije Nemanjića preimenovali u Srbiju. Raška se prostirala severno od Kosova i obuhvatala veći deo današnjeg Sandžaka. U toj pravoj istorijskoj kolevci hronološki druge po redu srednjevekovne srpske države, izgradjeni su i najstariji srpski manastiri – Svetog Đorđa kod Novog Pazara, Žiča, Studenica, Mileševa i Sopoćani. Srpski vladari su za svoja osvajanja teritorija južno od Raške iskoristili “krstaške” pohode zapadnoevropskih vladara na Bliski istok. Na poziv rimskog pape, nemački, francuski,

engleski i drugi feudalci su pri kraju XII veka sa svojim vojskama, u više talasa krenuli u više pravaca prema Bliskom istoku sa objavljenim ciljem “oslobadjanja” od Muslimana “Svete zemlje”. U istinu, krstaši su na putu za Palestinu na prevaru napali hrišćansku Vizantiju, temeljito opljačkali njenu blistavu prestonicu, Carigrad, a vizantijskog cara su 1204. godine zbacili. Posledično rasulo vizantijskog carstva je tada omogućilo širenje srpske države na vizantijske teritorije južno od Raške, uključujući i Makedoniju i severnu Grčku. Godine 1216. su veliki srpski župan svojim posedima priključili i zemlju koju su preimenovali u Kosovo i Metohija.

U celokupnoj istoriji srpski vojnici su teritoriju današnjeg Kosova ukupno osvajali pet puta i pet puta su je pred vojnim pritiskom napuštali. Poslednji put, verovatno zauvek, srpska vojska i policija su se povukle sa Kosova u junu 1999. godine. Prilikom svake promene odnosa između srpske države i Kosova važnu, ponekad i presudnu ulogu imalesu zapadne sile (“krstaši”, Djenova, Austo-Ugarska, Italija, Francuska, Nemačka, Velika Britanija i SAD). U prvih devetnaest od poslednjih dvadeset stoleća su srpski veliki župani, kraljevi i carevi sve zajedno vladali Kosovom samo približno dva ipo stoleća (1216- 1459). Pa ni tada ova zemlja nikada nije bila političko središte srpske srednjevekovne države. Srpski vladari su svoje prestonice imali u Rasu (kod sadašnjeg Novog Pazara), zatim i prvenstveno, u Skoplju (današnja Makedonija) i samo su povremeno obilazili svoje posede na Kosovu. Upravo su se u Skoplju odigravale najveće dvorske ceremonije – krunisanja i venčanja srpskih vladara. Najslavniji srpski vladar je 1346. godine krunisan u Skoplju kao “Car Srba, Grka, Bugara i Albanaca”. Prestonica drugog srpskog najslavnijeg vladara kneza Lazara bio je Kruševac, duboko u današnjoj Srbiji. Konačnoj propasti srednjevekovne srpske države 1459. godine sledilo je gotovo dvostruko duže razdoblje od blizu 450 godina otomanske vlasti na Kosovu. Nakon svog delimičnog i kasnije potpunog osamostaljivanja od turske supermacije, ni kneževina ni kasnija kraljevina Srbija, tokom svog gotovo stoletnog postojanja od 1817. do 1918. godine, osim tokom dve godine, nije imala u svojim granicama Kosovo. Nakon 1999. godine Republika Srbija već gotovo devet godina ne kontroliše teritoriju, stanovništvo i granice te zemlje. Toliko o tvrdnji da je Kosovo uvek bilo srpsko, odnosno o neznanju, ili namernom varanju Saveta bezbednosti OUN i Skupštine Srbije neistinitim tvrdnjama, diplomiranog psihologa Borisa Tadića i doktora pravnih nauka Vojislava Koštunice.

Umesto spomenutih neistinitih tvrdnji i Boris Tadić i Vojislav Koštunica mogli bi, u ime osnvanosti srpskih zahteva da upotrebe nekoliko boljih verskih i kulturnih argumenata. Puna titula sadašnjeg poglavara Srpske pravoslavne crkve naime, glasi “Nadbiskup Peći, mitropolit Beograda i Karlovaca i patrijarh Srba”. Peć sa zapadnog Kosova je u toj tituli spomenuta zato što je taj grad između 1346-1463 i između 1557-1766. godine bio sedište srpskog patrijarha. U drugom od ta dva perioda, kada srpska država više nije postojala,

pravoslavna crkvena organizacija, sa patrijarhom na čelu služila je i kao centralna kulturna institucija Srba i tanušni nadomestak njihove države. Težinu tog argumenta umanjuju neki fakti. Grad Peć nije bio izvorno sedište srpske pravoslavne crkve. Postao je to slučajno i to zbog požara u izvornom sedištu koje se nalazilo u manastiru Žiča, sasvim izvan Kosova. Pre i nakon perioda 1557-1766, sve zajedno približno dvesta godina, srpskom pravoslavnom crkvom, nisu upravljali srpski duhovnici. To su činili grčki biskupi iz Carigrada koje očuvanje srpske kulture i nacionalnog identiteta nije zanimalo. Peć je potpuno prestala da bude srpski crkveni centar još pre 242 godine, što je u skladu sa seobom većine srpskog stanovništva u poslednjih 400 godina prema severu.

Drugi Koštuničin argument se odnosi na etnički sastav stanovništva Kosova, koji je, po njemu, većinski bio srpski. I ta tvrdnja ni približno ne stoji kada je reč o ukupnoj istoriji Kosova. U tom delu balkana Albanci i Vlasi su nesumnjivo bili potomci najstarijeg autohtonog stanovništva. Slovenski preci Srba su potonji došljaci na teritoriji koju danas nazivamo Kosovom. Preci Srba su počeli da naseljavaju Kosovo približno dva do tri veka nakon prvog talasa doseljavanja Slovena do koga je došlo u VII veku. Slovensko ime Kosovo i iz slovenskog izvedeno tursko i albansko ime te zemlje (Kosova), kao i slovensko preimenovanje brojnih sela, gradova i manastira na Kosovu ukazuju na to da su za vreme postojanja srpskih država od XIII do XV veka, većinu seoskog, zemljoradničkog stanovništva u toj oblasti verovatno činili "Srbi" koji su u srpsku zajednicu asimilirali delove autohtonog stanovništva (prvenstveno Vlahe). Zemlju, sela i seljane na osvojenim teritorijama, srpski vladari su najčešće darovali novoosnovanim pravoslavnim manastirima. Tadašnje starosedelačko, neslovensko stanovništvo pretežno se bavilo stočarstvom i sezonski je, sa svojim stadima, bilo u pokretu. Srpski pravoslavni gospodari su se sa njima mnogo teže sporazumevali nego sa slovenskim zemljoradnicima, i zbog jezika, a teže im je bilo i da ih popisuju, kontrolišu i oporezuju. U gradovima je tada pretežno živelo helenizirano stanovništvo mešovitog neslovenskog porekla. Iako nema čvrstih dokaza u pisanim izvorima (koji su pretežno srpski), je dakle, posve moguće da su slovenski preci današnjih Srba od XIII do XVIII veka bili većinsko stanovništvo na Kosovu.

Etnički sastav kosovskog stanovništva postepeno se menjao nakon propasti srednjovekovne srpske države, godine 1459, povremeno i u naletima. Brojnost Albanaca u zemlji je jačala prvenstveno doseljavanjem iz planinske i siromašne severne Albanije. To nam svedoči činjenica da Kosovari govore severnoalbanskim dijalektom "Gega". Veća prilagodljivost novim gospodarima Otomanima, masovno pristupanje islamu i znatno naklonjeniji odnos otomanskih vlasti (prema njima), davali su im niz pogodnosti i prednosti u poredjenju sa pravoslavnim stanovništvom. Osim toga, Albanci su znatno duže od pravoslavni hrišćana očuvali visoki natalitet i velike porodice. Srpska i druge

hrišćanske zajednice su kopnele zbog islamizacije, delimično i zbog asimilacije među Albance, kao i zbog bezakonja i nasilja Otomana i Albanaca, progona nakon nemira i ustanaka, i napose, migracija. Njihovo bežanje i seljenje sa Kosova je bilo usmereno prema severu, u današnju Šumadiju, Srem, Mačvu, kao i pod madjarsku vlast u Vojvodinu. Prostorno pomeranje većine srpskog stanovništva podsticali su i višekratni porazi srpskih ustanaka, kao i neuspesi madjarske i austrijske vojske u ratovima sa Otomanima. Najveće pojedinačno povlačenje Srba sa Kosova zbilo se 1690. godine, nakon jednog od tih ratova. Vodio ga je sam patrijarh Srpske pravoslavne crkve Arsenije III Čarnojević. Računa se da je tada, sa patrijarhom u Vojvodinu došlo pešice i na kolima oko 100.000 "duša". Zbog svih tih činilaca srpsko stanovništvo na Kosovu je verovatno već pri kraju XVIII veka postalo brojčano manjinsko. Poznati srpski geograf i etnograf Jovan Cvijić, potonji predsednik Srpske akademije nauka, obišao je tu zemlju približno 200 godina nakon "velike seobe". Na Kosovu i posebno, u okolini očuvanih srpskih crkava i manastira (o kojima su tada brinuli Albanci), Cvijić je tada nabrojao samo oko 140 nealbanskih porodica.

Koštuničina poslednja izjava, znači, najviše govori o potpunoj zaslepljenosti njenog autora. Današnjim približno petodstotnim procentom stanovništva Kosova i samo njima, ta zemlja ni po kakvoj zdravoj pameti ne može pripasti. Ako bi na srpskoj strani broju pripadnika sadašnje manjine pribrojali i najnovije izbeglice sa Kosova, slično bismo morali učiniti i sa višestruko većim brojem u poslednjim decenijama prognanih i raseljenih Kosovara, koji danas žive u Turskoj i u većim evropskim državama. Rezultati takvog sabiranja sigurno ne bi potvrdili Koštuničine teze.

3. Pravni i drugi argumenti zvanične Srbije protiv secesije Kosova

Jedan od osnovnih argumenata srpske diplomatije je, da je proglašenje nezavisnosti ove "srpske pokrajine" protivpravni čin i grubo kršenje ustavnog poretka Republike Srbije i međunarodnog prava. Ova teza ima više dimenzija, uzimajući u obzir i različite periode u odnosima Srbije i Kosova. Teritoriju dela Otomanskog carstva koji se nazivao Kosovski vilajet (čija je približno jedna trećina bila današnje Kosovo), sama Srbija je pripojila na protivpravan način. Srpska politička i vojna elita, još uvek ne potpuno samostalne kneževine Srbije, počele su sa zauzimanjem delova Otomanskog carstva još u drugoj polovini XIX veka. Sa tom politikom je u još agresivnijoj formi nastavila kraljevina Srbija pod dinastijama Obrenovića i Karadjordjevića. Time se srpska država veoma brzo, od potlačene žrtve otomanske vlasti, pretvorila u zloslutnog balkanskog nasilnika i miniimperijalnu silu.

Carska Rusija je u to vreme podsticala i snažno podržavala osvajačke apetite svojih slovenskih i pravoslavni vazala na Balkanu – Bugarske, Srbije i Crne Gore. Preko njihovih na taj način osvojenih

teritorija, carska Rusija je mogla da dobije lakši pristup do centralnog Mediterana, koga ne bi sužavao tesnac Bosfora i Dardanela. Ruska politička i vojna podrška veoma je odgovarala srpskoj vladi jer je bila u skladu sa slavim “Načertanijem” nekadašnjeg srpskog ministra spoljnih poslova iz polovine XIX veka, Ilije Garašanina. Njegov ekspanzionistički plan je predviđao kreiranje Velike Srbije koja bi imala teritorijalni pristup, preko albanskih teritorija, na Mediteran. U skladu sa tom spoljnopolitičkom orijentacijom, srpska vojska je 1912. godine prodrla na Kosovo, što je bio uvod u osvajanje severne Albanije. Srpski odredi su za nekoliko sedmica prodrli do jadranske obale i u oktobru 1912, zauzeli Durres/Drač. Taj grad je trebalo da u budućnosti postane glavna srpska pomorska luka.

Teritorija Kosova našla se tada na putu srpskih teritorijalnih osvajanja, na kojima su etnički Srbi bili u izrazitoj manjini, ili ih na njima uopšte nije bilo. Srpska država se pri tome ponašala onako, kako se šest godina kasnije, ponela Italija u našoj Primorskoj, Notranjskoj i u Istri. Nije slučajno da su naše teritorije Italiji obećale na istoj konferenciji u Londonu, 1915. iste one velesile koje su Srbiji dodelile još i zapadni deo Kosova sa gradom Prizrenom. A srpska vojska je na Kosovu naišla na loše organizovan oružani otpor većinskog stanovništva, slomila ga je za samo nekoliko meseci i pri tom je sa artiljerijom razorila veći deo zemlje. Računa se, da je u tom pohodu i tokom prve okupacije “Kosova i Metohije”, između 1912 i 1915, ubijeno približno 25.000 Albanaca. Užasne zločine srpske vojske tokom osvajanja Kosova je, između ostalih, opisao i ruski dopisnik sa Balkana, koji je kasnije postao svetski poznato ime kao Lav Trocki, jedan od vodja Oktobarske revolucije u Rusiji. Istinitost njegovih navoda i drugih novinskih i izveštaja katoličkih duhovnika kasnije je potvrdila i američka Carnegijeva fondacija u studiji “Istina o Kosovu.”

Srpsku agresivnu politiku osvajanja putem oružane sile i na račun susednih naroda je već 1914. godine, u poznatom spisu “Srbija i Albanija”, raskrinkao i osudio Dimitrije Tucović, jedan od najvećih srpskih patriota. U toj knjizi D. Tucović je reči “Kosovo” i “Metohija” koristio samo kao istorijska imena srpskih srednjovekovnih pokrajina. Jer, za njega je teritorija Kosova bila deo “Severne Albanije”. Tadašnji lider srpske Socijaldemokratske stranke je pozdravio “prirodnu, neizbežnu borbu Albanaca za drugačiji politički život u odnosu na onaj pod Turcima, i drugačiji u odnosu na onaj koji mu nameću njegovi surovi susedi – Srbija, Grčka i Crna Gora. Slobodarski srpski narod tu borbu mora da ceni i poštuje, kako zbog slobode Albanaca, tako i zbog sopstvene slobode i zbog toga se nijednoj vladi ne smju odobriti sredstva za osvajачku politiku.” (“Srbija i Albanija”, Kultura, Beograd, 1945, str. 147). Crnogorac, Milovan Djilas, tada član Politbiroa vladajuće Komunističke partije i kasnije, svetski najpoznatiji kritičar Titovog režima, je u svom uvodu zapisao ove optimističke reči: “Tucovićeve knjige je istorijsko svedočanstvo od neprocenjivog značaja koje potvrđuje da savest srpskog naroda nije umrla čak ni tada,

kada su vladajuće strukture i sve stranke odobravale osvajачku politiku Pašičeve vlade i trovali narodne mase šovinizmom i neprijateljstvom prema malom albanskom narodu”. (Isto, str. 5).

Uprkos snažne diplomatske podrške carske Rusije, Srbija nije mogla da zadrži sve što je osvojila njena, istini za volju, sposobna, a prema Muslimanima užasno bezobzirna vojska. Ostvarenje plana o komadanju albanskih teritorija su delimično onemogućili Albanci na teritoriji na današnje Albanije jednostranim proglašenjem svoje države u Valoni (Vlori), 12. novembra 1912. godine (među vodećim političarima prve albanske vlade bilo je i nekoliko kosovskih Albanaca). U stvaranju njihove države, tada su Albance podržale Nemačka, Austro-Ugarska i Italija, koje su nastojale da spreče prodor carske Rusije na centralni Mediteran. Austro-Ugarska i Italija su, u raznim fazama londonske konferencije podržavale zahtev Albanaca za ujedinjenje Albanije i Kosova, ali su 1913 i 1915, popustile pred ruskim pritiskom i pristali na srpsko prisvajanje Kosova. Austro-Ugarska je u jesen 1913 sa ultimativnom pretnjom objave rata, prisilila Srbiju da svoju vojsku povuče iz Drača (Durrese) i sa ostalih teritorija današnje Albanije. Kosovski Albanci takvu podršku zapadnih sila tada nisu dobili i na nju su morali da čekaju 95 godina.

Napad na Otomansko carstvo i “oslobodjenje” tada već pretežno albanskog Kosova, diplomatija Kraljevine Srbije je zasnivala na: (1) višem civilizacijskom stepenu Srba u odnosu na Albance; (2) na istorijskom imenu posedovanja Kosova (XIII do XV veka) i (3) istorijski, većinsko srpsko stanovništvo na Kosovu. Ti argumenti Nikole Pašića još uvek odjekuju u glavama srpskih nacionalista, pa i danas čine ideološku podlogu zahteva za “vraćanje” Srbiji suverenosti nad Kosovom.

Pogledajmo te teze. Najpre, brutalnost srpske vojske tokom osvajanja i gušenja otpora Albanaca, surovost srpske policije i višedecenijska politika tlačenja, pljačkanja i odnarodjivanja većinskog stanovništva u toj pokrajini, odavno su srpsku državu diskvalifikovali kao nosioca više, evropske civilizacije. Drugo, generalno uvažavanje istorijskih imena iz XV veka dovelo bi do krvavog prekrajanja većine državnih granica i potpunog haosa na evropskom kontinentu. Polovina Francuske bi u tom slučaju pripala Velikoj Britaniji, veći deo Španije i Portugala, Maroku, Grčka i Bugarska, Turskoj, Finska i Estonija u celini, Švedskoj, Litvanija, Ukrajina i Belorusija, Poljskoj, Češka, Austriji, Slovačka, Madjarskoj itd. Na osnovu istorijskih imena i nekadašnje demografske većine samoj Srbiji ne bi smeli pripadati celokupna Vojvodina i delovi Srema, Mačve i Šumadije. U doba cara Stefana Dušana naime, te teritorije i Beograd su, pod drugim imenima pripadali madjarskim kraljevima. Beograd je postao grad sa većinskim srpskim stanovništvom tek negde približno pre 140 godina, kada su iz njega otišli turska vojska i turski činovnici, a Srbi proterali preostale Muslimane i porušili sve džamije (osim jedne), klanjaonice i druge brojne islamske verske objekte. A bilo ih je više od 200. Vojvodina je pretežno srpska postala tek pre 62 godine,

nakon progona nemačke manjine i naseljavanja u kuće Nemaca prvenstveno srpskih kolonista iz Bosne, Crne Gore i južne Srbije. Generalno uvažavanje teza srpskih nacionalista bi, znači, teško pogodila samu Srbiju.

Uz već spomenute istorijske i demografske teze, sadašnja srpska vlast navodi i neke druge argumente koje Kraljevina Srbija prilikom okupacije Kosova 1912, nikako nije mogla koristiti. Prema jednome od njih, međunarodna zajednica ne bi smela da kažnjava demokratsku Srbiju za zločine protiv kosovskih Albanaca koje su počinile prethodne, manje demokratske, ili potpuno nedemokratske srpske vlade. Najpre, promena vlade ili smena režima ne otklanja odgovornost države Srbije za protivpravno delovanje njenih prethodnih vlada, njene vojske, policije i civilnog činovništva. Drugo, sadašnja "demokratska i miroljubiva Srbija" zahteva "vraćanje" zemlje koju su protivpravno, oružjem i nasiljem, uz gaženje demokratskih normi pet puta prisvojili prethodni srpski režimi.

Sadašnja srpska vlast još uvek protestuje protiv proglašenja nezavisnosti Kosova 17. februara 2008, takodje i sa argumentom da je to, navodno bio "nasilni čin" nad suverenom državom i članicom OUN. Argument nasilja nad državom Srbijom, tada delom Savezne Republike Jugoslavije, naravno, stoji, ali važi za period napada NATO na SRJ od marta do juna 1999. Argument surovog nasilja nad srpskom manjinom i etničkog čišćenja od juna do jula 1999, takodje je ispravan. Samo proglašenje nezavisnosti Kosova 17. februara 2008 je i u Prištini u na najvećem delu Kosova prošlo potpuno mirno i civilizovano. Nasilnici povodom tog događaja bili su prvenstveno i isključivo Srbi – članovi srpskih navijačkih klubova koji su, dobro uskladjeni sa srpskom policijom napali i demolirali nekoliko ambasada u Beogradu (uključujući i slovenačku ambasadu), pljačkaši po beogradskim trgovinama, srpski piromani jedne policijske stanice na granici Kosova i Srbije, grupe srpskih rezervista na granici sa Kosovom, organizovani demonstranti u Kosovskoj Mitorovici koji su napali policiju UNMIK itd.

Napadu NATO na Saveznu Republiku Jugoslaviju, u martu 1999, prethodilo je teško decenijsko iskaljivanje gneva srpskih vlasti nad većinskim albanskim stanovništvom, kao i nad kosovskim Turcima i Bošnjacima. SRJ nije bila jedina evropska država koja je više decenija (između dva svetska rata i od 1989 do 1999), vodila nemilosrdnu politiku nacionalnog poništavanja i tokom koje su državni organi zatvarali i pobili više hiljada svojih građana – pripadnika nacionalnih manjina. Ali SRJ je bila jedinstvena po tome što su sa njene teritorije, njeni državni organi izgonili svoje građane i pri tome im uništavali lične dokumente – uredne dokaze o državljanstvu. Prema podacima Visokog komesarijata OUN za izbeglice (UNHCR) je već 1998 (pre napada NATO) na Kosovu i sa Kosova bilo proterano oko 350.000, a do 13. juna 1999. godine, ukupno približno 1,5 milion stanovnika Kosova, uglavnom kosovskih Albanaca. Time je Savezna Republika Jugoslavija grubo prekršila rezoluciju Saveta bezbednosti OUN, br. 1199.

Tadašnji jugosrpski režim je sa svojom agresivnom i genocidnom politikom nastavljao i nakon višekratnih upozorenja Zapada i tako je, vrlo verovatno, namerno izazvao napad NATO. Slobodan Milošević je očigledno bio svestan da je Kosovo bilo politički izgubljeno, ali nije želeo da u srpskoj istoriji ostane zapisan kao vladar koji je to skrivio. Breme istorijske odgovornosti je zbog toga pokušao da prevali na NATO, SAD i , generalno na Zapad.

Masovne progone albanskog i drugog muslimanskog življa sa Kosova je, 1998 i 1999, uz podršku Vojske Jugoslavije sprovodila dobro naoružana i od Miloševićevog režima favorizovana, srpska policija. Albanskim stanovnicima je nakon usmene naredbe o iseljavanju ostavljano vrlo malo vremena za napuštanje domova, tako da su mogli sa sobom da ponesu samo ono najneophodnije, niti su mogli da se pobrinu za bolesne – nepokretne, stoku i dr. Muškarce koji su se tome opirali, srpski policajci su ubijali u prisustvu njihovih supruga i dece. U napadima na albanska sela, ubistvima, silovanjima, pljačkanju i spaljivanju kuća i stanova, učestvovali su takodje i brojne srpske komšije i Romi, kao i bande kriminalaca iz "uže" Sebije. Uzimajući to u obzir, razumljivo je da se većina kosovskih Srba i Roma bojala surove osвете nakon što je Miloševićeva Srbija kapitulirala i nakon što su Vojska Jugoslavije i srpska policija počele da napuštaju Kosovo. Sa njima je tada sa Kosova izbeglo između 100.000 i 150.000 Srba i kosovskih Roma. Na Srbima koji su ostali na Kosovu i bili preslabi za oružanu odbranu, gnev su iskalili razjareni Kosovari – povratnici. Za svoje pobijene srodnike, opljačkane i spaljene kuće, uginulu stoku itd, svetili su se preostalim Srbima na sličan način. U kontrastu sa srpskim genocidom tokom marta-maja 1999, to povratno etničko čišćenje na Kosovu nije bilo organizovano i vodjeno od državnih organa, već su ga sprovodili pojedinci, uključujući kriminalce i grupe Kosovara tokom višenedeljne upravne i policijske praznine pre uspostavljanja nadzora KFOR i UNMIK na terenu.

Nakon svega što su srpski režimi od 1912 do 1999. godine počinili u svojoj balkanskoj koloniji, proglašenje nezavisnosti Kosova je bilo potpuno u skladu sa važnom normom međunarodnog prava koju je 1960. godine usvojila Generalna skupština OUN u Deklaraciji o davanju nezavisnosti kolonijalnim narodima.

Jedan od srpskih pravnih argumenata protiv samostalnosti Kosova odnosi se i na kompromisan i protivrečan položaj "Autonomne pokrajine Kosovo" u nekadašnjoj SFRJ, jer je istovremeno bila sastavni deo Srbije i konstitutivni element federacije. Kao sastavni deo Srbije, Kosovo ne bi imalo pravo na samoopredeljenje, i zbog toga Kosovu (i Vojvodini) to pravo nije priznala Badinterova komisija. Uverljivost tog argumenta poništio je sam Beograd u trenutku osamostaljivanja Slovenije, Hrvatske i BiH. Tadašnja SRJ je odbacila zaključke Badinterove komisije i pravo na samoopredeljenje nije priznala ni republikama. Taj stav su srpski sturčnjaci za ustavno pravo tada branili s

argumentom da savezni ustav iz 1974. godine to pravo nije dao nikome, pa izlazak iz SFRJ nije bio moguć bez saglasnosti svih ostalih republika. Osim toga, Beograd je dosledno negirao nadležnost Badinterove komisije da presudjuje o razdruživanju u SFRJ i time odbacio valjanost njenih zaključaka.

Kako stoji sa tezom o protivpravnoj prirodi proglašenja “lažne” države Kosovo, po kojoj to predstavlja grubo kršenje ustavnog poretka Republike Srbije i međunarodnog prava? Pašićeva vlada koja je 1912. naredila napad srpske vojske i okupaciju Kosova, imala je približno isto toliko poštovanja prema srpskoj ustavnosti i međunarodnom pravu, koliko su ga 1945. godine imali srpski komunisti i, 1989. godine, srpski politički vrh pod Slobodanom Miloševićem. Kraljevina Srbija pod Pašićevom vladom aneksiju Kosova nikada nije pravno valjano sprovela u skladu sa tadašnjim srpskim ustavom iz 1903, kao ni sa normama međunarodnog prava. Nove granice između Kraljevine Srbije i Otomanske imperije, nakon 1912. godine nisu bile utvrdjene ni sa jednim valjanom međudržavnim ugovorom. Otomanska imperija i njena naslednica Republika Turska nikada nisu priznale otudjenje Kosova. Jednostrana aneksija “Kosova i Metohije” od “federalne Srbije” u aprilu 1945. godine nije imala nijednu demokratsku legitimaciju, jer je izvedena bez greške kao staljinistička parodija demokratije u neizabranoj skupštini, pretežno srpskih partijskih kadrova i bez rasprave. Faktičko suštinsko ukidanje autonomije Kosova u martu 1989, predstavljalo je grubo kršenje jugoslovenskog saveznog ustava i početak rušenja ustavnog poretka SFRJ. Srpske vlasti su tako u više navrata dokazale svoje nepoštovanje ustavnosti i normi međunarodnog prava. Široka autonomija Kosova unutar Srbije, udružena sa statusom federalne jedinice nižeg ranga u odnosu na republike, bila je istorijski kompromis između želja Kosovara i većinskog raspoloženja među Srbima. Oba dela tog istorijskog kompromisa, ugrađena u poslednji ustav SFRJ iz 1974, poništila je srpska politička elita, uz većinsku podršku među Srbima. Oduzimanje Kosovu svake autonomije i politiku grubog šikaniranja Albanaca tada je podržavala, među ostalim, većina sadašnjih aktivnih srpskih političara, uključujući i predsednika vlade Vojislava Koštunicu. Zbog toga je potpuno neverodostojna bila njihova ponuda iz 2007, po kojoj bi Kosovo unutar Srbije bila osigurana autonomija slična onoj Alandskim ostrvima u Finskoj, ili Hong Konga i Makaoa u Kini. Nasilno srušen kompromis i suživot unutar države Srbije se, nakon zločina iz 1999, više nikako nije mogao obnoviti.

Sporna je i druga zvanična srpska teza po kojoj, proglašenje nezavisnosti Kosova predstavlja grubo kršenje Rezolucije 1244. Saveta bezbednosti OUN. Ova rezolucija je kompromisni i kontroverzni dokument koji se, u vezi sa sadašnjim zahtevima Republike Srbije, može različito tumačiti. Rezolucija br. 1244, nijednom ne spominje tu državu, već u jednoj od uvodnih tačaka i to na dan 10. juna 1999, suverenost i teritorijalnu

celovitost “Savezne Republike Jugoslavije”. Ta izjava Saveta bezbednosti OUN je data neposredno nakon najgrubljeg i nasilnog kršenja suverenosti i celovitosti SRJ, kao i upravo pre sledećeg, u ovom slučaju, nenasilnog kršenja oba načela, oduzimanjem SRJ pristupa bilo kakvoj praktičnoj suverenosti na Kosovu. U tome je cinizam te izjave. Na osnovu Rezolucije 1244. su već prvim aktom privremene uprave OUN proglašeni ništavnim svi zakoni SRJ i Srbije. Osim toga, Rezolucija 1244, ne sadrži obavezu međunarodne zajednice da, po okončanju privremene uprave OUN vrati “Saveznoj Republici Jugoslaviji” suverenitet nad tom teritorijom. Od usvajanja te rezolucije prestale su da postoje i SRJ i njena naslednica Državna zajednica Srbija i Crna Gora. Itegralni deo Rezolucije 1244. je i njen drugi aneks koji govori o tome, da bi nakon trogodišnje privremene uprave OUN trebalo odrediti konačni status Kosova. Glavni princip za određivanje tog statusa biće volja stanovništva, uz poštovanje (kompromisnih i zato kontroverznih) Helsinških principa OEBS, kao i interesa zainteresovanih strana. Svi nabrojani elementi omogućuju zaključak da deklaracija o nezavisnosti Kosova, doneta na miran i demokratski način nije u suprotnosti sa Rezolucijom 1244. i u skladu je sa osmim principom Završne povelje iz Helsinkija.

Srpski zvaničnici koriste još neke argumente sa kojima se slažu i neki u međunarodnoj zajednici. Sa jednim od tih argumenata Srbija upozorava na nove napetosti, zaoštavanje postojećih konflikata i ugrožavanje bezbednosti Zapadnog Balkana. Ti argumenti imaju težinu prvenstveno uzimajući u obzir povezanost problema Kosova s unutrašnjim sporovima i krizom vlade u Makedoniji i sa položajem albanske manjine u južnoj Srbiji (Bujanovac, Medvedja, Preševo). Ta srpska teza je dvosekli mač. Prilagodjavanje pravnog statusa Kosova u odnosu na Republiku Srbiju činjeničnom stanju nakon juna 1999, je dovelo do nove napetosti, krize i, u manjem obimu i nasilja, prvenstveno u samoj Srbiji. Sa druge strane, nastavljanje sadašnjeg privremenog i pravno neregulisanog statusa Kosova dovelo bi do daljeg gomilanja teških ekonomskih i socijalnih problema na Kosovu i neizbežno, do nove i još gore nego 2004, provale međuetničkog nasilja i oružanih sukoba većih dimenzija. Tek bi takav razvoj snažno destabilizovao Balkan u ugrozio evropsku bezbednost.

Sledeći srpski argument koga je aktivno podržala i koristila ruska diplomatija govori o priznavanju Kosova kao opasnom međunarodnopravnom presedanu. Ono bi pokrenulo lavinu zahteva za sličnim međunarodnim priznanjem tvorevina poput Pridnjestrovlja, Abhazije, Južne Osetije, Nagorno Karabaha, Severnog Kipra itd. Ta bi lavina posledično, time “zamrznute konflikte” premetnula u vruće oružane sukobe. I toj se tezi može suprotstaviti kontra argumentom. Na svetu već dugo decenija postoji više tuceta unutrašnjih napetosti i konflikata na međuetničkoj, međunacionalnoj, medjukulturnoj ili medjureligijskoj osnovi koji ugrožavaju stabilnost brojnih suverenih država na gotovo svim kontinentima. Njihov spisak je dugačak

i samo na evroatlanskom prostoru uključuje Kvebek u Kanadi, Ulster u Velikoj Britaniji, pokrajine Baskiju i Kataloniju u Španiji, Korziku u Francuskoj, Belgiju, Estoniju, Slovačku, Zapadnu Ukrajinu, Moldaviju, Severni Kavkaz u Ruskoj Federaciji itd, kao i u Aziji celokupni prostor između Istočne Turske, Severnog Iraka, Avganistana, Kašmira u Indiji, Mjanmara, većih ostrva u Indoneziji, sve do Tibeta i Tajvana u Kini... Svi ti problemi su u nekim aspektima slični, ali svaki je i samosvojan i svakoga od njih razmatra ili ignoriše međunarodna zajednica. Oni koji žele da podrže ili priznaju separatističke težnje u nekom konkretnom slučaju, imali su i do sada i imaju i sada mnogo drugih mogućnosti za izgovore i ne treba im dodatni slučaj Kosova. Priznanje nezavisnosti Kosova, kao i priznanje pre 17 godina naše (slovenačke) nezavisnosti ne ugrožava dodatno svetsku bezbednost. Osim toga, više danas postojećih i opšte priznatih suverenih država u prošlosti je nastalo na osnovu jednostrano proglašenog otcepljenja i nezavisnosti od predjašnjih gospodara, ili izlaska iz većih, višenacionalnih država. Među njima su i Srbija i Ruska Federacija čije su pravne prethodnice nastale oslobadjanjem od turske, odnosno tatarskomongolske supermacije. Spisak država nastalih jednostranim otcepljenjem je dug i

uključuje Portugal (dva puta), Švajcarsku, Holandiju, SAD, Belgiju, Luksemburg, Norvešku, Finsku, Island, Estoniju, Litvaniju, Litvu, Sloveniju, Hrvatsku itd. U svim tim slučajevima jednostranog čina, otcepljenja ili osamostaljenja, razumljivo ili ne, nije bilo osnova u odlukama Saveta bezbednosti OUN.

Na svoj način je u srpsko-kosovskom sporu zanimljivo odsustvo verske obojenosti koja je bila vidljiva u srpsko-hrvatskom sukobu u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, u srpsko-bošnjačkom sukobu, kao i napetostima u Sandžaku. Srpski nacionalisti u Bosni i Hercegovini su svoju genocidnu politiku u odnosu na Bošnjake često prikazivali kao odbranu hrišćanstva i Evrope od islamskog fundamentalizma i terorizma. Ratni zločinci R. Karadžić i Ratko Mladić su u više navrata, pred televizijskim kamerama iskazivali svoju vernost i odanost Srpskoj pravoslavnoj crkvi, a politički lideri Bošnjaka svoju islamsku pobožnost. Kao i u Bosni i Hercegovini, tako i na Kosovu i u vezi sa Kosovom, Srpska pravoslavna crkva je odigrala izrazito negativnu ulogu, jer nikada javno nije osudila apsolutno nehrišćansko ponašanje srpskih nacionalista, njihovo nasilje i genocid nad Muslimanima i katolicima i tim je akcijama davala čak moralnu podršku. Specifičnost kosovskog konflikta je u tome što je verski činilac

Knez Lazar – patriota ili izdajnik

PIŠE: NEBOJŠA PETROVIĆ

Mada na prvi pogled izgleda nemoguće, nije isključeno, a nije ni retko, posebno u društvima koja nemaju dužu demokratsku tradiciju, da se elite na vlasti, braneći neko svoje stanovište, pozivaju na ideje iz kojih slede upravo suprotna stanovišta. Baš je takav slučaj u našoj zemlji, kada se među argumentima ljudi koji se zalažu da (pre svega) teritorija Kosova mora ostati u Srbiji pojavi i tzv. *Lazarev zavet*, iz epske narodne pesme *Propast carstva srpskoga*.

Nikako ne želimo da negiramo pravo partijama i pojedincima da se zalažu za ideje i programe koje oni sâmi vide kao najbolje, u ovom slučaju da se bore protiv odvajanja jednog dela teritorije. Još manje želimo da kritikujemo jedno umetničko delo i njegov sadržaj. Možemo se slagati sa datim političkim idejama ili ne, mogu nam se činiti ostvarive ili ne, možemo voleti da čitamo epske pesme ili ih ignorisati. Ali se ne možemo, braneći sopstvene političke stavove pozivati na ono iz čega slede upravo suprotni stavovi, jer tako, u boljem slučaju, izbegavamo logiku i zaludujemo ljude. U onom manje dobrom slučaju, tako pokazujemo da smo toliko arogantni da nam zakoni logike i zdrav razum ljudi oko nas uopšte nisu važni.

Podsetimo ukratko, o čemu govori pomenuta pesma. Pred samu *Kosovsku bitku*, knezu ("caru") Lazaru iz hrišćanskog svetog grada Jerusalima svetitelj Ilija donosi

poruku od Bogorodice u kojoj mu se nudi da bira između zemaljskog i nebeskog carstva. On odbacuje prolazno zemaljsko, i bira večno nebesko carstvo.

Sasvim je očigledno da se zemaljsko carstvo odnosi na opipljive, materijalne vrednosti, u ovom slučaju, pre svega, na teritoriju. S druge strane, carstvo nebesko je *Carstvo Božje*, carstvo pravde i pravičnosti, carstvo ljubavi, moralnosti i uzajamnog služenja. Kako se kaže u XIV glavi *Poslanice Rimljanima*, "jer Carstvo Božje nije jelo i piće, nego pravda i mir i radost u Duhu svetome." (17. stih).

Dakle, logično bi bilo da se na Lazarev zavet pozivaju oni koji smatraju da se mora paziti da se, pre svega mi, ne ogrešimo o druge, ni po koju cenu, a ponajmanje po cenu očuvanja bilo kakvih materijalnih prednosti. Prihvatanje Carstva Božjega trebalo bi, po hrišćanskom učenju, da znači odbacivanje samoispravnosti i krotko prihvatanje svih ljudi, i ljubav prema svima čak i prema neprijateljima. Da bi se učinio takav korak, potreban je hod unutrašnjeg preobraćanja; potrebna je hrabrost ponizne poslušnosti Isusovoj zapovesti. Hristova reč ne ostavlja mesto za sumnju: ne samo onaj koji uzrokuje neprijateljstvo, nego čak i onaj koji ga podnosi, treba da traži pomirenje. Hrišćanin treba da bude mirotvorac i kada se oseća žrtvom onoga ko ga je nepravedno uvredio i udario. Upravo takvo carstvo je, po cenu gubitka zemaljskoga, po narodnom pevaču, izabrao Lazar.

Logički je stoga očekivati da oni koji ne mogu ili ne žele da prihvate ovakve zahteve, i oni koji vrhunske vrednosti nalaze ipak u carstvu zemaljskom, e okrive Lazara, pa i da ga proglašaju nepatriotom i izdajnikom. Onim, koji je umesto da učvrsti državnu teritoriju odabrao nešto nevidljivo i neopipljivo, nešto gde moraju čak da se vole

ideološki značajan i politički prisutan samo na srpskoj strani, dok ga nije bilo na albanskoj. Osnovni razlog za tu asimetričnost je u tome što Albanci pripadaju trima (na Kosovu, dvema), a ne, kao Srbi jednoj veroispovesti i što kod njih duhovnost nema političku ulogu. Ta asimetrija je doprinela političkom držanju i vezama kosovske političke elite koje su bile orijentisane prema SAD i Zapadnoj Evropi, a ne, kao u slučaju Bošnjaka, prema muslimanskim državama Bliskog istoka. Posledično, ta se orijentacija odrazila u veoma slaboj podršci nezavisnosti Kosova od strane većinski muslimanskih država, uz izuzetak dve, za Kosovo ekonomski važnih laičkih država, Albanije i Turske.

4. Nezavisnost Kosova i Republika Srbija

Februarsku provalu strasti u Srbiji i među Srbima u drugim zemljama zbog “gubitka” Kosova, nije teško razumeti. Suštinska greška je, međutim, u tome što je došla sa zakašnjenjem od najmanje devet godina. U većini država koje su priznale Kosovo nije bilo nekog posebnog oduševljenja zbog nastanka nove države. Dogadjaj je, izvan Kosova slavljen jedino u Albaniji i u redovima albanske manjine i dijaspore u drugim državama. Vodeće zapadne zemlje su oko toga dugo odmeravale

“koji su našem narodu naneli zlo”, i da se više brine o njima i pre brane njihove pozicije nego one sopstvene.

Otkud onda tolika drskost da se sopstveno političko stajalište brani i argumentima koji mu idu u prilog, ali i onim sasvim suprotnim. Problem je u autoritarnom i dogmatskom načinu razmišljanja. Dogmatizam je kao zatvorenost uma pre oko pola veka opisao poznati psiholog Milton Rokič. On je ukazao na to da dogmatske osobe odlikuju centralna uverenja o apsolutnom autoritetu i apsolutnoj ispravnosti sopstvenih uverenja koja su veoma otporna na promenu. U takvom sistemu, nosioci uverenja su potpuno neosetljivi na logičke dokaze i nisu sposobni da uvide očigledne kontradikcije između različitih elemenata sopstvenog sistema. Što je dogmatizam izraženiji, veće je poricanje činjenica pretećih po sistem, snažnije je *načelo* – uverenje u jednu jedinu ideju, tvrdokornije je odbijanje svakoga i svačega što se razlikuje, izraženija je asimilacija, tj. događaji i činjenice koje odstupaju menjaće se i reinterpretirati tako da se što više ukope u postojeći sistem.

Posebno je opasno i štetno po razvoj društva kada ljudi sa ovakvim sistemom uverenja zauzimaju vodeće položaje sa kojih mogu snažno da utiču na javno mnjenje i da upravljaju društvom.

U takvim okolnostima dolazi do još jednog negativnog fenomena – monopolizacije patriotizma, odnosno moći da se određeno shvatanje onog što je dobro za društvo i njegove članove, učini obaveznim, bez potrebe da dokazuju (nedokazivo) da njihovo shvatanje dovodi do najboljih posledica. A kao što smo videli, nisu najprijemčiviji za logička obrazloženja, i neretko su iskreno zapanjeni kada većina građana na izborima izabere neku drugu politiku.

između opravdanosti zahteva za samoopredeljenjem Kosovara i kontroverznog efekta nezavisnosti Kosova za mir i bezbednost u Evropi. Procenile su, da je nakon 1999. godine politički postalo neizvodljivo vraćanje u prethodno stanje odnosa između Srbije i Kosova, kao i da je za rešavanje nagomilanih socijalnih i ekonomskih problema Kosova neadekvatno nastavljanje sa privremenom upravom OUN. Zaključili su da je, od svih alternativa najmanje loša priznavanje samostalnosti Kosova, paralelno sa nastavkom vojnog nadzora NATO, terenske misije OEBS, kao i sa uvođenjem programa policijske, pravosudne i drugih oblika pomoći mladoj državi o čemu bi brinula nova misija Evropske unije.

Talas srpske uvredjenosti i ljutnje povodom proglašenja nezavisnosti Kosova može se objasniti viševekovnom indoktrinacijom Srba posredstvom pravoslavne crkve, škola i medija. Kolektivna zadojenost kosovskim mitom, višeslojnom kompleksnošću i neprijateljstvom prema svim “Turcima” (Muslimanima) i naročito, prema Šiptarima je tako snažno mentalno otrovala većinu Srba da su kolektivno postali nesposobni da objektivno sagledaju stvarnost u vezi sa Kosovom i, sa time i sopstveni nacionalni interes. To važi i za brojne pripadnike srpske kulturne i političke elite. Samo je manjina među srpskim intelektualcima shvatila

No, vratimo se *Carstvu nebeskom*, terminu snažno vezanom za religijsku tradiciju. Verske organizacije su, posebno u našem regionu bile (najčešće s pravom) kritikovane da su neretko inspirisale, davale legitimitet i podsticale nasilne konflikte. Stoga bi moglo da sledi da se od njih ne može očekivati da doprinesu suprotnim procesima. Iz tog zaključka proizašlo je jasno nepoverenje, pa i otvorena netolerancija između građanskih organizacija koje se zalažu za prevazilaženje negativne zaostavštine bliske prošlosti i verskih organizacija, u našoj zemlji pre svega najveće takve organizacije SPC. Međutim, očigledno je da razvoj našeg društva teče sporije nego što bismo želeli, dobrim delom i zbog tereta prošlosti koga se veoma teško oslobađamo. Organizacije i pojedinci koji hrabro rade na odbacivanju tog tereta su malobrojni i njihova društvena moć nije velika. U takvoj situaciji ne može se dozvoliti da se tek tako odbaci nešto što ima ogroman potencijal za doprinos društvenom preporodu kao što je crkva. To nipošto ne znači saradnju sa onima koji se kroz sve svoje postupke izruguju duhu Jevandelja, a predstavljaju se kao njegovi zaštitnici samo zato što imaju neke formalne znakove poput odeće. No, s druge strane, ne sme se zaboraviti da je proces pomirenja u najširem smislu bio najuspešniji tamo gde su se za ostvarenje u postojećim realnim okolnostima najviše pravde i otkrivanje što je moguće više istine borile jedne uz druge građanske i verske organizacije. Najbolji primeri zajedničkog pregnuća su sigurno Južnoafrička Republika i dosta zemalja Latinske Amerike. Ono što je postignuto, postignuto je najviše zbog zajedničkog rada i uprkos tome što su afrikanerske crkve otvoreno podržavale aparthejd, a predstavnici katoličke jasno koketirali sa vojnim huntama na njihovim pčecima.

da je Kosovo demografski, politički i moralno davno izgubljeno i da su za to prvenstveno odgovorne srpske vlade. U opštoj mitomanskoj atmosferi, samo se malo ko od njih usudjuje da tu ocenu javno iznese. Čak i tako istaknuti pripadnik srpske intelektualne elite kakav je Dobrica Ćosić ponavlja, iz osnova pogrešnu tvrdnju da je "Kosovo... izgubljeno amaričkom okupacijom 1999. godine" (intervju za Večernje novosti, 20. marta 2008).

Većina Srba nikad nije razumela da je, odbacivanjem zahteva kosovskih Albanaca za ravnopravnošću, njihova vlast srušila najveće dostignuće srpske politike u XX veku. Da je zvanična Srbija bila pametnija, već bi 1981. godina prihvatila zahtev "Kosovo – Republika". Da je to učinila, možda bi i danas postojala demokratska i konfederalna Jugoslavija u kojoj bi živeli gotovo svi Srbi. U tom, ne posve neverovatnom slučaju, Srbija ne bi doživela ogromno ekonomsko nazadovanje poslednjih decenija, ne bi izgubila više desetina hiljada svojih najdarovitijih i najsposobnijih gradjana, u njoj ne bi danas bilo toliko siromaštva, korupcije i kriminala, kao i nekoliko stotina hiljada izbeglica iz drugih delova nekadašnje zajedničke države. 27 godina nakon nemira 1981, većina kosovskog stanovništva je dobila svoje "Kosovo republiku", ali izvan Srbije i izvan davno nepostojeće druge Jugoslavije.

Kolektivna mitomanska zaslepljenost onemogućuje

Nažalost, u realnim okolnostima, u jednoj relativno zaostaloj sredini kao što je naša, SPC je dobrim delom napustila duh hrišćanstva, a mnogi njeni uglednici su slali poruke upravo suprotne porukama *Besede na Gori*. Isticanje da je crkva pre svega svetosavska je blasfemija navišeg reda koja duboko vređa svakog pravog hrišćanina, uključujući i iskrene poštovaloce dela Rastka Nemanjića – Svetog Save. Upravo je falsifikovanje teksta *Himne Svetom Savi* moglo da predstavlja simbol promene u SPC. Naime pravi refren glasi: "Da se srpska sva srca/S tobom ujedine/Sunce mira, ljubavi/Da nam svima sine." No, krajem osamdesetih mnogi nazovi vernici počeli su da pevaju: "Da se srpske sve zemlje što pre ujedine, sunce pravde, slobode, da nam opet sine."

No, uprkos svemu tome, ne sme se zanemariti ogroman pozitivni potencijal za moralnu obnovu društva, koji leži u suštini učenja Crkve Hristove. Taj potencijal je prepoznat u mnogim društvima i inkorporiran je kroz niz zajedničkih projekta koje finansiraju najuglednije fondacije (npr. *Templeton*), kroz zajedničke rasprave i ideje u kojima učestvuju najkompetentniji akademski stručnjaci iz društvenih nauka zajedno sa predstavnicima svih religija uključujući pravoslavce – od uglednih teologa poput Stenlija Harakasa sve do vaseljenskog patrijarha Vartolomeja.

Upadljiv antagonizam koji postoji između građanskih organizacija i crkve ne vodi ničemu osim daljem produbljanju postojećeg jaza i očuvanju pozicija u okviru crkve onih koji su daleko od hrišćanskih uverenja, koji prodaju bajalice, vradžbine ili etno-filetizam kao pravu veru. Umesto toga pružena ruka bi umnogome pomogla onima koji su ušli u crkvu ne zbog toga što je

većini Srba da shvate, da sa Kosovom ne bi mogli da upravljaju čak i kad bi im međunarodna zajednica tu davno izgubljenu pokrajinu, ponudila na srebrnom poslužavniku. Osim toga, današnja Srbija je finansijski nesposobna da reši teške ekonomske i socijalne probleme Kosova. Samo rasterećena svoje kolonijalne hipoteke i njoj primerenih visokih troškova za vojsku i policiju, Srbija bi mogla brže da nadoknadi ogromnu štetu, proizašlu iz vladavine Slobodana Miloševića. Verodostojna ekonomska analiza pokazuje da bi razdvojeni Srbija i Kosovo mogli da ostvaruju dva posto veći godišnji rast svojih ekonomija, nego ako bi bili u istoj državi. Osamostaljenje Kosova je prvenstveno u interesu nacionalne homogenosti i unutrašnje stabilnosti same srpske države. Ako bi Kosovo ostalo u sastavu Srbije, već u ovom stoleću Albanci bi postali većinski narod u zajedničkoj državi. Veliku verovatnost takvog demografskog razvoja i njegovih političkih posledica je dobro razumeo Dobrica Ćosić.

Srpska politička klasa, nakon svih tragedija raspada Jugoslavije i nakon nekoliko izgubljenih ratova još uvek ne shvata da, sa nepriznavanjem "lažne" države Kosova i pokušajima njene međunarodne izolacije, ne može da vrati točak istorije unazad. Podsticanje od strane Srbije samoizolacije srpske manjine od većinskog stanovništva

srpska (ili crnogorska ili holandska ili eskimska) već zbog toga da i na zemlji žive po principima *Carstva Božjeg*, težeći pravdi za sve ljude i miru i međusobnoj ljubavi među svim ljudima.

Razni istorijski i kvazi istorijski mitovi su često korišćeni da podstaknu neki sadašnji konflikt, na primer isticanjem viktimizacije sopstvene nacionalne grupe. Mnogi autori osuđuju (s pravom) manipulativno korišćenje srpske tradicije i svrstavaju među glavne podstrekače nasilnih sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Međutim u istoj toj tradiciji, tačnije u epskim pesmama moguće je pronaći i sasvim suprotne primere, između ostalog i etički imperativ, stariji od Kantovog, koji je mogao proizvesti sasvim suprotne posledice da je promovisan kao autentična vrednost srpskog naroda (tj. da je politika bila takva da promoviše drugačije vrednosti). U narodnoj pesmi *Uroš i Mrnjavčevići* nacionalni heroj Marko je pozvan da arbitrira ko treba da bude naslednik prestola posle smrti cara Dušana. Osim carevog sina Uroša koji ima pravo nasledstva, pretendenti su i otac i stričevi samog arbitra. Pred samu odluku Markova majka Jevrosima zaklinje sina da odluči po Božjoj volji (principu pravde), jer je bolje "izgubiti glavu nego svoju ogrešiti dušu". Dakle, nije nužno, odnosno čak je i pogrešno povinovati se odlukama 'svojih', posebno kad su nepravde (što je osnova koncepta konstruktivnog patriotizma, forme drugačije od tzv. slepog patriotizma ili nacionalizma). Ovakvi i slični primeri bi bili dobra osnova za obrazovanje i socijalizaciju uopšte. Posebno je značajno što pravilo potiče iz sopstvene grupe i u isto vreme dozvoljava kritiku iste te grupe (kada nije u pravu) bez straha da ćete biti označeni kao izdajnik. ■

na Kosovu, njenog blokiranja nove države i nasilja na severnom delu Kosova je izrazito kontraproduktivno. Ta politika zvanične Srbije najviše šteti srpskoj zajednici na Kosovu i naročito opstanku srpskih enklava južno od reke Ibar. Diplomatskim naporima da zaustavi talas priznanja nezavisnosti Kosova i da mu onemogući pristup međunarodnim organizacijama, zvanična Srbija pokazuje samo svoju uvredjenost, jer nikakvu opipljivu korist od toga neće imati ni ona sama, ni srpska manjina na Kosovu. Potpuno je nerealno očekivanje srpske diplomatije da kosovsku vladu može da privoli na ponovne pregovore o statusu te zemlje i na taj način opozove nezavisnost svoje države. Nikakvim pretnjama i nikakvim lobiranjem Srbija ne može da spreči međunarodnu afirmaciju Kosova, a opozivom svojih ambasadora samo sebi nanosi štetu. Znatno moćnija SR Nemačka svojevremeno nije uspela sa tzv. Halštajnovom (Hallstnein) doktrinom i morala je da je napusti. Kosovo su već priznale sve, za njegov opstanak važne države, kao i tri neposredna suseda Srbije (Hrvatska, Madjarska i Bugarska). Kosovo je medju prvima priznala susedna Albanija, a preostali susedi Kosova će to nesumnjivo učiniti u doglednoj budućnosti.

Akademik Dobrica Ćosić je u gorespomenutom intervjuu izrekao veoma lucidnu ocenu: "Od Nikole Pašića do današnjih vlasti se u odnosu prema Kosovu vodi ista, mitomanska, tradicionalistička, pogrešna i porazna politika. U toj politici je vidljivo učestvovala i Srpska pravoslavna crkva." Aktuelnu politiku Republike Srbije prema Kosovu, Ćosić je označio kao "pogrešnu, bezizglednu i nesrećnu". Ovaj autor zloglasnog Memoranduma Srpske akademije nauka i umetnosti postavlja značajno pitanje, do kada će Srbi stupati u bitke čiji je ishod unapred poznat i predstavlja poraz. Umesto takve politike, današnja Srbija bi mogla da se ugleda na svoj nekadašnji uzor i pokrovitelja, Francusku. Njen predsednik Charles de Gaulle je, istina sa višegodišnjim zakašnjenjem shvatio beznadežnost i štetnost francuske kolonijalne politike u Alžiru. Kao što je Kosovo pod Miloševićem, tako su i departmani u Alžiru, po ustavu bili integralni deo francuske metropole, a u njima je medju većinskim muslimanskim stanovništvom živelo četiri puta više Francuza, nego što je ikada bilo Srba na Kosovu. Francuska je pod generalom De Gaulleom nakon krvavog rata, samo priznala otcepljenje i nezavisnost Alžira i od tada mladoj arapskoj državi svestrano pomagala, a i sada sa njom ima prijateljske obostrano korisne odnose. Srbija očigledno danas nema državnika takvog kalibra kao što je bio De Gaulle. Nadam se, da će ipak Srbija izvući pouku iz svojih tragičnih grešaka i iz iskušenja drugih naroda. U racionalnom nacionalnom interesu Srbije je da se što pre otrezni, prizna novu državu i sa svojim južnim susedom uspostavi normalne diplomatske, ekonomske i druge odnose. Upravo to predlaže Kosovo. ■

Pomoć od 1,2 milijardi eura jasna podrška EU Kosovu

PIŠE: BASHKIM HISARI

U organizaciji Evropske komisije u Briselu je 11. jula održana međunarodna donatorska konferencija za ekonomski oporavak, reforme i jačanje demokratskih institucija Kosova.

Vlada u Prištini prvobitno je planirala da predstavi oko 3800 projekata koji su na centralnom i opštinskim nivoima ocenjeni kao značajni za prevazilazjenje sadašnjeg veoma teškog ekonomskog i socijalnog stanja na Kosovu. Međutim, Priština je na donatorskoj konferenciji u Briselu predstavila 568 projekata pripremljena od strane ministarstava u Vladi Kosova, na nivou opština i civilnog društva. Za finasiranje ovih projekata koji predviđaju socioekonomski oporavak, reforme, stvaranje povoljnijih uslova za razvoj, investicije i otvaranje novih radnih mesta za pripadnike svih zajednica na Kosovu bilo je planirano da se zatraži pomoć u iznosu od 1,4 milijarde eura.

Međunarodni donatori, predstavnici Evropske unije (EU), SAD, međunarodnih finansijskih institucija i Ujedinjenih nacija (UN) iskazali su spremnost da podrže ekonomski i demokratski razvoj Kosova. U značajnoj meri su zadovoljena optimistička očekivanja Kosovara. Na donatorskoj konferenciji u Briselu predstavnici 37 zemalja i 16 međunarodnih organizacija, obećali su Kosovu 1,2 milijardu eura. Ova sredstva namenjeni su budžetu Kosova za period od 2008, do 2011. Deo sredstava biće dostupan veoma brzo i moći će da se koristi već tokom ove godine. Očekivanja su da će kosovska vlada u oktobru ove godine potpisati poseban sporazum o tome. Najveći donatori su Evropska komisija koja je najavila pola milijarde eura i SAD - 400 miliona dolara. Istovremeno i ostale članice EU najavile su sopstvene donacije, Nemačka -100, Danska - 15 i aktuelna predsedavajuća EU, Francuska 2 - miliona. Zemlje koje nisu članice EU, Norveška, Švajcarska, Saudijska Arabija i Turska takođe su iskazale spremnost da pomognu Kosovo sa značajnim sredstvima.

Od ukupno 1,2 milijarde eura, 1,1 milijarde predviđeno je za socijalni i ekonomski razvoj zemlje, posebno za infrasktrukturu, obrazovanje, razvoj institucija, jačanje demokratije i pravne države u multietničkom društvu Kosova. Po proceni Vlade Kosova, za potrebe bezbednosti treba izdvojiti 148 miliona eura, uključujući izdavanje novih ličnih dokumenata, stvaranje kosovskih bezbednosnih snaga, ministarstva odbrane i isplatu socijalnih davanja za pripadnike Kosovskog zaštitnog korpusa (KZK) koji ce biti rasformiran. Planirano je da

deo donacija bude korišćen za izmirenje spoljnog duga nove kosovske države.

Od okončanja oružanih sukoba, sve do kraja 2007, Kosovo je dobilo oko 3,5 milijarde eura od donatora. Ta sredstva su bila fokusirana uglavnom na obnovu i izgradnju infrastrukture, uništenih stambenih objekata i sl. kako bi se raseljenim licima omogućio povratak i integrisanje u novu kosovsko realnost.

Za kosovske Albance donatorska konferencija u Briselu predstavlja veliki uspeh jer najavljene donacije prevazilaze očekivanja. Oni veruju da će donacije stvariti mnogo povoljnije uslove za novu fazu progressa Kosova. Za građane Kosova donatorska konferencija je najznačajniji događaj posle proglašenja nezavisnosti i usvajanja Ustava. Oni se nadaju da će najavljene donacije ublažiti nezaposlenost i siromaštvo. Predstavnici kosovskih institucija izražavaju veliko zadovoljstvo i ocenjuju da donatorska konferenciju predstavlja veoma značajan korak za saradnju Kosova sa partnerima u EU i međunarodnim organizacijama.

Sa druge strane, predstavnici Srba sa severa Kosova negativno ocenjuju donatorsku konferenciju u Briselu. Oni po običaju, osporavaju sve ono što ide u prilog stabilizaciji nove kosovske države. Potpredsednik nedavno nelegalno formirane Skupštine zajednice opština Kosova i Metohija Marko Jakšić izjavio je da bi "Srbija i srpski narod priznali nezavisnost Kosova, ako bi prihvatili da koriste sredstva odobrena na donatorskoj konferenciji za Kosovo". Nije izostala i oštra retorika iz Beograda, koji radi svojih političkih interesa manipuliše sa delom kosovskih Srba. Demokratska stranka Srbije (DSS) osudila je održavanje donatorske konferencije u Briselu. Visoki funkcioner ove stranke i član Glavnog odbora DSS Nenad Popović izjavio je da je donatorska konferencija još jedan dokaz da Evropska unija, "ne samo priznaje lažnu državu Kosovo, nego i finansira njene troškove nezavisnosti". Ovakve i slične provokativne izjave i retorika opravdavaju i podstiču nasilje, stvaraju klimu nepoverenja, netolerancije, što objektivno, najviše zagorčava i čini život težim onim Srbima koji žive u enklavama u unutrašnjosti Kosova o kojima se malo ko brine. Vlasti u Beogradu ništa ne čine da bi popravili položaj kosovskih Srba. Izjavama i raznim predlozima i rezolucijama Vlade Srbije o kontinuitetu državne politike prema Kosovu i Metohiji, problemi Srba se ne mogu rešavati. Potrebno je puno toga da se uradi na terenu, među kosovskim Srbima, u rešavanju, sasvim konkretno njihovih svakodnevnih životnih problema.

Srpski predstavnici u Skupštini Kosova na donatorskoj konferenciji u Briselu predstavili su projekat "Nova Gračanica", naselju na domak Prištine nastanjenom sa većinskim srpskim stanovništvom. Projekat predviđa izgradnju potpuno novog grada na prostoru između Gračanice i Lapljeg Sela, za oko 20.000 stanovnika na površini od 220 hektara. Predviđeno je da se ovaj projekat realizuje u pet faza a novi grad bi trebalo da bude građen po evropskim standardima, počev od infrastrukture, preko glavnih stambenih objekata, do kulturnih i sportskih objekata, što bi koštalo oko 600 miliona eura.

Ocene predstavnika srpske zajednice na Kosovu i

o ovom projektu su oprečne. Ministar za povratak i zajednice u Vladi Kosova, Boban Stanković izjavio je da je projekat "izuzetno dobar i kvalitetan i da će omogućiti povratak raseljenih Srba". On naglašava da je izgradnja novog naselja prevashodno namenjeno raseljenima koji žive u kolektivnim centrima širom Srbije. Prema podacima UNHCR, u kolektivnim centrima živi više od 20.000 raseljenih Srba sa Kosova. S obzirom da je decentralizacijom predviđeno i stvaranje opštine Gračanica, raseljeni Srbi bi u tom novom naselju najlakše bili integrisani.

Međutim, Srpsko nacionalno veće (SNV) Kosova i Metohije najoštrije se suprotstavlja realizaciji projekta izgradnje „Nove Gračanice“. Tim povodom u saopštenju SNV se navodi da ovakav projekat „nelegalne“ vlade Kosova uz podršku „nelegitimnih“ predstavnika Srba unutar kosovskih institucija, ne predstavlja ništa drugo, do proces novog etničkog čišćenja Srba sa prostora centralnog Kosova. „Izgradnja ovakvog multietničkog naselja u sredinama gde žive Srbi ne rešava probleme povratka Srba, već se na ovaj način, pre svega, rešava povratak i zbrinjavanje Albanaca koji nelegalno žive u Zapadnoj Evropi“, navodi se u saopštenju. SNV Kosova i Metohije zahteva od međunarodne zajednice da obustavi projekat izgradnje „Nove Gračanice“, a od Vlade Republike Srbije da hitno, svim raspoloživim mehanizmima "spreči štetno delovanje nelegitimnih Srba u privremenim institucijama Kosova".

Sasvim je sigurno da međunarodne donacije neće doneti revolucionarne, nagle promene i neće moći preko noći da reše brojne nagomilane probleme, jer Kosovo još uvek nema dovoljne ekonomske resurse za rešavanje svih problema u kraćem periodu. To se naročito odnosi na socioekonomska pitanja, naročito nezaposlenost, što je u direktnoj vezi i sa problemima koje se tiču manjinskih zajednica. Međutim, važno je to što obećane donacije predstavljaju izraz poverenja kosovskom rukovodstvu koje je izabralo put ka Evropi i evropskim integracijama. Zato je veoma bitno da sredstva koja su stavljena na raspolaganje nadležnim kosovskim institucijama ne završe u pogrešnim rukama, već da se iskoriste za ono za šta su i predviđena. Ta sredstva treba koristiti pažljivo, odgovorno i transparentno, pre svega za razvoj privrede i otvaranje novi radnih mesta čime bi se ublažila nezaposlenost i ublažilo siromaštvo. To bi u mnogome smanjilo međuetničke tenzije i pospešio povratak raseljenih sa Kosova.

Najmlađa evropska država sada treba pred međunarodnom zajednicom da demonstrira sposobnost da može upravljati procesom tranzicije, reformisati institucije, da dokaže da je sposobna da upravlja zemljom koja će doprinositi stabilnost u regionu. Ona mora da obezbedi vladavinu zakona, da ispunji obećanja o primeni evropske standarde, ojača demokratski razvoj zemlje, poštuje prava manjinskih zajednica, rešava nagomilane probleme i da se efikasno bori protiv korupcije i organizovanog kriminala koji je uzeo maha. Time će pokazati odlučnost za uključivanje u zajednicu evropskih država što će pozitivno uticati na privlačenje novih stranih investicije na Kosovu. ■

Zastarela pravda i sveža politika

PIŠE: BOJANA OPRIJAN ILIĆ

Da li je, po staroj poslovi, pravda spora ali dostižna, ili je obratno - pa je prespora da bi se do nje ikada stiglo? To u Srbiji više nije retoričko pitanje. Naime, izgleda da ovde sve zastareva pa je tako i boginja Justicija (p)ostala ne samo slepa već i „nepokretna“, zahvaljujući slabom pamćenju svojih pravosudnih poslenika, političara koji su ih imenovali i na kraju (tj. početku) onih koji su ove potonje - izabrali.

Kad su u maju novinske „crne hronike“ objavile da je Marko Milošević oslobođen svih optužbi „zbog nedostatka dokaza“ i „zastarelosti predmeta“, bez sumnje su opravdale epitet - crna. Za neke bi to mogao biti „crni humor“, a za većinu reč je o upravo tako obojenoj pravosudno-političkoj stvarnosti Srbije. Dakle, u maju je sudsko veće Požarevačkog opštinskog suda oslobodilo Marka Miloševića (poznatog, između ostalog, i po tome što je kapital stekao raznoseći gajbice po Požarevcu) i još petoricu okrivljenika, svih optužbi, za tuču i nanošenje teških telesnih povreda pripadnicima pokreta „Otpor“, Radojku Lukoviću, Momčilu Veljkoviću i Nebojši Sokoloviću.

BAJATA PRAVEDNOST: Onima kojima pamćenje još nije zastarelo, poznata je, ne tako davna raspojasanost i bezočnost sina pokojnog autoirarca Slobodana Miloševića, kabadahije - mlađeg, čije žrtve nose ožiljke manje spolja, više iznutra. Zastarelost bi, zapravo, u svakodnevici Srbije mogla biti ključna reč - od sudovanja, preko politike do života „običnih“ ljudi. Marku Miloševiću, koji ima izbeglički status u Rusiji gde su mu prebivalište, utočište i devizni računi, sudilo se u odsustvu. Kao njegovi saradnici za učešće u tuči optuženi su i Saša i Milan Lazić, Bojan Tadić, Zoran Ivanović Roleks i Milan Bajić. Miloševića - juniora, žrtve su označile kao organizatora i aktera tuče 2. maja 2000. godine, ispred kafea „Pasaž“ u Požarevcu, u kojoj su njih trojica brutalno pretučeni dok su pokušavali da zaštite svog prijatelja Dragana Milanovića ucenjenog da postane član JUL. U konačnici sudskog postupka, u najmanju ruku, ostalo je nejasno obrazloženje, kako nije bilo valjanih dokaza za tvrdnje tužioca, jer je u tom slučaju oslobađajuću presudu sudija trebalo da donese ranije, a ne da dozvoli da predmet zastari. Miloševiću - mlađem suđeno je, podsetimo opet, za nanošenje teških telesnih povreda za koje je zaprećena kazna od šest meseci do pet godina zatvora (osnovni oblik krivičnog dela) kad, po zakonu, apsolutna zastarelost nastupa 2010 godine. Za ovo delo ako je, pak, počinjeno iz nehata, predviđena je kazna do tri godine, što znači da bi zastarelost nastupila 2006. Ostaje neobjašnjivo, tvrde pravnici, zbog čega, onda sud nije takvu odluku doneo pre dve godine? Po

paragrafima, doduše, postoji i oblik pomenutog krivičnog dela sa zaprećenom kaznom od četiri godine, a tada zastarelost nastupa 2008, pod uslovom da je optuženi (dakle, Marko i njegovi sudrugovi) doveden u stanje „teške razdraženosti napadom ili zlostavljanjem odnosno teškim vređanjem“. Ipak, u obrazloženju presude navodi se da nije bilo namere kod optuženog Marka Miloševića tj. da je krivično delo počinjeno iz nehata što znači da je zastarelost nastupila još 2006.

Ipak, vreme donošenja presude kojom se utvrđuje zastarelost praktično znači da je sud prihvatio da je počinjeno (ne)delo koje zastareva za osam godina tj. da je postojala namera (umišljaj). Zaključak: ili je reč o kontradiktornosti u obrazloženju presude, ili je sud bio „nežuran“ od 2006. To bi bila pravna ili pravnička „ravan“.

Ali, o čemu se ovde zapravo radi, logična je dilema jedne od žrtava. „Čitavim procesom rukovodi dnevna politika. Ovo je direktna posledica formiranja nove 'proevropske vlade' između SPS i DS. Uslov svih uslova je oslobađanje Marka Miloševića i Mirjane Marković krivične odgovornosti i prestanak njihovog političkog progona“, izjavio je nakon presude Miloševiću mlađem, „otporaš“ Momčilo Veljković i ocenio da je reč o politički motivisanoj presudi i da je oslobađanje Marka Miloševića bio uslov socijalista za formiranje vlade. On je, istovremeno, najavio da će zatražiti politički azil u inostranstvu zbog kršenja njegovih ljudskih prava i sloboda.

POLITIČKA SKLEROZA: Zastarelost ili „zastarelost“ nije, naravno, „izum“ u slučaju *Maminog* i *Tatinog* sina. Više od 500 kriminalaca kojima su srpski sudovi u poslednje tri godine odredili zatvorsku kaznu nikad neće otići u zatvor iz istog razloga kao i mladani Milošević - jer su im predmeti zastareli. Prema kaznenoj evidenciji, oni će se voditi kao osuđene osobe, ali država nema (zakonsku ili proformalnu) mogućnost da ih pozove na izdržavanje kazne. Iza rešetaka se neće naći ni neki optuženici zbog čijih bi se (ne)delo većini ljudi digla kosa na glavi. Na primer, slučaj bivšeg igumana manastira Hopovo, Ilariona, koji je bio optužen za bludne radnje nad maloletnim dečacima, odnosno pedofiliju, nije dobio sudski epilog, jer je predmet prošle godine - zastareo. Zbog propusta u ovom slučaju, ministar pravde Dušan Petrović pokrenuo je postupak za razrešenje trojice sudija Vrhovnog suda Srbije, ali je Veliko personalno veće odbilo sve predloge za razrešenje i samo je izreklo opomenu sudiji. Iz istog razloga svoju odgovornost pred licem pravde izbegao je i vladika Pahomije, kome su u niškom sudu zastarela dva predmeta za seksualno zlostavljanje dva dečaka.

Dalje, izostala je presuda za utaju poreza protiv bivšeg generalnog direktora Industrije ulja „Dijamant“ i predsednika Upravnog odbora „Dijamant banke“ Save Kneževića, pošto je predmetu takođe „prošao rok“. Kneževića je optužnica teretila da je ošteti državu za 22 miliona dinara. Suđenje u ovom slučaju trajalo je punih pet godina i s različitim obrazloženjima odlagano je više od 30 puta, a poreski obveznici u Srbiji ostali su, zbog

toga, uskraćeni za 22 miliona nestalih iz državne kase.

Veliki broj predmeta protiv bivših čelnika SPS i JUL, protiv kojih su sudovi pokrenuli krivične postupke posle oktobarskih promena 2000. godine, do danas je zastareo. U Prvom opštinskom sudu u Beogradu je u avgustu 2006. obajtilo krivično gonjenje protiv brojnih funkcionera SPS i JUL, kao i urednika i novinara više elektronskih i štampanih medija zbog krivičnog dela širenja lažnih vesti. Nedavno je zastareo i sudski postupak protiv funkcionera Srpske radikalne stranke, Milorada Mirčića po tužbi novinara „Građanskog lista“, koji su ga tužili zbog njegove izjave iz februara 2004, kada je rekao da je to „ustaški i prohrvatski list u kome rade svi smradovi u novinarstvu“. Suđenje je tokom četiri godine više puta odlagano pošto se Mirčić nije pojavljivao pred sudom ili se pozivao na imunitet.

SPISAK PRAVOSUDNO "ZABORAVLJENIH"

Prema prognozama pravnika, zastarelost pretili i u postupcima pokrenutim protiv grupe „Mladićevih jataka“, protiv Dragoljuba Milanovića (bivšeg direktora RTS) zbog zloupotrebe službenog položaja i dodele stanova, Živke Čice Knežević, bivšeg generalnog sekretara Vlade Srbije i još desetak funkcionera SPS i JUL, takođe zbog nezakonito dodeljenih stanova. Sud bi *ad acta* zbog zastarelosti mogao staviti, odnosno proceduralno amnestirati i aktere afere „kofer“, nekadašnjeg viceguvernera NBS Dejana Simića i bivšeg funkcionera SPS Vladimira Zagrađanina. U „pravosudni“ zaborav zbog neažurnosti i opstrukcije mogli bi otići i optuženi za sprečavanje policije u vršenju dužnosti tokom hapšenja Slobodana Miloševića 2001. godine u vili „Mir“, jer je suđenje u tom slučaju trebalo da počne 22. decembra 2006, ali do danas nije odmaklo od početka... I ko zna koliko još desetina ili stotina „malih“ predmeta po lokalnim sudovima u unutrašnjosti, čiji akteri su „zaslužni građani“ u svojim sredinama, pa im zastara predmeta neće uprljati biografiju.

Sudska procedura je, naime, vrlo restriktivna pa i najmanji nedostatak dovodi do odlaganja ročišta. Osim toga, advokati okrivljenih često namerno odlažu sudske procese i opstruiraju ih, koristeći zakonske „začkoljice“, čemu izlaze u susret i sami sudovi zatrpani predmetima. Sve to u zbiru dovodi do zastarelosti i epiloga „nikom ništa“, što je u isto vreme i paradoks i apsurd, jer otvara pitanje selektivne svrsishodnosti pravosuđa. Dordž Orvel je u svojoj „Životinjskoj farmi“ to vrlo jednostavno objasnio: „Sve su životinje jednake, samo su neke jednakije od drugih!“ Koga, u svemu tome, okriviti? Zakonodavca koji je sudsku proceduru doveo do apsurdna, pa je pravo postalo bezobzirno prema pravdi. Ili optužiti sudstvo i političare koji „kaučuk norme“ koriste po vlastitom nahođenju?

Biće da su svemu krivi poštari kad ne znaju kako da uruče sudske pozive na prave adrese? ■

Što gore, to bolje

PIŠE: NASTASJA RADOVIĆ

Kakva je budućnost Srpske radikalne stranke? O njoj, nakon propasti koalicije za „nacionalnu“ vladu, počeli su da brinu i sami radikali. Neočekivano visok rezultat Koalicije za evropsku Srbiju-Boris Tadić i odluka Ivice Dačića da ne nastavi pregovore sa Tomislavom Nikolićem i Vojislavom Koštunicom, a posebno loš rezultat SRS na izborima u Vojvodini, probudili su Tomislava Nikolića iz svojstvene mu „nirvane“. Nikolić je staložen čovek, uliva sigurnost i stekao je veliko poverenje građana, između ostalog, i zahvaljujući tome, kažu oni koji hoće da „političkim stilom“ objasne rast popularnosti radikala nakon Petog oktobra, a naročito pošto je njihov predsednik, Vojislav Šešelj otišao put „haškog kazamata“.

Sada, pošto je Vojislav Koštunica prešao u opoziciju gde će da smišlja legalističke zamke aktuelnim upravljačima Srbije, splasnuće i sve one strasti koje su stvorene oko njegova dva premijerska mandata. Šta radio da radio, otišao je u istoriju srpske države i prava, misle neki - još uvek impresionirani njegovim premijerskim radnjama. Nadaju se i zauvek.

Koštunica je dakle „pase“, njegovo je uglavnom prošlo, sem ako „evropski“ Dačić u nekom narednom mešanju i brojanju političkih karata, ne poželi da ispuni veliku želju svoje mladosti - da nakon Miloševića, što više vremena provodi sa Koštunicom.

Da su radikali tema, vidi se i po uznemirenosti niza političkih tabloida, većoj nego kada se Nikolić, u januaru i februaru, ogledao sa Tadićem. I tada je nametana tema navodne reforme među radikalima, povodom neviđenih uspeha njihove prve velike „otpadnice“, gradonačelnice Novog Sada, Maje Gojković. Pričale su se prave bajke o tome kako će SRS da strefi reforma od koje će poludeti Tadićevi glasači i otići na Nikolićevu stranu. Dosad, od toga nije bilo ništa, sem što je Gojkovićevoj, potvrđen nezvanični status u stranci a to je da nije više njen član. I to je, međutim, urađeno *lege artis*, tek pošto je ona osnovala svoje političko udruženje.

No, uspeh njene grupe građana daleko je ispod očekivanja - učestvovaće u gradskoj vlasti sa sedam odbornika. Pokazuje se, sada mnogo jasnije, da je radikalsko biračko telo mnogo pomoglo Gojkovićevoj da dođe na čelo grada, a ne samo oni Novosađani koji su, bez obzira na stranačke boje, u njoj videli „našu Maju“. Dakle, što se kalkulacija u Vojvodini tiče, i Maji i radikalima je najbolje bilo da su ostali skupa. Ali, kažu neki da to nije moglo biti. Jer je Maja odrasla i shvatila da njen *life*

style devojke iz poznate novosadske familije ne ide više sa nereformisanim radikalima. Vorholova izložba, Exit, Sting i slične zanimacije prve građanke srpske Atine, uveravale su je da postoji "hemija" između nje i "urbanog" Novog Sada. Tu se, vidimo, malo zanela i precenila naše Feme i slične "građane", poverovala laskanju i zaboravila na utisak koji je proizvelo njeno birokratsko ograđivanje od poziva da reaguje na prebijanje glumaca u Pozorištu mladih. U tom je nekako zagubila i informaciju da njen stranački drug Toma vodi odsudnu bitku za spas Srbije. I, naravno, za odbranu Kosova... Na različitim stranama, pokazala se "verolomnom".

Iako je, sve dok je zvanično bila član stranke, tek nagoveštavala da ju je i Šešelj "precrtavao" sa raznih spiskova za visoke partijske funkcije na kojima je do tada bila, nijednom nije pomenula da je i Tribunal, navodno, imao primedbe na njen status Šešeljevog pravnog savetnika jer je, kako se sada pominje, Gojkovićeva bila, kao potpredsednica SRS, nazočna čuvenom Šešeljevom govoru u Hrtkovcima, maja 1992. Ona je tvrdila da o tome, o progonima u Hrtkovcima, nije znala ništa...

Nedavno je Maja Gojković u intervjuu „Presu“, iznela niz insajderskih informacija i pretpostavki u vezi sa njenom bivšom strankom. Kao što je ona da "Šešelj guši Nikolića", da svojim izjavama na sudu sprečava ovog da dođe na vlast. Nikolić je, kaže ona, jako nezadovoljan svojim položajem u stranci, a tome mnogo doprinosi i "tvrda struja" koja tendenciozno informiše Šešelja.

Nakon "uvoda" Gojkovićeve, po medijima je nastala pomama za izjavama i intervjuima Tomislava Nikolića, u kojima je on često demantovao svoje navodne reči. Tek, ako imate iskustva sa političkim gibanjima u ovoj zemlji i načinu kako se ponašaju "pritešljeni funkcioneri", reklo bi se da se to upravo dešava Nikoliću. Iako često tvrdi da su mediji nešto tendenciozno plasirali, ili da "iza svega stoji Dragan Đilas", nije teško dekodirati Nikolića. Uostalom, i on govori o neslaganjima, ali kao „normalnim“ i kao nekakvom „demokratskom praksom u SRS“. Pa opravdava Šešelja rečima da mu nije lako "u četiri zida" itd. Kaže da je to sve zato što je vojvoda daleko od svojih, pa se uplašio da njegov Toma ne promeni ideologiju i "ne krene na neku pogrešnu stranu". "Teško je kad nema kontakt sa mnom, kad ne može da me pogleda u oči", objašnjava Nikolić. Raznorazni anonimni insajderi, međutim, tvrde da se radikali redovno gledaju u oči sa Šešeljom, doduše videolinkom. Ali, sasvim dovoljno da Šešelj, pred drugima iz svog tima za odbranu, kaže da "Toma nema pojma". Zaista, nije teško zamisliti Šešelja kako to izgovara. To mu je, verovatno, uzrečica. Takođe je nelogično i nerazumno misliti da vojvoda u petogodišnjem kazamatu, nije svestan da je stranka prosperirala otkako je on tamo. I sve dok nije počeo svoju čuvenu odbranu koju svako u Srbiji može da gleda na javnom servisu. Naročito se isticao u slanju predizbornih i postizbornih političkih signala, sve u slikama i metaforama. Kaobjagi data usput i "retorički", primedba o Zoranu Đinđiću koji je "na vreme utekao" i ona da je Zvezdan Jovanović nevino osuđen za Đinđićevo ubistvo, u protivnom da je zaista ubica Đinđića "u srpskoj

istoriji bi bio Gavrilo Princip", izgovorene su jedna pre, a druga posle izbora. Prva, sračunata da pred biračima oblati demokrate, a druga da pomrsi konce kako demokratama tako i Tomislavu Nikoliću. Jer jedno je sumnjiviti pokojnog Đinđića za nedozvoljene aktivnosti, a drugo reći da je njegov ubica nacionalni junak i oslobodilac. To se ne dopada većini normalnih ljudi, bez obzira na njihovo mišljenje o Zoranu Đinđiću i njegovoj politici. Ne može se dopasti ni prosečnom radikalskom glasaču danas, jer se kosi sa predrasudama o radikalskim političarima kao onima koji jure pravdu i poštuju zakon. Imidžu kojem je najviše doprineo "staloženi" Tomislav Nikolić. Najnovija Šešeljeva "strateška" brljotina koju Nikolić benvolentno zove "zafrkavanjem" Tribunala još više degradira radikalsku budućnost. To što Nikolić kaže da nije za izručenje Mladića i društva je jedno, a drugo je obelodanjivanje, navodnih, skorašnjih kontakata sa Radovanom Karadžićem i Ratkom Mladićem. Uostalom, iako je malo verovatno da Šešelj može da ima ma kakav lični kontakt, poštom ili telefonom ili preko "goluba pismošer", funkcioneri njegove stranke nisu u Ševeningenu, već na povlašćenim političkim pozicijama u Srbiji. Ako se sumnjalo u iskrenost Koštunice i njegovih kada su tvrdili da nemaju pojma gde je Mladić, zašto se ne bi posumnjalo i u to da se Šešelj možda uopšte ne "zafrkava" ili bar ne u meri u kojoj se to ovde predstavlja i u kojoj se on sam trudi, u svojim branilačkim kalamburima? Jer, da ovde postoji država u njenom civilizacijskom obliku, već bi se neko bavio ovim Šešeljevim šegačenjem i zadirkivanjem. Tek, to bi morao biti ultimativni razlog za uzbunu u SRS. To se, očigledno, i dešava sa Nikolićem, o čemu govori Maja Gojković. "Maja cepa SRS" bili su naslovi u novinama. Ali ona možda samo koristi sazrevanje situacije među radikalima, o kojem još uvek može lako da se obavesti.

Na pitanje da li je tačno da je Šešelju podnosio ostavku i napušta li stranku, Nikolić odgovara odrečno, ali kaže da ako bi "sada" doneo tu besmislenu odluku "napravio bi velike probleme u stranci". Izjava je data početkom juna i on tu aludira na uznapredovale pregovore o tzv. nacionalnoj vladi. Manje-više je jasno da je Nikoliću dojadilo da Šešelj iz pritvora rešava najvažnija stranačka pitanja, kao što je mandatar nesuđene nacionalne vlade, a u cilju spasavanja Koštunice i posustalih šešeljevaca. Kao pre nekoliko godina Slobodan Milošević njega, sada Šešelj postavlja svog kandidata za jednu od najviših državnih funkcija. Navodno mu je Nikolić prebacio dogovaranje sa Koštunicom mimo njegovog znanja, a ovaj mu je rekao da je njemu namenio mesto predsednika skupštine. Šešelj i ovim potezom koji je razočarao mnoge radikalske pristalice u Vojvodini, svesno radi protiv interesa stranke koju faktički, operativno vodi Nikolić.

Radikalsko klupko se konačno zamrsilo. Hoće li se uskoro razmrsivati i kakve će biti posledice? Po dosadašnjem ponašanju Tomislava Nikolića, teško da će on, bar ne u skorije vreme, otići iz stranke ili je pocepati. Vojislav Šešelj, možda jeste za neki stepen pao u njegovim očima, ali ne toliko da bi Nikolić postao destruktivan. Mnogo puta izražavano divljenje

političkom umeću i Šešeljevom obrazovanju, nije se činilo neiskreno. Ipak, u godinama Šešeljevog odsustva a posebno poslednjih, kada je Šešelj pokazao da mu Nikolićeva popularnost smeta i sve više ga uznemirava, zamenik predsednika radikala, večiti "drugi" i u stranci i u Srbiji, nakupio je dovoljno iskustva i sve više samopouzdanja. To se vidi "između redova" i u izjavama o budućnosti SRS i vemu "kada se Šešelj bude vratio". Nikolić kaže: "Šest godina je predugo da bismo nastavili kao da nije ni odlazio", uz skromnu primedbu da će "uz božju volju" Šešelj nastaviti da bude predsednik a on njegov zamenik. Ipak, u drugom intervjuu, kaže da se moralo "prilagođavati okolnostima".

Radikali su, u velikoj meri, i deklarativno, kako programski tako i u političkoj praksi, ostali ono što su bili. Ako sumnjamo u iskrenost njihovog "prilagođavanja", to ne znači da Nikolić nije uspešnije spinovao od Šešelja. Jer je "uspinovao" gotovo pola Srbije. Malo manje ili malo više. Šešelj to kvari, na sopstvenu štetu, ako zaista misli da ima šanse da se uskoro vrati u Srbiju. On, svakako, u to želi da veruje i ne želi da se suoči sa činjenicama da je Tomislav Nikolić, a ne on ni njegova "haška žrtva", stvorio veliku partiju. To ne žele ni neki od funkcionera SRS, koje Gojkovića zove tvrdom strujom. Dok Nikolić ne ruši Šešelja i ne zloupotrebljava njegov položaj, jasno je da bi "tvrda struja" bila zadovoljna odlaskom Nikolića, pa makar se stranka prepolovila. To je svet možda dovoljno lukav ali bez iskrene "anticipacije" događaja. Neki od visokih funkcionera SRS, spremni su da Nikoliću "crkne krava", pa makar ni oni ne imali mleka. Razlog što je Maja Gojković progovorila o nevoljama radikala, sa njom i bez nje, tajmingovan je sa njenim izbornim rezultatom. Raščišćavanjem između struja u SRS, i ona bi dobila. Stvar će, međutim, biti sasvim jasna tek kada Šešelj dobije drugostepeno potvrđenu presudu.

Kao prva navodna reformatorka, ako to bude išlo u korist "mekših, mladih i lepših", lako bi se nametnula, i zajedno sa Nikolićem podržala "evropsku perspektivu Srbije". A to bi napravilo novi haos i ršum na političkoj sceni Srbije. Teško bi se, međutim, nešto zaista pomaklo. Ni "naivna" Maja koja je svoj omiljeni fetiš - tašne, mogla da menja i bez radikala, ni "staloženi" Nikolić koji obožava Šešeljevih sto sabranih dela, ne bi postali nešto drugo. To što bi recitovali briselske pesmarice, što i sada pokušavaju sve čuvajući nacionalni interes kako su ga razumevali Milošević i Šešelj, trajalo bi do prve "briselske nezgode" i eventualnog zastoja u pridruživanju EU. Menjaju se tašne i odela, ali se ljudi teško uzdižu iznad sebe, naročito ako su se "izgradili" u vreme kada ljudski život, a mnogima su raspolagali, nije vredeo ništa. Tu već "radi" psihologija, a ne ideologija, a najmanje politika kao racionalna ljudska rabota. Ali i malo političke šminke, ovde bi u nekom trenutku moglo da ispadne mnogo. To odlično znaju Ivica Dačić i Boris Tadić. Tadić tvrdi da Koštunica ne može da "opere" Šešelja, jer će koalicijom sa njim, kaže on, samo sebe učiniti neprihvatljivim. On misli da je to isto uspešno uradio sa Dačićem, pa će obojica zablistati u Socijalističkoj internacionali. ■

PIŠE: VLADIMIR GLIGOROV

Šta je bilo pre, a šta posle

"We hugely overestimated ourselves and gave ourselves over to the illusion that in the prosperous Federal Republic of Germany a revolution was imaginable. Seen thus, we were like people possessed, who acted in isolation in a room empty of air. We lived a kind of armed existentialism."

Astrid Proll

(član Frakcije crvene armije, RAF,
koja je odležala dugačku kaznu zatvorom
i sada radi kao fotograf).

Uvod

Bunt 1968. na Istoku i na Zapadu nije bio izazvan istim razlozima i nije imao iste posledice. U Jugoslaviji, osim toga, razlozi i posledice nisu bili isti ni u svim sredinama. Te godine, pored protesta studenata širom zapadnog sveta, došlo je do invazije na Čehoslovačku, a u Jugoslaviji su izbile prve značajnije demonstracije na Kosovu i, kasnije, u Makedoniji. Najvažniji uzrok masovnih demonstracija na Zapadu je bilo nezadovoljstvo ratom u Vijetnamu i podeljenošću Evrope. Na Istoku Evrope, uzroci reformi u Čehoslovačkoj i intervencija snaga Varšavskog pakta nisu se razlikovali od onih koji su periodično dovodili do gušenja reformi i pobuna u socijalističkom svetu. U Jugoslaviji, pak, socijalni i nacionalistički razlozi su bili u osnovi političkih sukoba kako na ulicama tako i unutar vladajuće partije. Posledice svih tih događaja su bile u skladu sa njihovom motivacijom, te se može reći da su svi njihovi cljevi, na jedan ili drugi način, ostvareni. U ovom napisu bih hteo da iznesem argumente za ovu poslednju tvrdnju.

JEDNODIMENZIONALNI LJUDI: Mada se protesti iz 1968. najviše vezuju za vanparlamentarnu opoziciju u Nemačkoj i za studentske demonstracije u Parizu, sve je, ipak, počelo u Sjedinjenim Američkim Državama, pre svega sa otporom ratu u Vijetnamu. Politički milje, ako je to prava reč, su bili građanski pokreti za jednaka prava i za ukidanje segregacije na rasnoj osnovi. Zbog rata u Vijetnamu se neslaganje sa unutrašnjom politikom prenosi i na neslaganje sa spoljnom politikom, tako da se zahtevi za jednakim pravima povezuju sa pozivima da

se okonča nepopularni i nepotrebnii rat. I jedno i drugo su teme koje tradicionalno imaju jak odjek u američkoj javnosti. Makoliko to učesnicima i posmatračima sa strane izgledalo kao nekakav jedinstveni istorijski događaj, reč je o nečemu što je tipično za Ameriku. Zahtevi za jednakim pravima gotovo uvek nailaze na razumevanje u javnosti i bivaju prihvaćeni, mada ponekad čitav proces može da bude dug i može da izazove značajne socijalne i političke sukobe. Isto tako, antiratni pokreti gotovo uvek imaju snažnu podršku, posebno kada se rat oduži i troškovi narastu. Ali u oba slučaja su potrebni društveni i politički pokreti da bi se došlo do željenih rezultata.

Razumevanje socijalnih pokreta u Americi je ponekad otežano ako se na njih gleda kao na nešto što karakteriše neku ideju sistema koji ih određuje. Jedno takvo tumačenje je bilo veoma popularno, doduše ne veoma dugo, i zasnivalo se na ideji Herberta Markuzea o jednodimenzionalnosti američkog čoveka, koja je, pre svega, posledica karaktera američkog kapitalizma. Na neki način, sistem svodi ljude samo na jednu njihovu dimenziju, na njihovu sklonost potrošnji. Pa oni postaju politički i moralno tupi, što i jeste u skladu sa prirodom toga sistema.

Ovo objašnjenje američkog potrošačkog društva nema mnogo veze ni sa činjenicama, a ni sa razlozima zbog kojih je došlo do građanskih protesta. Mnogo veću ulogu je odigrala reakcija vlasti kako na proteste inspirisane zahtevima za jednakim pravima, tako i na proteste protiv rata u Vijetnamu. Ne samo da vlast potrošačkog društva nije primenila toleranciju kao sredstvo represije, kako je već pomenuta teorija predviđala, već je pokazala sklonost da koristi silu protiv učesnika protesta, štagod da ih je – demonstrante – motivisalo. To je dovelo do širenja protesta, koji su kulminirali 1968. godine.

Da li su ciljevi protesta ostvareni? Odgovor je pozitivan. Tih godina su postignuti veliki pomaci u povećanju jednakosti u pravima i mada rasizam nije iskorenjen, nema sumnje da od tada ništa više nije isto u odnosu između bele i crne rase u Americi. Takođe, mada je rat u Vijetnamu trajao još nekoliko godina, jasno je bilo posle izbora u 1968. godini da je jedini mogući ishod tog rata povlačenje američke vojske. Administracija Ričarda Niksona i Henrija Kisindžera se tome opirala, što je konačno dovelo do toga da je predsednik Sjedinjenih Država morao da se pre vremena povuče sa tog položaja i samo ga je pomilovanje njegovog naslednika spaslo od krivične odgovornosti.

Kada se danas čitaju komentari učesnika tih događaja u Americi, stiče se utisak da su neki od njih hteli više. Naravno, ukoliko se težilo tome da se promeni priroda sistema i da se, u skladu sa tim, promeni priroda jednodimenzionalnog čoveka, to nije postignuto, uglavnom zato što je priroda sistema rđavo određena, a američki čovek, kao uostalom bilo koji drugi, nije bio i nije mogao biti jednodimenzionalan. No, to i nisu bili ciljevi američkih protesta 1968.

„DRUŠTVO JE PLASTIČNI CVET“: Uzroci protesta u većini zapadnoevropskih zemalja su jednim delom bili u suprotstavljanju ratu u Vijetnamu, ali značajnu

ulogu je imala i neprirodna podeljenost Evrope. U Nemačkoj i shvatanje da parlamentarni sistem, kako je tada funkcionisao, ne odgovara interesima građana. Vanparlamentarna opozicija je zaista bila nešto novo, s obzirom da je teško ostvariti značajniju mobilizaciju ljudi koji se protive postojećim partijama u jednoj demokratskoj zemlji. Postojalo je verovanje da je moguća revolucija, da je dakle moguće da se ostvari više od onoga što je sve uspešnija nemačka privreda nudila. Između ostalog i kada je reč o koegzistenciji sa Istočnom Nemačkom i sa celim socijalističkim svetom. Ne bi se moglo reći da su nemački studenti imali simpatija za totalitarni socijalizam, ali je jasno da su smatrali da nemačkoj demokratiji nedostaje legitimnost, o legitimnosti nemačkog kapitalizma da i ne govorimo, kako je dokazivao i Jirgen Habermas, koji inače nije pokazao simpatije za pobunjene studente.

Da li su ciljevi vanparlamentarne opozicije i studentskih protesta ostvareni u Nemačkoj? Opet, sve zavisi od toga kako se definišu. Nemačka je svakako postala još privrženija „istočnoj politici“ koegzistencije sa socijalističkim zemljama. Koliko je to doprinelo kasnijem ujedinjenju Nemačke nije lako reći, ali nema sumnje da je nemačka socijaldemokratija, koja je stekla veoma značajnu ulogu posle 1968, dakle, da je ona učinila mnogo na približavanju dvaju delova podeljene Nemačke. A i na ujedinjavanju Evrope uopšte. Takođe, nema sumnje da je socijalni karakter nemačke države sačuvan, mada bi se moglo tvrditi da nije nikada ni bio ugrožen. Konačno, antinacistički karakter nove Nemačke je učvršćen, a to jeste bio jedan od ciljeva studentskog bunta. Opet, ciljevi ekstremnih grupa nisu ostvareni. Nije došlo do revolucije.

U Francuskoj je protest bio drukčiji, jer je bar jednim delom bio usmeren protiv društvenog konzervativizma. I mada je i u Francuskoj, kao uostalom i u Sjedinjenim Državama, neposredna posledica studentskih demonstracija bio dolazak konzervativnog predsednika na vlast, političke posledice su bile u skladu sa zahtevima demonstranata. Za razliku od Nemačke, gde su neki istaknuti učesnici protesta uzeli učešće u delovanju *Frakcije crvene armije*, koja se bavila i terorizmom, u Francuskoj je bilo više ideologa protesta koji su sa pozicije levice prešli na poziciju desnice, tako da je na kraju Žan-Pol Sartr ostao gotovo sam u delanju uličnih letaka koji su pozivali na revoluciju. No, svejedno, moglo bi se reći da su studentski protesti iz 1968. značajno uticali na liberalizaciju francuskog društva, koje se možda više ne može zvati „plastičnim cvetom“.

OTPOR KROZ SAMOSPALJIVANJE: Naizgled sasvim u neskladu sa kretanjima na Zapadu, u Češkoj je došlo do otpora komunističkom režimu. Dok je američki predsednik praktično podneo ostavku 1968, a francuski predsednik je otišao pošto nije dobio podršku na referendumu, u Čehoslovačku su ušle ruske i trupe njihovih saveznika iz Varšavskog pakta. Mnogi misle da je invazija na Čehoslovačku više doprinela stabilizaciji političkih režima na Zapadu nego njihove političke reforme, koje nisu bile beznačajne, kao što je već rečeno.

Češki odgovor je bio vid nenasilnog otpora, čiji je najsnažniji simbol samospaljivanje Jana Palaha na trgu u centru Praga.

Nema potrebe detaljnije razmatrati češki slučaj, jer je o tome pisano veoma mnogo. U ono vreme je to moglo da izgleda drukčije samo članovima sovjetskog Politbira, svako ko je pratio šta se događalo u Češkoj morao je da vidi da taj režim, da taj čitav socijalistički sistem, nema nikakvu perspektivu. Bilo je samo neophodno da prođe potrebno vreme. Tada se, takođe, moglo primetiti da Prag i Bratislava ne vide stvari na isti način. A iz spremnosti Čeha da se odupru nenasilno, bilo je jasno da se ta država, koja je postala federacija upravo pod tada uspostavljenom sovjetskom okupacijom, neće moći održati i da se Česi eventualnom razlazu neće opirati, čak i ako ga ne budu odobravali.

Jesu li ciljevi češkog proleća ostvareni? Tu je odgovor nedvosmisleno pozitivan. Nezadovoljni su opet oni koji su imali ideju socijalizma sa ljudskim likom, ali to nije bio stvarni cilj otpora. Težilo se izlasku iz kaveza i to je i postignuto.

SOCIJALNA I NACIONALNA PRAVDA: Ono što se događalo u Jugoslaviji nije imalo mnogo uzročne povezanosti, a ni sličnosti, sa protestima na Zapadu i sa reformama na Istoku. Kao što je to bio slučaj i u drugim zemljama, domaća, u ovom slučaju, jugoslovenska politika je bila od ključnog značaja. Stoga i događaji u Beogradu, Zagrebu ili u Prištini nisu imali isti karakter.

U Beogradu je protest bio prevashodno socijalno motivisan. Često se kaže da su studentski protesti označili kraj privredne reforme, što je samo delimično tačno. Ona nije odgovarala ni pokretima koji su bili prevashodno nacionalistički, kako u Zagrebu tako i u Prištini. No, kada je reč samo o Beogradu, nema sumnje da je značajna motivacija protesta bilo široko rasprostranjeno mišljenje da se značajno povećavaju socijalne razlike. Ovo postaje jasno ako se analiziraju događanja pre izbijanja samih demonstracija. Neka vrsta prilično krutog shvatanja socijalne pravde je bivalo sve popularnije. U to vreme je zaista došlo do značajnih promena u privredi i u socijalnoj strukturi, a tek je trebalo da dođe do ključnih, sistemskih, promena. Uvreženo shvatanje je bilo da se partijski rukovodioci bogate tako što otvaraju vrata kapitalizmu. Nasuprot tome, zagovarala se neka kombinacija narodne demokratije i pravog socijalizma.

Ovo nije teško videti ako se pročitaju dokumenti koji su tada proizvedeni. Prvi studentski zahtevi, pročitani sa balkona Studentskog doma na Novom Beogradu u poslepodnevnim satima prvoga dana protesta, imaju uglavnom demokratski karakter. Zahtevi koji su kasnije uobličeni u duži i definitivan dokument uglavnom su socijalne prirode i zasnivaju se na kritici birokratizacije partije. Politički značaj konačne formulacije zahteva je bio da se otvore vrata kompromisu sa Savezom komunista, što je i postignuto, jer je Josip Broz mogao da izađe na televiziju i podrži studentske zahteve.

Dali su oni ispunjeni? Odgovor je pozitivan. Danas neki od učesnika tih događaja teže da negiraju tu saglasnost između zahteva studenata i politike koju je kasnije

vodilo partijsko rukovodstvo. Može da se raspravlja da li su zahtevi tako kako su konačno formulisani zaista bili u skladu sa onima koji su činili prvobitnu motivaciju protesta, ali nije lako tvrditi da partijsko rukovodstvo, pošto je konsolidovano uklanjanjem liberalnijih rukovodioca Saveza komunista Srbije, da ono nije bilo saglasno sa studentskim zahtevima. To što su vođe protesta proganjane, to je u prirodi sistema, to nije posledica ideoloških neslaganja.

U Zagrebu je situacija bila sasvim različita. Tamo je mnogo jači bio pokret nacionalista, i to posebno među studentima. U samim demonstracijama 1968, levo orijentisani studenti su imali određeni uspeh, ali to je trajalo kratko. Hrvatsko partijsko rukovodstvo je bilo bliže nacionalističkom studentskom pokretu i stalo je na njegovu stranu, kada je, godinu i nešto više kasnije, došlo do obračuna. Nacionalistički je pokret bio takođe antikapitalistički, jer je uvernije preovladavalo da je liberalizacija pre svega u interesu srpske privrede. Tako da je tamo došlo do zanimljivog sukoba između onih koji su smatrali da privredne reforme omogućavaju „malograđansku kontrarevoluciju“ i onih koji su smatrali da im je cilj eksploatacija Hrvatske, jer se ne uspostavljaju „čisti računi“.

Da li su ciljevi hrvatskog studentskog pokreta, onog nacionalističkog, ostvareni? Odgovor je nedvosmisleno pozitivan. Mora se reći, takođe, da je nacionalizam bio ugrađen u jugoslovenski politički sistem tako da se moglo tvrditi da ni ti zahtevi, kao i oni socijalni u Beogradu, nisu, ustvari, bili u suprotnosti sa zvaničnom ideologijom. Ima smisla reći, međutim, da su liberalniji partijski rukovodioci u Hrvatskoj takođe odstranjeni, a i da je progona hrvatskih nacionalista bio znatno širi i stroži od onoga šta se dešavalo u Beogradu, o čemu je posebno dobro pisao Vlado Gotovac. I jedni i drugi su, ipak, ako su preživeli, na kraju stekli mogućnost da sa položaja vlasti realizuju svoje ideje.

Verovatno je najvažnija opomena došla iz Prištine. Tamo, i kasnije u Makedoniji, došlo je do studentskih demonstracija koje su označene kao kontrarevolucionarne i ugušene su, ne naročito velikom, ali ipak, silom. Ovde se ne može mnogo više reći o tome. Dovoljno je samo ukazati na činjenicu da su ciljevi tih demonstracija u velikoj meri ostvareni. To ne mora tako da izgleda nekim učesnicima, jer je bilo onih koji su bili zagovornici režima Envera Hodže, ali ono čemu su težili realniji učesnici, kao što je bio Ibrahim Rugova, to je u velikoj meri danas stvarnost.

POGLED UNAZAD: Ove godine se dosta govorilo o 1968, povodom četrdesetogodišnjice. Nije bilo nekih značajnijih rasprava o svim tim događanjima, bar koliko je meni poznato. Neposredni učesnici su iznosili različite stavove, uglavnom sa određenom distancom i sa naporom da se bude što je moguće više objektivni. U Beogradu je održano nekoliko skupova i ovde ima smisla samo reći da se viđenje koje sam ja ovde izneo razlikuje od mišljenja koja su se na tim skupovima, bar kako je izvestila štampa, mogla čuti. ■■

Revolucija koja je uspela pošto je propala

PIŠE: NIKOLA SAMARDŽIĆ

U Francuskoj su se u maju 1968. odigrale dve pobune, studentska i radnička. Studenti nisu uspjeli da svojim zalaganjem, koje se odnosilo na opšti, javni interes i korenite reforme, vežu radnike, i njihovom masovnom podrškom ostvare utopiju o jednakosti u društvu i ekonomiji. Ali je, bez obzira na neuspeh da se njeni zahtevi ispune, studentska pobuna otvorila novu epohu u političkoj istoriji Francuske, i široko razmakla granice ljudskih sloboda i prava. Revolucija se ostvarila u novim vrednostima društva koje je pokušala da sruši, i koje je srušilo nju.

Studentska revolucija je postavila snažne izazove i levici i desnici. Njenim istekom nastupila je era evrokomunizma, terorizma i suočavanja s globalnim krizama. Pobune iz 1968, uključujući, pre svih, onu u Čehoslovačkoj, moralno i idejno su kompromitovale prevaziđeni, starački konzervativizam na jednoj, i sterilnu rigidnost na drugoj političkoj strani. Konzervativizam se liberalizovao, pripremajući se za svoj istorijski trijumf, koji je nastupio tokom osamdesetih. Ali je desnica, verovatno i zbog svoga dalekosežnog uspeha u usvajanju ekonomskih sloboda koje su obuhvatale ljudske slobode u celini, ostala više podložna načelnom osporavanju. U Francuskoj su desnicu podstakli i odustajanje radnika da se solidarišu sa studentima, i podsećanje na prirodu komunizma, ali i De Golov konačni odlazak, naredne godine. Ideje levice privremeno su, opet, zanele, prilikom gušenja Praškog proleća, da bi se na Čehoslovačku i izgleda za oslobođenjem, koju je njena nova demokratija promovisala, ponovo spustila staljinistička zima. Naročito su ozbiljna postala i suočavanja s katastrofalnim posledicama kolektivističkih opita, poput maoističke kulturne revolucije. Evrokomunizam je ostao zaturen negde u narednoj deceniji, a evropski terorizam postao nadahnuće globalnog političkog islama.

Studenti u Francuskoj pobunili su se protiv stvarnosti svoga vremena. A to vreme je bilo gotovo idealno u poređenju s godinama koje su nastupile nakon Drugog svetskog rata. Sa napretkom se, međutim, transformisalo poimanje vremena, čije se trajanje postavilo na put strpljenja i spremnosti da se podnose razlike u društvu koje se ubrzano iznutra razlagalo. Umesto ravnopravnosti koju je podrazumevalo građansko društvo, čija je demokratizacija bila u toku, studenti su tražili socijalističku jednakost. Ali se promaljalo i izvesno podudaranje s vladajućim degolističkim otporima evroatlantskim integracijama. De Gol je odbijao bliskost sa anglosaksonskim svetom, a studenti sa anglosaksonskim kapitalizmom. Vezivalo ih je, tim neobičnim sponama, i opšte neprihvatanje američke spoljne politike koja se davila u Vijetnamu. Studentska borba za slobode, socijalizam i mir organizovala se na

kritiku sopstvenog, zapadnog sveta. Time je otvoren prostor zapadnom marksizmu da delimično savlada moralnu i idejnu kompromitaciju, a Francuskoj da očuva svoje specifične, gotovo podmukle veze sa Sovjetskim Savezom.

Poruke studentskih pokreta tokom šezdesetih bile su opšte i dalekosežne zahvaljujući sadržini i smislu njihovih zahteva čije je ostvarenje ionako bilo na liniji unapređivanja demokratskih standarda, podudarnih s društvenim težnjama, koncentrisanim oko srednjih, urbanih slojeva. U SAD su studenti podržavali pokrete za ljudska prava i ravnopravnost Afroamerikanaca, i osuđivali vijetnamsku intervenciju. U Francuskoj je specifičnost studentskih težnji bila vezana za pokušaje povezivanja s radnicima i zahteve koji su se odnosili na budućnost francuskog kapitalizma.

Primarni podsticaj studentskoj pobuni bilo je stanje na univerzitetima. Otuda se nezadovoljstvo prenelo na solidarnost sa ugnjetenima i pozive na društvene promene.

Reforma univerziteta bila je prvi iskorak.

Dve decenije nakon završeta Drugog svetskog rata iznele su ekonomski i demografski rast čiju dinamiku nije zabeležila čitava dotadašnja istorija. Zastrašujuće dubine ljudskog stradanja, uništenja i diskontinuiteta ubrzano su zatrpavane slojevima obnove i napretka. Do kraja šezdesetih na univerzitetima se pojavila *baby boom* generacija koja je imala priliku da ubire neke od plodova novog vremena. Između ostalog, ta generacija je iznikla u velikoj ljudskoj masi. I u tom smislu je pretila da će zaseniti one prethodne. Ali je, poput prethodnih, i ona krenula da traga za svojim mestom, i otvara prostor novoj inicijativi. Ona nije morala da se bori za pravo glasa. U SAD je izabran prvi predsednik rođen nakon Prvog svetskog rata. Džon F. Kenediji bio je pojam mladosti i sloboda sam po sebi. A njegovo ubistvo koincidiralo sa početkom studentskih pokreta, pošto je doprinelo povratku na vlast prethodne generacije političkih konzervativaca. I u Francuskoj se postavljalo pitanje smene generacija. Zahvaljujući decenijskim iskustvima, ona ratna bila su strahovita, a posleratna takođe ispunjena tegobama i iskušenjima, „stara garda“ bila je okorela i uporna. Naročito u okolnostima u kojima je De Gol opstajao na vlasti predstavljajući prethodno vreme i svetonazore, i zastarela iskustva i potrebe.

Nove generacije su osećale da nisu dovoljno zastupljene u politici. One su postale vidljive zahvaljujući generacijskom jazu koji ih je jasno odelio od predratnih pokolenja. *Baby boomers* nisu dožele svetsku ekonomsku depresiju, agresiju totalitarizma, ratne strahote, posleratnu bedu i napore i odricanja obnove, gubitak najvoljenijih. Njihovi stresovi bili su nuklearna pretnja i izazovi potrošačkog mentaliteta.

Napredak tehnokratske ideologije narušio je dotadašnju unutrašnju ravnotežu univerziteta. Studentska borba protiv tehnokratije odnosila se na društvo podložno naučnom menadžmentu u ekonomskim i društvenim poslovima. Pri tom je jedna od uloga univerziteta bila u izgradnji tehnokratske strukture. Univerziteti su sami po sebi male društvene zajednice podeljene na obučene i neobučene, neka vrsta fabrika znanja. Francuski studenti

primetili su da takva podela univerziteta simbolizuje strukturu društva u celini, kako ga definiše tehnokratska ideologija. Razlike u znanju bile su podudarne razlikama u funkcijama i privilegijama. Profesori su bili zamišljeni tehnokrati, a studenti zamišljeni radnici. Jedino za razliku od radnika, studenti nisu mogli da represiju definišu u pojmovima siromaštva i eksploatacije. Zajednička okolnost, koja ih je vezivala za radnike, bila je subordinacija. Studenti su dovodili u vezu birokratizam univerzitetskih vlasti i sopstvene obespravljenosti, i za tom paradigmom tragali u društvenoj celini. Uspostavljajući analogiju univerziteta i društva otkrivali su raspored struktura moći. Borba za uništenje hijerarhije na univerzitetu trebalo je da bude poruka društvu i njegovim hijerarhijama. Studenti su odbijali da budu odsečeni od stvarnosti, da budu "upotrebljeni zarad profita vladajuće klase". Zahtevali su stvaranje besklasnog društva i odbacivali tehnokratsku organizaciju i primenu znanja, kojima su se strukturirali novi dominantni slojevi. Za njih je socijalizam bio rešenje protivrečnosti između znanja i bogatstva, i njihove represivne upotrebe u razvijenom društvu.

Studentski utopizam privukao je francusku Komunističku partiju koja je nastojala da studentsko nezadovoljstvo prenosi na radnike. Mada komunisti nisu bili u stanju da pokretu dodaju ništa značajno. Suština

studentske pobune, dugoročno, ipak nije bila politička, ona se odnosila pre na preobražaj svakodnevnice kulture i života, a za same radnike novu, samoupravnu ulogu. Komunisti su optuživali studente za *gauchisme*, zaludno levičarenje, ukazujući na impulsivnost u borbi unapred osuđenoj na neuspeh. Studenti su komunistima prebacivali oportunistički. Ali je ishod njihovih nesporazuma bila mobilizacija radničkih sindikata.

Radnički pokret učinio je da studenti probiju tradicionalnu izolaciju anarhističkih, trockističkih i maoističkih sektori. Istovremeno je komunistima izmicala društvena i politička kriza. Oni su radnicima postajali sve manje potrebni. Francuski komunisti sve više su ostajali suviše izdanak prevaziđene državne strukture, a u globalnom smislu i usputni simbol hladnoratovskih podela.

Francuska KP je bila u potpunosti posvećena izbornoj strategiji. Njen cilj bilo je zaključenje leve alijanse koja bi osvojila većinu i stvorila uslove za „naprednu demokratiju kao iskorak prema socijalizmu“. Komunistički monopol, umesto građanskog. U to vreme francuski komunisti lojalno su podržavali Sovjetski Savez. Njihovi prirodni saveznici – socijalisti bili su već dovoljno udaljeni, u svakom smislu. Socijalisti su zastupali zaposlene, male poslovne ljude i farmere, i suprotstavljali se sovjetskom komunizmu.

Jedno lično sećanje

PIŠE: VELIMIR ĆURGUS KAZIMIR

Ernesto Će Gevara je ubijen 1967. godine. Imao je trideset i devet godina. Te godine sam napunio devetnaest godina i pao u četvrtom razredu gimnazije. Zbog toga se te godine nisam upisao na fakultet. Pošto 1968, u vreme „lipanjskih gibanja“, još nisam bio student, to znači da nisam mogao da aktivno učestvujem u događajima koji su obeležili jedan dobar period mog života. Će je, naravno, bio moj junak od samog početka. Jedna od mojih ranih, gimnazijskih pesama zvala se „Sijera Maestra“. Srećom nigde nije objavljena. Kad danas o svemu razmišljam: baš je čudan odnos između mladalačkog ukusa i aktuelne društvene situacije. Moj prvi pesnički uzor bio je svakako T.S. Eliot a ne Slavko Vukosavljević (autor poeme „Kadinjača“). Između Eliota i Vukosavljevića bila je ogromna društvena, kulturna i ideološka provalija. Ja sam maštao o tome da pišem revolucionarnu poeziju u eliotovskom ključu. (Majakovski me nije zadovoljavao.)

Početak studentskih demonstracija dočekao sam u kombiju u Bosanskoj Dubici, upravo sam vanredno položio maturu jer nisam hteo dva puta da idem u isti razred. Bio je upaljen radio, mislim da su bile *Vesti u 3*, kada je rečeno nešto o sukobu između studenata i policije na Novom Beogradu, početku studentskog štrajka i glavnim studentskim zahtevima. Meni se spontano, trijumfalistički otelo: počelo je! Otac me je samo pogledao tako da sam ćutao do kraja vožnje.

Sutradan sam sa ocem išao peške sa železničke stanice Balkanskom, pa Terazijama i preko Trga republike, pravo Vasinom prema rektoratu. Otac je skrenuo sa svim

stvarima Zmaj Jovinom, prema Dušanovoj, kući, a ja na Studentski trg. Sve što sam tamo doživeo bilo je onako kako sam očekivao. Bio sam zaljubljen u ono što se oko mene dešavalo - u grad, ljude, knjige, muziku, filmove... a najviše u budućnost koja dolazi.

Šta se, ustvari, desilo?

Politički: većina mojih prijatelja i poznanika nisu bili članovi Saveza komunista. Članovi partije su bili naši roditelji kojima je to bio deo funkcije. Postoji, međutim, i drugi politički aspekt: naša uverenja da su socijalna pravda i sloboda neraskidivo povezani. To nas je mnogo više približavalo jednom socijaldemokratskom modelu mišljenja nego sovjetskom ili kineskom. Će Gevara je bio simbol borbe potlačenih a ne ministar industrije. Naš odnos prema jugoslovenskom modelu socijalizma bio je kritičan i u pogledu ostvarivanja socijalne pravde i u pogledu osvojenih sloboda i demokratije. Veoma je mali broj ljudi tada pominjao višepartijski politički sistem kao jedini put ka slobodi i demokratiji iz jednostavnog razloga, jer je naše iskustvo života u jednopartijskoj državi bilo ne samo životno nego i jedino. Čovek sa oreolom najvećeg jugoslovenskog disidenta i demokrate Milovan Đilas nije mogao ni slučajno da nastupi i govori u dvorištu Kapetan Mišinog zdanja. Pominjanje njegovog advokata Barovića bilo je dočekano sa konsternacijom. Za većinu studenata slučaj Đilas nije postojao. I 1948. godina nije postojala. Vremenska provalija od 20 godina izgledala je za naše pojmove neverovatno. (Kako tek danas mladim ljudima izgleda provalija između 1968. i 2008. godine.)

Kada se krajem '68. na Filozofskom fakultetu u Beogradu pojavio Mario, predstavnik italijanskih maoista, to nam je izgledalo kao deo nekakve cirkuske predstave. Mario je bio sitan, obučen u usku plavu maovku i govorio je groznim engleskim. Nikad ga nisam

Mada je KP negirala diktatorske pretenzije i insistirala da je posvećena demokratiji. Ali, nikad nije kritikovala nepostojanje demokratije u Sovjetskom Savezu, i to je dovodilo u pitanje iskrenost njenih namera. Studentima nije bila bliska ni sklonost komunista centralizaciji koja bi dodatno koncentrisala moć u državnom vrhu. Za razliku od komunista koji su zahtevali nacionalizaciju, socijalisti su se zalagali za odvajanje ekonomije od države.

Iz studentske perspektive, komunisti su pretili da će očuvati državnu opresivnu strukturu, a socijalisti ostaviti netaknutim velike korporacije i kapitalizam. Mejnstrim studentskog pokreta ukazivao je na to da je država za socijaliste i komuniste cilj, a ne neprijatelj u političkoj borbi. Studenti su zahtevali brisanje tehnokratije iz radnih odnosa i kreativnu ulogu radnika, ne samo promenu radnih uslova. Studentska strategija zamišljala je objedinjavanje generalnog štrajka, mesto u strukturi političke moći za nezavisne radničke organizacije i prelazak od kapitalizma ka socijalizmu u obliku koji bi ograničio prerogative države, čuvajući novo društvo od staljinizma i gubitka postojećih prava i sloboda.

Studentska pobuna bila je korenti povratak na ideju socijalne revolucije koja bi uklonila državu s centralne pozornice i dopustila inicijativu „udruženih proizvođača“.

video da nešto jede. Čak ni pogačice. U ideološkom pogledu mnogo su bolje prolazili trockisti koji, međutim, nisu imali nikakvu organizaciju ili pokret. Mnogo više je tu bilo reč o uticaju Isaka Dojčera i njegovih knjiga o Trockom i Staljinu koje su se tih godina bile pojavile.

Istoričari u Srbiji još uvek nemaju stava o značaju, ulozi i uticaju 1968. godine. Umesto njih reč imaju mediji i novinara čija su tumačenja sveže prošlosti vrlo originalna. Za 1968. godinu većinski stav medija je da je u pitanju bio društveni i politički događaj koji je unazadio razvoj demokratije u Jugoslaviji. Ovakva ocena bazira se ne samo na selektivnom i veoma ograničenom istorijskom znanju nego i na snažnom ideološkom konceptu u kojem je atikomunizam univerzalno rešenje za sve probleme. Kao što poznati srpski dramski pisac Dušan Kovačević zastupa tezu da je 27. mart 1941. godine bio tragična greška (posebno za srpski narod) jer bi pristupanje Trojnom paktu i savez sa Hitlerovom Nemačkom omogućio Jugoslaviji da posle rata (i pobeđe saveznika) bude obnovljena kao i Nemačka, Italija i Japan. Na sličan način razmišlja i Bogdan Tirnanić koji „lipanjska gibanja“ optužuje za zaustavljanje liberalnih reformi i uspostavljanje demokratije u tadašnjoj Jugoslaviji. Kao da se posle 1968. godine nije u Hrvatskoj desio „maspok“ a u Srbiji obračun sa „liberalima“. Od 1972. godine režim počinje sve više da se vraća svome izvornom komunističkom uzoru – Rusiji i brežnjevizmu. Obračun sa protivnicima, češće sa kritičarima režima, postaje sve oštiji. Na udaru su pre svega pripadnici studentskog i omladinskog pokreta, njihove novine i časopisi, udruženja pisaca, prevodilaca... jednom rečju intelektualna i kulturna elita koja je zahtevala veće umetničke i intelektualne slobode, a ne ekonomsku uranilovku.

Markuze je pisao o „socijalizmu kooperacije i solidarnosti, gde ljudi i žene kolektivno određuju svoje potrebe i ciljeve, svoje prioritete“.

Radnički pokret je obezbedio dominantnu metaforu društvene transformacije. Ta metafora bila je potrebna studentskom pokretu koji je bio ograničen samom svojom izvornom prirodom. Studenti su pozvali radnike da se bore protiv nasilja vlade, koje je „u prirodi postojećeg društvenog poretka“. I mada se ispostavilo da imaju malo uticaja i na KP i na najmoćniji sindikat, *Confédération générale du travail* (CGT), druga po veličini sindikalna federacija *Confédération Française Démocratique du Travail* (CFDT), podržala je strategiju strukturnih reformi koje su išle dalje ulevo od platforme komunista. Tada je vlada ustuknula. Masovni štrajk iskazivao je jasno njihovo nezadovoljstvo. KP se radikalizovala do kraja maja, kad je zatražila De Golovo povlačenje i sazivanje „narodne vlade“, a pojavio se i značajan broj revolucionarnih radnika na Sorboni i na barikadama.

Diferencijacije između studenata i radnika, i među samim radnicima, koje su nastupile, ukazivale su, međutim, u kojoj je meri francusko društvo bilo složeno strukturirano, najavljujući postindustrijski razvoj koji se osećao već na izmaku šezdesetih. Za obučeniye radnike

Mi smo naše sednice FOS, koji je tada bio na četvrtom spratu zgrade Filološkog fakulteta, često započinjali u stilu Monti Pajtona. Zoran Minderović i ja smo se zalećali na jedna ekserima zakucana vrata i upadali usred sastanka. Često smo izlazili i sa sastanaka i upadali kroz ta ukucana vrata. Svetlana je insistirala da sastanke počinjemo himnom: „Odom radosti“ na reči Vinaverovog „Ronda“ iz „Gargantua i Pantagruela“. Pevali smo složno, u falsetu, tako da je čitav četvrti sprata odjekivao.

Bili smo predmet posmatranja, ali ne iz psihijatrijskih razloga. Najpoznatiji policajac zadužen za studente bio je Njegoslav Pantelić. Njega sam kasnije opisao kao Pantu u romanu „Šakom i kapom“.

Sama „lipanjska gibanja“ trajala su srazmerno kratko – samo šest dana. Okončana su punim trijumfom sistema – konkretno: neumrlag vođe Josipa Broza Tita. Bajka o idealnom vođi koji ne može da komunicira sa narodom zbog mnogobrojnih poltrona, vođa koji je izolovan i blokiran, bila je prava mera očekivanja naširih narodnih masa. Titova podrška studentima bila je vrhunski demagoški čin koji je zamaglio sve. I kritičari i apologete sistema mogli su da tumače Titovu poruku kao podršku i da je, s vremena na vreme, koriste.

Ono što je dolazilo posle ovih događaja bilo je mnogo dugoročnije. Ovde pre svega mislim na politički obračun sa hrvatskim i srpskim rukovodstvom i uspostavljanje neke vrste brežnjevizma.

U to vreme sam mislio da je Če Gevara baš lepo poživio i da je sve preko 35 godina ozbiljna starost. Računao sam da imam dovoljno vremena ne samo da promenim svet nego i da u njemu lepo i aktivno poživim, bar do Čevovih godina. Bio sam aktivan na Filozofskom fakultetu kao član čuvenog FOS (Fakultetski odbor studenata) u društvu Svetlane Kojić (kasnije Slapšak), Dragana i

u CFDT ideja samouprave imala je više privlačnosti. Njima su kompetencije pružale sposobnost da upravljaju fabrikama. Zahteve iz CFDT za učešćem u menadžmentu CGT je ocenio kao poziv na kolaboraciju s buržoazijom. Ali je ta ideja, makar u umerenoj, reformističkoj verziji, u sebi nosila klicu studentske revolucionarne strategije.

Društvena struktura nije dopuštala jasno definisanje revolucionarnih slojeva i njihovih interesa. Opozicija establišmentu eksplodirala je u samom građanstvu, među učiteljima, novinarima, zaposlednima u kulturnoj industriji, radnicima u socijalnim službama i ostalim civilnim službenicima, pojavilo se, štaviše i nezadovoljstvo srednjih i nižih menadžera. Zahtevi za promenama nisu se svodili na revolucionarna jezgra oko studenata i radnika. Samim tim su relativizovani primarni porivi pobune. Ali su njene konsekvence ostale, upravo zato, dublje i trajnije. Događaji su izmenili predstave o politički pasivnoj i društveno konformističkoj srednjoj klasi. Revolucija je postala i buržoaska. Inače je tokom majskih događaja bilo pokušaja da se srednji slojevi ubede kako su i oni obični radnici. Da su i oni proletarizovani, jer je mehanizacija administrativnih poslova i menadžerskih funkcija uklonila barijeru između njih i radnika. Samo to nije bilo sasvim tačno. Srednji slojevi, u revoltu, nisu bili spremni da sebe poistovete s jednim od sektora radničke klase, i za razliku

Zorana Minderovića, Ljilje Jovičić, Dušana Kuzmanovića, Nede Nikolić, Škljzena Malićija, Bože Borjana, Bubeta Rakića, Goranka Đapića, Milana Ćirkovića... i naravno nezamenljivog Vlade Mijanovića (Vlade Revolucije). Naravno, ovo je spisak onih kojih sam se odmah setio. Mnogo je duži onih koje sam usput izgubio. Šta je sada sa Vitomirom Stogovim, zvanim Traka? U kojem je filmu? Poslednje što sam o njemu čuo bilo je da igra tenis za pare. To je bilo pre dvadesetak godina.

Nikada nismo bili ideološki koherentno društvo. Ono što nas je najviše držalo zajedno to je bio spoljašnji pritisak i unutrašnja duhovitost i optimizam. U toj duhovitosti bilo je dosta autoironije i nekakvog izvornog nonsensa koji je bio najbolje sredstvo preživljavanja. Svi smo imali razne neprijatnosti sa DB, posebno zbog oduzimanja pasoša. Neki su zaglavili i u zatvor. Neki su zbog toga i emigrirali i nikada se više nisu vratili.

Kako je vreme prolazilo to je situacija bila sve komplikovanija i turobnija. Kada je 1977. i 1978. u Nemačkoj počeo obračun sa grupom Bader-Majnhof mnogi od nas su se osećali ugroženim iako nismo imali nikakve, ni ideološke, ni praktične veze sa terorizmom. Naša ugroženost je bila okrenuta prema Istoku i Varšavskom paktu spolja, a prema DB i lokalnim dogmatama unutra. I dalje smo sebe smatrali levičarima. Kad sam 1978. godine bio u Americi bio sam istinski iznenađen do koje mere američki liberali ne shvataju našu strepnju od ruske opasnosti. Za njih je izvor sveg zla bio u američkom imperijalizmu.

Političke procese protiv „maspoka“ u Hrvatskoj i liberala u Srbiji doživeo sam kao sasvim očekivani nastavak međusobnih komunističkih obračuna koji se pre toga sručio na glave studenata „šezdesetmaša“. Taj mnogo hvaljeni liberalizam u Srbiji studenti baš i

od radnika naglašavali su društvene i političke zahteve od samog početka. Štaviše, njihovo nezadovoljstvo bilo je izrazitije i oštrije iskazano od radničkog. Tvrđili su da, smešteni u sredinu društvene hijerarhije, nisu ni deo vladajućih elita, niti deo slojeva koji su zahtevali utopiju egalitarizma.

Ispostavilo se i to, da su radnici praktični. Lideri sindikata nisu smatrali da se odigrava politička revolucija ili društvena pobuna, njihovi prioriteti bile su veće nadnice i bolji uslovi rada. Nakon finansijskih i socijalnih ustupaka, koje su očekivali, radnici su studente prepustili njima samima. Ionako se očekivalo da će se budući slojevi elita popunjavati iz redova nekadašnjih studenata. To se i dogodilo. Na kraju su svi koji su to mogli otišli na letovanje.

Toga leta odigrali su se, izvan Francuske, zastrašujući događaji. U Pragu su Sovjeti demonstrirali teoriju o ograničenom suverenitetu, i zadugo su ugašena nadanja da će se podići „gvozdena zavesa“, a sovjetska tiranija pripasti prošlosti. Na Trgu slobode u Meksiku vojska je pobila na desetine studenata. Ba't partija došla je na vlast udarom u Iraku. Izbili su rasini sukobi u Majamiju, Čikagu i Litl Roku. Francuska je isprobala hidrogensku bombu u Pacifiku. Sedmoro ruskih disidenata demonstriralo je na moskovskom Crvenom trgu protiv gušenja Praškog

nisu osetili. Ipak, kultura i umetnost su bili polje gde su uticaji liberalnije političke atmosfere bili mnogo delatniji. Policija i pravosuđe ostali su isti. Posledice takve političke atmosfere ubrzo su se osetile na geopolitičkoj karti Jugoslavije. Ljubljana i Beograd su postali centri novog umetničkog i političkog govora koji često nije baš bio previše razumljiv širokim narodnim masama, ali je u sebi nosio takvu energiju provokacije na koju su se lepili političari i intelektualci. (Novi Sad, Sarajevo i Zagreb prednjačili su u odbrani „čistog“ modela jugoslovenskog socijalizma.)

O šezdesetosmoj godini, i onome šta je ona značila i „nosila“, veoma retko se govori u njenom kulturnom sadržaju i uticaju. Ovde ne govorim o delima koja su nastala kao direktna posledica događaja već ukupnom društvenom i kulturnom kontekstu koji je bio čisto „mondijalističke“ prirode. Kad danas čujem izraze kao što su „globalizam“ i „mondijalizam“ okrene mi se stomak iz jednostavnog razloga jer je reč o ideologizaciji nečega što je pre 40 godina bilo deo prirodne, i spontane, samospoznaje sveta u kome živimo. U tom smislu je muzika koju smo slušali, i u kojoj smo istinski uživali, bila deo jednog čudesnog kosmopolitizma koji je istovremeno predstavljao i hedonizam i otpor. Od Rolingstonsa i Bitlsa, do Dženis Džoplin, Džimija Hendriksa i Boba Dilana, da ne pominjem malo ezoteričnije grupe kao što je bila *Country, Joe and Fish*, svuda je vladala muzika koja je bila podjednako razumevana od Jokohame do Lenjingrad. Radio Luksemburg je bio daleko značajniji za širenje duha slobode od Glasa Amerike i Slobodne Evrope.

Kad danas priča o knjigama i filmovima koji su bili deo šezdesetosmaškog paketa to deluje kao da govorim o periodu francuskog prosvetiteljstva. Duh prosvetiteljstva,

proleća, i okrutno su kažnjeni interniranjem u psihijatrijske klinike. U Karačiju su teroristi ubili 21 taoca iz otetog Pan Amovog aviona. Itd. Za to vreme se, u Francuskoj, majska revolucija pretapala u hedonističku nostalgiju. A bivši studenti ovladali su, vremenom, Francuskom, možda i celim svetom.

Francuska '68. kao da je odbacivala sve: Boga, De Gola, birokratiju, apatiju, postojeće društvo, radne odnose, umetnost, i verovatno, samu sebe. Bila je to globalna pobuna, bez obzira na sve francuske specifičnosti. Jedno od njenih ishodišta bilo je u postepenom osvajanju sistema sloboda koji je bio prostraniji od onih koje je revolucija neposredno zahtevala. Revolucija udajena od stvarnosti, ali koja je stvarala novu stvarnost. Revolucija koja je samo naizgled kratko trajala.

Ima događaja čija ih promišljanja daleko prevazilaze. U određenim okolnostima, njihova tumačenja mogu pripasti njihovom organskom sastavu, kao njihova metaistorija. I najsloženiji procesi nemaju, sami po sebi, nikakav određen karakter. Oni ga stiču tek kasnijim promišljanjima koja time mogu pripasti njihovoj suštini. I metaistorija vremenom pripada sopstvenom pretresanju. I u tom smislu '68. još uvek ne pripada samo sopstvenom vremenu, kao jednom zatvorenoj prošlosti. ■

radoznali i neumorni jedan duh, skidao je sve tabue – od seksa do politike, kuvanja, podizanja dece, zajedničkog života, odnosa prema prirodi, religiji... Čitali smo! Čitali smo po dve, tri knjige dnevno, išli u bioskop, posebno u Kinoteku, vodili beskrayne rasprave o psihoalizi, Bunjuelu, Borhesu i pravu na život. Deo tog duha se prelivao na ulice gradova kao manifestacija spontanog zajedništva koje nije mogla da kontroliše nikakva partija ili crkva. Dobro se sećam leta polovinom sedamdesetih kad su Bobi Fišer i Boris Spaski u Rejkjeviku igrali meča za prvaka sveta. Na trotoaru u Strahinjčića Bana dečaci od desetak godina ostavili su u fudbal i igrali šah. Bobi Fišer je bio junak ne samo zbog svoga karaktera nego i zato jer je bio pojedinac koji je igrao meč protiv cele jedne velesile.

Suđenja Vladi Mijanoviću, Lazaru Stojanoviću i Milanu Nikoliću, kao i iznenadne smrti ljudi koji su imali veze sa levčarima preostalim iz '68. bili su deo sistema koji se stalno osećao ugroženim od nečega. Sve veći broj ljudi je odlazio u emigraciju ili u stanje unutrašnje političke i društvene hibernacije. Najbolje od svih snašao se Ljubiša Ristić. Njegov talenat, međutim, nije bio nepresušan. Pokušao je da odigra igru i zaglavio kao saputnik jedne pseudolevičarske partije. Šteta!

Šezdesetosma nije ni rasturila ni cementirala jugoslovenski komunizam. Ona nije sprečila demokratizaciju, niti ubrzala. Sve što je uradilo bila je manje-više duševna stvar.

Umesto političkog uticaja '68. se preselila u kulturu i sećanje. Ona je i danas tamo. Čeka da pobegne iz dokumentarnog u umetničko delo.

Ove godine punim šezdeset godina. Počinjem da shvatam koliko je bio mlad Če Gevara. Svet nije pravedan. Ali je uporan. ■

PIŠE: BORA ĆOSIĆ

Albatros

Davno pre ove nagrade napisao sam, sasvim slučajno, pesmu koja se zove „Albatros“. Bila je to jedna elegija o starosti, jer sam neke jeseni, hodajući oko berlinskog Lizenovog jezera, odjedanput osetio kako sam otromavio. Setilo me je to pesme Baudelaira posvećene ovoj neobičnoj ptici. Koja, kako pesnik zapazio je, izvodi svoj suvereni let iznad mora, a kada se negde na čvrsto tle spusti, odjedanput pretvara se u trapavo, nespretno stvorenje.

Pa sam pomislio da ni ja nisam tako nespretnan dok sedim za svojim papirima, nego samo kada se od njih odvojim i odatle, iz vlastite sobe uputim se van, u život. Možda se svako iz posla spisateljskog, oseća kod toga kao ptica u zraku, a kada se odatle, silom svakodnevnih okolnosti prizemlji, počinje sve naopako. Mi smo neka naopaka bića, braća albatrosa, na suvom. Kada bi nas neko iz druge koje zoološke vrste kritički posmatrao, odmah bi uočio našu silnu trapavost. Naša rasa, ljudska, izumila je mnogo toga, pronašla je radium, izmerila opseg zemljine kugle, a ipak, u onom što svakog dana čini ispostavljaju se različite pogreške; ili se sapletemo na ravnom ili ispustimo nešto vrlo dragoceno iz ruku. Koliko toga porazbijao je naš ljudski svet iz čiste nepažnje i iz nespretnosti, koja je zapravo albatrosova. Možda se može prežaliti čak i vrlo skupocena japanska vaza koju u romanu Dostojevskog oborio je knez Miškin, ovoga su ionako smatrali idiotom. Mnogo je teže kada ta nespretnost pokaže se u baratanju vlastitom poviješću.

Neko će se odmah dosetiti da imam u vidu sudbinu i prilike u mojoj nekadašnjoj zemlji Srbiji. U kojoj takođe postoji dosta umnih i dragocenih ljudi a ipak, sve u svemu, život im prolazi u teškoj nespretnosti. Jedan drugi ruski pisac, pomalo šašav, koji se zvao Daniel Harms, napisao je: Fini ljudi, samo ne umeju da se snađu. Nisu baš svi

onamo ni fini, ali nesnalazljivost im je opšta. Pa već dve decenije probaju ovo ili ono, a ništa im ne ide. Nego sve izlazi na loše, te neprekidno ponešto dragoceno oko sebe uspeavaju da obore i razbiju. Nedavno sam boravio dva ili tri dana u Beogradu, u zao čas, jer po lošem vremenu svi gradovi odjedanput posive i poružne. Ali i mimo toga osećao sam se kao u nekom stanu, prilično neurednom, u kome vršljaju deca ili gde žive ljudi kojima nije ni do čega. Pa ne samo što svaki čas obore nešto sa stola, nego to kasnije i ne podignu. Zbog toga i mislim kako beogradska i srpska populacija danas vrlo tačno odražava onaj usud, kao baštinjen od lepe inače ptice, Baudelaireove, albatrosa.

Samo što se ovo ne odnosi tek na jednu naciju i na jednu državu. Mislim da evropska i svetska zajednica u svojoj globalnoj politici svaki čas pokazuje silnu nespretnost i kojekakve loše poteze. Svet često ne zna šta će sa sobom, posebno šta će sa pojedinim svojim delom. To je onaj slučaj kada imamo neko malo zaostalo dete u porodici pa ne znamo kako da ga prikrijemo od gostiju, ali i od sebe sama. Tako svetska familija ne zna baš tačno šta bi sa Somalijom, šta bi sa Irakom, sa Avganistanom, sa Kosovom, sa Makedonijom. Stalno se bakćemo ovim ili onim problemom, ali kada to činimo protiv principa ili politikantski, izađe na loše.

Mislim da se u povodu neke svečanosti, a ovo je takav jedan događaj, treba lišiti trijumfalizma i krupnih reči, radije da govorimo o vlastitim pogreškama i nespretnostima koje nas prate. Gledao sam jedanput kako se dragi Lev Kopeljev, sapleo i pao na nekoj pozornici. Verujem da je to prava slika našeg sveta, veliki duh koji se sapliće. Jer, albatros koji se među ostalim zoološkim bićima naše planete ne snalazi na čvrstom tlu, ipak, virtuelno, čuva u sebi ono velelepno umeće, letenja.

Može li se usled svega ovog što znamo, polagati previše na spretnost? Već dugo zazirem od tog pojma koji, osim pouzdane efikasnosti, krije u sebi nešto prilično antipatično. Jer, spretne osobe često ne misle na svoje saplemenike nego samo kako će se vlastitom spretnošću domoći ove ili one pogodnosti. Da li ta gospoda koja nas okružuju u ovoj naprednoj, produktivnoj i demokratskoj zemlji, a koja svaki čas posegnu za nečim što im ne pripada, pa udare iznenada o brid zakona, da li ovo treba da zahvale osobini koju nazivamo spretnošću? Spretnost počinila je priličan rusvaj u istoriji, kada se našla u rukama moćnika, ambicioznih, agresivnih i dovitljivih. Nespretnu ruku pri hvatanju, međutim, ljudsku ruku koja drhti, otkrio je još pre Freuda, Friedrich Nietzsche. Toj ruci danas radije bih da pružim svoju, makar nas i kao albatrose videli.

Hoću da govorim još malo o jeziku kojim pišem i koji danas ovde slušate kao puku egzotiku. Jer i u svom govorenju pokazujem očiglednu nespretnost: ne umem dovoljno dobro da se izrazim jezikom koji razumete, nego ovim drugim. A koji danas ipak dobija deo svoje nagrade, ona se, u to sam uveren, dodeljuje i načinu, sintaksi, strukturi, duhu srpske pismenosti. Čija svojstva, s velikim trudom dovode u vašu sredinu samopregorne

prevoditeljice i prevodioci. U našem slučaju to je izvanredna gospođa Katharina Wolf Griesshaber. Moramo se, međutim, setiti i drugih, pokojnih Barbare Antkowiak i Mila Dora, a potom i dalje veoma živih i aktivnih Petera Urbana, Alide Bremer, Mirjane i Klause Wittmann, Irene Vrkljan, Benne Mayer-Wehlacka... Neki od njih i sami su pesnici prvog reda. A bez čije pomoći osećao bih se kao Kaspar Hauser, ostavljen na jednom trgu nirnberškom. Zato što moje učenje nemačkog teče veoma sporo, u čemu imam ponašanje, ne samo one ptice, no i ovog divljaka, ostavljenog na ulici.

Ali uvek postoje veći ili manji jezici, više ili manje egzotični. Već davno mislim kako smo mi iz nekadašnje jugoslovenske zajednice imali težak nedostatak, nismo poznavali jezik jedne značajne manjine, albanske, na Kosovu. Pa smo u svojoj srpsko-hrvatskoj osionosti smatrali da svi Jugosloveni moraju znati naš osnovni jezik, većini razumljiv, a Albanci, Mađari, Rusini, Romi, pa čak i Slovenci ili Makedonci, neka se snalaze kako umeju! To nam se višestruko osvetilo. Ovo može biti pouka i za druge. Jer, i veliki narod može naučiti koji mali jezik, sebi samom u korist. A mi, nervozna plemena sa Balkana uspeli smo da i svoj srpsko-hrvatski razlomimo na dva dela, stvarajući dodatne prizore, sasvim karnevalske: jedno vreme u Hrvatskoj su titlovali srpske filmove iako ih je svako razumeo, Srbi su opet izbrisali svaki latinični natpis, takođe čitljiv i njima.

Eto kako bauljamo, čak i mi koji nismo osobe sa Bruegelove slike gde slepi vode slepe. Jer naše ljudske ptice pale su na tle svakodnevnog života iz vlastite mitologije, koja nije samo albatrosova no i Ikarova. To smo mi, srušeni u Egejsko more našeg bezumlja, a puni ponosa od ovog pada. Jer samo Srbi umeju tako zdušno u svome padu da uživaju, i u svojim porazima. Toj osobini, veoma posebnoj, i drugim sličnim stvarima, mnogima nejasnim, posvećena je ova nagrađena knjiga o Srbiji, mojoj Aljasci. Tu zemlju u Evropi znaju veoma dobro po imenu i po kojekakvim neprilikama istorijskim, a tamo ima još toliko toga što bi trebalo da upoznate. Trudiću se i dalje da vam u tome pomognem.

(Reč na promociji knjige „Putovanje na Aljasku“, u Bremenu, aprila 2008) ■■

Knjiga o Beogradu

PIŠE: LATINKA PEROVIĆ

Dubravka Stojanović, *Kaldrma i asfalt. Urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890-1914*, Udrženje za društvenu istoriju, Beograd, 2008, str. 382.

Želim, pre svega, da zahvalim urednicama „Peščanika“, Svetlani Lukić i Svetlani Vuković, na pozivu da, zajedno sa gospodom Deretom i Medenicom, predstavim najnoviju knjigu istoričarke Dubravke Stojanović – *Kaldrma i asfalt. Urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890-1914*.

Nikada nisam odbijala pozive da govorim o knjigama svojih koleginica i kolega. Činila sam to uvek sa emocijom prema autorima i sa distancom prema njihovim knjigama. U nadi da ću naići na razumevanje i kod Dubravke Stojanović i kod vas, priznaću da je večeras moja emocija jača nego obično i, valjda srazmerno tome, distanca veća. A evo zašto.

Posle školovanja kod odličnih profesora, najviše kod profesora Andreja Mitrovića, Dubravka Stojanović je, zajedno sa grupom istoričarki i istoričara koje danas u srpskoj historiografiji već predstavljaju imena, istoričarski zanat počela da peče u Institutu za istoriju radničkog pokreta, koji se kasnije preimenuovao u Institut za noviju istoriju Srbije. U generaciji koju su ovi mladi ljudi zatekli u Institutu bila sam i ja. Htela ili ne, pratila sam njihovo ljudsko i profesionalno sazrevanje. Ne mučim se da nađem reč kojom bih izrazila naše višegodišnje odnose. Sasvim sigurno, uzajamnost je ta reč. Mi smo jedni od drugih učili: šta onda jedni drugima dugujemo?

Stariji, barem što se mene lično tiče, mladima duguju iskustvo da oni, kao i naša biološka deca, slušaju šta mi govorimo, ali mnogo više gledaju šta i kako radimo. U poslednjoj deceniji prošloga veka, kada smo se i našli u Institutu, mladi su stavili na probu zrelost starijih, to jest, njihovu spremnost da taštinu i egoizam potisnu u ime budućnosti.

Mladi, nadam se, starijima duguju razumevanje da prethodnike ne treba poništavati i ponižavati: racionalnije je i plemenitije popeti se na njihova ramena i pogledati dalje. Bez toga, bez međugeneracijske povezanosti, nema kontinuiteta u istorijskoj nauci. Ali nema ga ni u čemu, nema kulture.

Počela sam sa emocijama. I Dubravka Stojanović prvom rečenicom u svojoj knjizi: „Volim Beograd“ – kaže nam ne samo da ona ima emociju prema predmetu svoga istraživanja, nego nam kaže i kakva je to emocija. Parafrazirajući reči osnivača moderne istorijske nauke, Fernana Brodela iz njegove prekretničke i kultne knjige *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II*: „Ja sam strasno voleo Mediteran... Radosne sam mu posvetio duge godine izučavanja“ – Dubravka Stojanović saopštava svoje shvatanje istorijske nauke. Prema tom shvatanju: „Prikupljanje činjenica... jeste samo prvi, početni zadatak istoričara. Ključno pitanje jeste na osnovu čega ih

povezati, u koji kontekst ih staviti, kako ih razumeti?“ Ovo poslednje je najteže ali je obećavajuće. „Ne recimo“, kaže Mark Blok, „da su dobrom istoričaru strane strasti; on ima strast razumevanja. Ne prikrivajmo to, ta reč je bremenita teškoćama, ali i nadama“.

Pošto je ustanovila pravo istoričara na emociju, i pozitivnu i negativnu, Dubravka Stojanović je odredila funkciju emotivnog u celom postupku istoričara. „Priznajući da je njegov odnos prema predmetu sopstvenog istraživanja afektivan, da je njegov motiv bavljenja naukom u tome da sebi objasni vreme u kojem živi, istoričar saopštava da će upotrebiti sva sredstva kojima raspolažu njegova i njoj susedne discipline da bi što bolje saznao, razumeo i objasnio ono što ga lično zanima. Tako opredeljen istoričar ima mnogo jači motiv da sazna više, da iz što šireg raspona pitanja, iz ranije neotvorenih ostataka prošlosti prodre u znanje dublje nego oni koji veruju da je suština nauke u tome da istraživač bude neutralan, da nema lični odnos prema predmetu svojih proučavanja“.

Opis onoga što je bilo. Ali, upravo to što je bilo ima više perspektiva. Otuda neophodnost oslanjanja na rezultate drugih nauka, otkrivanje novih izvora i upoređivanje. Najzad, rangiranje činilaca koji određuju proces urbanizacije i evropeizacije Beograda, kao predmeta istraživanja. Ali najpre o jednom kvalitetu knjige Dubravke Stojanović, koji je ređi u srpskoj historiografiji. Pozvaću se na još jednog francuskog istoričara.

Žorž Dibi, „neprikosnoveni istorijski zanatlija“, kako je za njega rekao Ivan Đurić, kome je Dibi bio uzor, smatrao je da istoričar treba da ima tri vrline: volju za nezavisnošću, strogost i osećajnost, dodajući sledeće: „Ipak ove tri vrline ne bi bile dovoljne. Ako istoričar nauči da se upozna sa onim što veruje da je otkrio, ako je voljan da prizna sopstvenu nesigurnost, i da opiše nesigurne prolaze kojima se često provukao, jer istorija je takođe, a ja verujem i naročito veština dobrog govora, da ima taj dar, blago lepog pisanja, jednostavno, precizno...“

Dubravka Stojanović ima taj dar: *Kaldrma i asfalt* je lepo napisana knjiga: ona je pitka. To može da zavede čitaoca, a istoričara koji veruje da se egzaktno i estetski isključuju da knjigu potceni. Stojanovićeva, međutim, poseduje sve vrline istoričara u dibijevskom smislu, koje su neodvojive od teškog i velikog rada. U debeloj podlozi *Kaldrme i asfalta* nalaze se: domaće i strane knjige iz raznih nauka; putopisi i memoari; arhivska građa; novi izvori do kojih je dovelo upravo multiperspektivno shvatanje istorije (izveštaji Narodne biblioteke Srbije o čitanosti – sa stanovišta strukture čitalaca, vrste čitanih knjiga, odnosa domaćih i stranih autora; prisutnost stranih književnosti – predstavljaju istorijski izvor prvog reda). *Kaldrma i asfalt* je lepo napisana i čitljiva istorijska studija, ali nije bezazlena knjiga: ona svog čitaoca čini pesimističnim, prisiljava ga da upoređuje i dijahrono i sinhrono, angažuje ga.

U političkim istorijama Srbije vreme u kome Dubravka Stojanović posmatra prestonicu Kraljevine Srbije veoma je dinamično. Poslednja decenija XIX veka: liberalni ustav iz 1888, abdikacija kralja Milana, drugo Namesništvo od ubistva kneza Mihaila, povratak Nikole Pašića iz šestogodišnje emigracije, dolazak Radikalne stranke na vlast i njena partijska država, linč naprednjaka od strane

radikala, krvava smena vlasti radikala od strane liberala, bračni sukob kralja Milana i kraljice Natalije, izgon kraljice Natalije, odricanje kralja Milana od državljanstva, udar maloletnog kralja Aleksandra, stalna ustavna kriza. Prva decenija XX veka: svirepo ubistvo kraljevskog para i iskorenjivanje dinastije Obrenovića; parlamentarizam; stvaranje tajne organizacije *Ujedinjenje ili smrt*, koja je poznatija kao *Crna ruka*; snažan nacionalizam i militarizacija društva; Prvi balkanski rat; Drugi balkanski rat; posebno zakonodavstvo za nove krajeve; pripreme za Prvi svetski rat.

Koliko je ova dinamika prodirala u supstrat društva, koliko se on menjao? Israživanja urbanizacije i evropeizacije Beograda veoma su relevantna za odgovor na ovo pitanje. Dubravka Stojanović je pokazala da je dinamika ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja prestonice neuporedivo manja i od unutrašnje i od spoljne političke dinamike: supstrat odoleva buri koja se dešava na njegovoj površini.

Kada je dr Vladan Đorđević postao predsednik Beogradske opštine (12. avgust 1884), Milan Piroćanac, čija je reformatorska vlada već doživela poraz, napisao mu je: „Što se Vas tiče, upravo ne znam da li da Vam čestitam, ili da Vas žalim... Ako se u našoj azijskoj varoši može što učiniti, doktore, to ćete Vi doista i uraditi“. A Alber Muse u svojoj knjizi *Beograd, prestonica Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, koja je, 1922. godine, objavljena u Parizu, za Beograd kaže: „To niti je veliki grad ni selo, ni moderan grad ni varoš. To je prestonica naroda koji je svoje vreme posvetio ratovanju a ne gradnji“.

Zaista, ratovanje i gradnja istovremeno nisu mogući. Otuda, nedostatak plana i sistema u državi, dug put od odluke do realizacije (30 godina od donošenja odluke da se izgradi kanalizacija do završetka radova, isto toliko da se izradi zakon o opštinama), opiranje zakonu i improvizacija. Elementi modernizacije brzo su dopirali do Srbije, ali su ostajali izolovani, imali su ograničeno dejstvo, a često se pretvarali i u svoju suprotnost.

Francuski istoričar Alber Male, savremenik onog Beograda, koji je, posle više od sto godina, za Dubravku Stojanović postao predmetom istraživanja, piše: „Bez sumnje je odveć nepravilno suditi o ovdašnjim stvarima polazeći od naših stavova, poredeći srpski život sa francuskim. Oni nas, međutim, sami izazivaju na to parodiranjem našeg Zapada... Ovdašnji lak civilizacije jeste ono što govori njima u prilog i zavodi stranca prolaznika. Lak civilizacije ispucao je na hiljadu mesta i jeste ono što vredi oko koje može natenane da razgleda i stvara od njega neprijatelja ovakvog prerušavanja“.

Jedan od uzroka za taj civilizacijski premaz površine supstrata, Dubravka Stojanović nalazi u siromaštvu, u nerazvijenosti građanstva, koje bi imalo snagu da kontroliše državu: „pitanje modernizacije pokazalo se kao niz začaranih krugova“. Ko te krugove može da raskine u socijalno nivelisanom i politički nepluralnom društvu? Tako Dubravka Stojanović stiže do ključnog pitanja: „da li je elita u srpskom slučaju bila pokretač ili kočnica modernizacije?“

Ustvari, srpska elita je u središtu celokupnog historiografskog rada Dubravke Stojanović: u više njenih studija, u njene dve prethodne knjige – *Iskušavanje načela. Srpska socijaldemokratska partija i ratni ciljevi Srbije*

1912-1918, Srbija i demokratija, kao i u knjizi *Srbija 1804-2004*, koju je napisala zajedno sa Ljubodragom Dimićem i Miroslavom Jovanovićem. Pominjem ovo zato što smatram da su radovi Dubravke Stojanović, zajedno sa objavljenom dnevničkom i memoarskom ostavštinom iz XIX veka, sa radovima Ljubinke Trgovčević o školovanju srpske elite na strani, kao i monografskim radovima o njenim pripadnicima (Jevremu Grujiću, Peri Todoroviću, Vladanu Đorđeviću, Stojanu Novakoviću, Aćimu Čumiću, Boži Markoviću, ali i Svetozaru Markoviću i Nikoli Pašiću), doveli u pitanje ranije generalizacije o odnosu elite i naroda, kao i o odnosu političke i intelektualne elite.

Pripadnici prvih generacija inteligencije u Kneževini Srbiji niti su se mnogo razlikovali od naroda, niti su se sami diferencirali. U kasnijim generacijama, inteligencija je i pokretač i kočničar modernizacije. Njeni predstavnici donose u Srbiju moderne pojmove, prevode knjige, pišu zakone, stvaraju institucije. U isto vreme, inženjeri školovani u Cirihu glasaju u Skupštini protiv prve železničke pruge, a lekari protiv prvog zakona o narodnom zdravlju. Oni odlučuju da se kaldrma iz Požarevačke ulice prebaci u Nebojšinu, pa, „ako bude potrebno“, opet vrati u Požarevačku. Ili, da se odloži uređenje ulaza u grad, da bi se uredio jedan deo Nemanjine ulice, kako bi „malo uljudnije izgledao“ za vreme kongresa slovenskih novinara, koji se održavao u Beogradu. Pribegavajući *laku civilizaciji*, deo inteligencije – politička elita, maskira zaostalost i postaje kočničar modernizacije, koju je ona inicirala. Da li ona to čini svesno, sa nekim ciljem? Služi se demagogijom i parazitira na zaostalosti u narodu da bi zadržala primat i mogla da vlada? Ili zato što je i sama zarobljena onim supstratom koji modernizacija dovodi u pitanje, što ona sama predstavlja granicu do koje može ići modernizacija? Da bi na ovo pitanje odgovorila, Dubravka Stojanović analizira podele unutar srpske elite.

Vešana za državu (državnim stipendijama i državnom službom) i za politiku (učešćem u političkim partijama i njihovoj vlasti), „srpska elita je“, po Dubravki Stojanović, „stalno nametala neke stvarne ili imaginarne prioritete, koji su predstavljani kao pitanje svih pitanja, od kojih je, kako se govorilo, zavisilo sve, bez čijeg rešenja se nije moglo započeti ništa“. U XIX i XX veku „pitanje svih pitanja“ bilo je različito formulisano ali cilj je bio uvek isti: stvaranje velike srpske države. Do ostvarenja tog sna, supstrat ne samo da nije mogao, nego nije ni smeo da se menja. „Pitanje nad pitanjima“ – „davallo (je) određene ruke i većitu mogućnost gušenja svakog drugog mišljenja, bar dok se pitanje ne reši“.

Fiksiranje velike države srpskog naroda kao krajnjeg cilja i stvarno ili imaginarno jedinstvo oko tog cilja, odredili su sudbinu malobrojne intelektualne elite u Srbiji. Njeni pripadnici bili su kritični u odnosu prema razvoju zemlje i pesimistični u pogledu njene budućnosti. Oni nisu predstavljali „ulje na vodi“ toliko u narodu koliko u inteligenciji, to jest, u političkoj eliti.

Kaldrma i asfalt je važna knjiga za političko sazrevanje srpskog društva. Da li će ona čitaoca više zabaviti nego zamisliti, to već ne zavisi od Dubravke Stojanović.

(Reč na promociji u Kulturnom centru Beograda, 10. maja 2008) ■■

Kikinda: Ostrvo doktora Braneta

PIŠE: GORDANA PERUNOVIĆ FIJAT

(svaka sličnost sa romanom „Ostrvo doktora Moroa“ i svim verzijama filma snimljenih prema romanu, nažalost, nije slučajna)

Imali smo šansu, nije da nismo.

Međutim, kad su posle izbora glasovi prebrojani, pokazalo se da su radikali u Kikindi opet osvojili 17 mandata. DS – 14, DSS – 2, SPS sa PUPS – 3, Koalicija „Zajedno za Vojvodinu“ (LSV i partneri) – 2, Mađarska koalicija - 1 i LDP – nijedan mandat.

Na izborima za republički parlament, pobeda liste Za evropsku Srbiju, na pokrajinskim, pola-pola za radikale i demokrate. Najgore je ispalo na lokalnu, i zbog ovakvog rezultata, Kikinda će i dalje biti u rukama radikala, koji su sa DSS i SPS već formirali vlast, položili zakletve, podelili resore, a na konstitutivnu sednicu Skupštine opštine pozive opozicionim predstavnicima poslali – na sam dan kad se održavala sednica, koliko da im još jednom pokažu da mogu i bez njih. Opozicija najavljuje opstrukcije, ističe da će najoštrije napadati poteze radikala, da će upozoravati na svaku nepravilnost, nezakonitost i nebulozu koju radikali pokušaju, samo, slaba vajda, opozicija je i do sada kritikovala, apelovala, saopštavala medijima, pa su radikali potpuno mirno i bez ikakvog oklevanja sproveli i sprovedi sve što su naumili. Tako je Kikinda ponovo postala ostrvo, kao 1996. godine: samo, tada je bila ostrvo nade, među opštinama koje nisu ni znale ni za kakvu vlast osim SPS, a sada je jedina opština u okruženju u kojoj su radikali ostali na vlasti, pa je druge opštine gledaju sa blagim čuđenjem, kao ostrvo dr Braneta Blažića, kako već čujem da nas zovu, na najveći jed svih nas koji smo radili na tome da radikalska vlast već jednom postane prošlost. Ne, nema više gneva, ogorčenja i pravog, razarajućeg, fizičkog besa koji smo osećali te 2004. godine, posle pobede radikala u Kikindi; ostala je samo neka mešavina gađenja, samosažaljenja i tuđe, mnogo ružnija i neprijatnija.

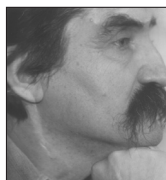
Sad se, naravno, samo ponešto kasno, analizira situacija do u tančine; možda nije bilo dovoljno *door to door* kampanje? Izvinjavam se, ali, bilo je: dodijali smo dragim biračima kao poreznici ili prosjaci. Ili, možda nije bilo dovoljno promotivnog materijala? I njega je bilo, na tone, i podeljen je, sve je otišlo u ruke potencijalnih glasača. Ili možda nisu odabrani pravi kandidati? A ovi koje su radikali predložili, ti su, kao, pravi? Ili je razilazak najavljene koalicije LSV – LDP razočarao birače? Može biti, a ne mora da znači. Razlog je samo jedan: disciplinovano radikalsko biračko telo još jednom se uredno odazvalo na izbore. Što za simpatizere ostalih opcija ne može da se kaže.

„Ja ne razumem zašto vi iz drugih stranaka mislite da mi radikali imamo neko disciplinovano biračko telo.

Nemamo mi *disciplinu*, nego imamo *kazne*: ko se ne pojavi na sastanku, ko ne dođe na miting, ko se ne odazove kad treba da se da potpis, ili kad se bilo kakva akcija sprovedi, bude kažnjen. Ne može više da traži da ga stranka zaposli; biva izbrisan sa spiska članova upravnih odbora, možda ni ogrev ni drugo što stranka obezbeđuje neće dobiti“, objašnjava jedna kažnjena radikalka. Ona je brisana sa svih spiskova, a njeni partijski drugovi nisu joj se javljali mesecima ni na ulici pošto se nije pojavila na nekoliko sastanaka u stranci. Pa zašto se nije pojavila, ako već zna kakve su sankcije? Zato što je imala SMRTNI SLUČAJ u porodici: umro joj je jedini živi roditelj. Kikindski SRS nije imao previše razumevanja za privatnu tragediju svoje članice. Dobro, izgleda da sam shvatila; ljudi, dakle, ne glasaju za SRS zato što vole SRS, nego zato što se boje DS i ostalih opcija, a ovi koji glasaju za DS i ostale opcije, boje se radikala, i tako se svak svakoga boji, i ništa ne opstaje, osim straha, i izneverenih očekivanja, jer mnogo ljudi od stranke očekuje sasvim konkretnu pogodnost u vidu zaposlenja, a stranke nemaju u baš svakom preduzeću ili ustanovi dovoljno uticaja da zaposle osobu s neodgovarajućom školskom spremom.

„U firmi gde radim, namenjalo se u poslednje četiri godine portira i spremačica, da nismo stizali ni imena da im zapamtimo. Svi su bili članovi SRS, i stalno su se nešto šunjali oko nas, gledali nam preko ramena šta pišemo, samo što nas nisu pratili u WC. Koliko puta sam zatekao portira kako igra igrice na mom kompjuteru, nekoliko puta mi je izbrisao i dokumenta, srećom, ništa važno, jer bih ja bio kriv. I svi su odlazili, u bolje firme, na bolja radna mesta, dok nama plata kasni po tri meseca, već smo se pomirili da je nećemo ni dobiti, pa ljudi traže druge poslove. A sad, evo nam nove garniture portira i spremačica – i novog direktora, opet radikala“, poverava stručnjak u stanju „jedva čekajući penziju“. I zašto, pored svega toga, stanovništvo s pravom glasa i dalje glasa za radikale? Da li je u pitanju fatalni šarm neprikriivenog nacionalizma, tako dragog ovdašnjem establišmentu? Ili je dovoljno da dr Brane izjavi da će u Kikindi da se gradi aerodrom, i da je posao sa Holandijom već sklopljen, pa će avionima – avionima, bato, a možda i svemirskim brodovima, cepelinima, tako reći! – da se izvoze za Holandiju tone, ma šta tone, ziloni tona, cveća odgajenog u Kikindi, i da će na tom poslu da se zaposli 5000 ljudi, a zarada da se broji u milionima? Holandija, inače, ako je verovati podacima (koji nisu tajna, dakle, mogu da se nađu i pročitaju) *izvozi cveće* (to jest, ne uvozi ga, a naročito ne sa radikalnih ostrva), a ko god je u životu gajio cveće, zna da mu za taj posao ne treba 5000 radnika, a ni novinarka koja ovo piše nije prolupala, samo malo preteruje i ironizira obećanja data tokom kampanje. Ipak, ljudi veruju, kao što su verovali i u onaj *lebac za tri dinara* iz 2004. Ili, još gore: nije stvar u tome da li veruju ili ne veruju, nego *prepoznaju*. Prepoznaju autoritarnost, jedinu stvar na koju su navikli i koja im je jasna, i blizak im je autoritarni ton kojim radikali govore, bez obzira šta, s oprostjenjem, govore; stanovništvo je naviklo na taj vokabular ljudi koji uvek deluju kao da su potpuno uvereni u ono što izgovaraju, koji ni u šta

ne sumnjaju i nikad se ne zapitaju da nisu možda lupili nešto glupo, netačno ili uvredljivo. Kod radikala se, brate, zna ko je *gazda*, i *gazdi* je sve dozvoljeno, bez obzira da li pritom nekoga povredi ili unesreći, i zna se ko kosi a ko vođu nosi (niko od radikala, naravno: teži poslovi rezervisani su za one iz drugih stranaka i one koji nisu u strankama, a nemaju nekog radikala da ih zaštiti), i ko se zapošljava na bolje radno mesto uprkos kvalifikacijama i sposobnostima, i ko leti s posla ili bude šikaniran dok sam ne ode ili se ozbiljno ne razboli, ukratko – zna se neki red. Taj red, na koji se decenijama navikavalo, glasačko telo nekako teško napušta, i pokušaji DOS da uvede novi model nailazili su na mnogo otpora, potpomognutog i autogolovima koje su čelnici stranaka u DOS davali jedni drugima i sami sebi. I danas se protivnici DOS žale kako su u vreme njegove vladavine morali da uče da koriste kompjuter, o strahote! I da uče engleski, užasno! I da uče da se ponašaju prema strankama! I da – ovog se službenici SO Kikinda i danas podsećaju s najvećim mogućim zgražanjem i indignacijom – dopuste klijentima kojima treba neko uverenje ili rešenje da im pridu blizu! „Zamisli, prilazili su mi sve do radnog stola! Oni *meni* da pridu, da govore šta im treba, oni *meni* da objasne kakav dokument da im napišem! Smrde na beli luk, na znoj, ne umeju ni da se operu kad dođu u Opštinu! Ne znaju ni toliko reda, da *treba da stoje na pristojnoj udaljenosti* od službenog lica! A ja čak nisam smela ni da im kažem: marš napolje, stoko prljava! – morala sam da budem ljubazna!“, žali se i danas službenica u opštinskoj upravi, uspešno preživela promene svih vlasti još od početka (ludih) devedesetih. Jer, ona je na takav odnos prema klijenteli (čitaj: prema običnim građanima, kojima stalno nešto treba) navikla kroz godine službovanja, i nije želela da ga menja; njoj smeta što od klijenta nije odvojena šalterom sa malom, malom rupom, nego ljudi mogu da joj pridu blizu, i kakva drskost, nešto zahtevaju. Biti ljubazan, elementarno pristojan – smatra se ovde kao osobito težak posao, za koji treba biti gala plaćen. Setim se jednog predavanja iz 2002. – lekar iz Beograda objašnjavao je kikindskom medicinskom osoblju kako se u Evropi njihove kolege ponašaju prema pacijentima. Kad, skoči jedan predstavnik kikindskog zdravstva: „Šta hoćete da kažete, da mi, pored sveg svog posla, treba još i da *mazimo* pacijente?!?“ „Pa da“, odgovori predavač, inače lekar specijalista, kad je došao do reči. Hteo je on još i da doda da se ljudi bolje oporavljaju kad se prema njima lepo postupa, počeo je nešto o tome, ali je ubrzo ućutkan. Razvila se ljupka diskusija na temu kako su svi prezauzeti, i kako za te „evropske fazone“ jednostavno nema vremena, iako je kikindska bolnica u to doba imala viška zaposlenih dovoljno za formiranje još jedne bolnice. I to je tako bilo za vreme DOS, a sad ne biva da će biti bolje. Čak i oni kojima se radikalna vlast uopšte ne sviđa, u principu neće preduzeti ništa protiv nje: građanska hrabrost ovde je tako retka buba, da bi je trebalo staviti pod zaštitu međunarodnih organizacija. Kao i sve nas u Kikindi, uostalom. Naročito one koji još nisu bacili peškir, nego planiraju nove akcije, koliko da na radikalnom ostrvu svi ne izumremo od čamotinje. ■■

PIŠE: NENAD DAKOVIĆ

Ne znam

Sada sam u velikoj dilemi šta da uradim u svom književnom vrtu, pošto nema važnije ni lepše svari nego obrađivati svoj vrt, kako je to rekao Anri Volter, što je trebalo da bude savet za uspešan život, a ipak se ovaj broj ovog umesto eseja naziva „ne znam“ a trebalo bi da znam kao Kandid ili baštovan prosvetljenog života u ovo vreme koje nije baš prosvetlo. U svakom slučaju, nastaviću da obrađujem ovaj književni vrt u ovom političkom dvomesečniku zato što je u politici sve manje književnosti ako ju je ikada i bilo. Kao da je reč o paralelnim svetovima ili životima, a poznato je da su ljudska bića u stanju da žive i traju u više svetova, u snu ili na javi, ljubavii ili smrti, što je uostalom i tema poslednjeg romana Filipa Davida čiji je naslov pomalo opscen u nastojanju da ironizuje kič literaturu, jer ova distanca ovde svakako postoji, poslušajte: „San o ljubavi i smrti“ je naslov ova dva romana u jednom, odnosno, ova dva kratka romana u jednom, u ovom *double* romanu, kao u onom *doubledeckeru* koji prevozi ljude po Londonu a ponekad i u Beogradu ili Berlinu u kome sam poslednji put boravio 1992. godine što i nije bilo tako davno. Dakle, kratak roman o ljubavi i kratak roman o umiranju, što je verovatno prilično originalna književna forma u našoj haotičnoj književnoj produkciji. Ovaj *double* roman uz ovu ironičnu distancu prema kiču i onom literarnom kao i pseudoreligioznom. Jer, David ovde govori, koliko sam video, i o hasidskoj religiji, o kojoj ja ne znam gotovo ništa, na jedan literaran način, tako da se može reći da je ovaj *double* roman i neka vrsta pseudoreligijskog štiva, štiva koje bi svakako pozdravio i veliki Anri čiju sam bistu, odnosno, onaj njegov ciničan osmeh video na ulazu u likovnu akademiju na Dedinju koja, koliko se sećam, ima kružni oblik i jedan torzo u sredini, ili neku kopiju Mikelandelovog Davida u ovo vreme kopija. I sada je možda najjednostavnije da u ovo vreme kopija i novca i njegove dominacije nad ljudima, kao da je u pitanju,

kako bi psihoanalitičari rekli, "Gospodar priče" ili „Ludi označitelj“, možda je najjednostavnije da sa korica ovog izdanja prepisem njegovu markentišku najavu čija je uloga da privuče ponekog zabludelog čitaoca, ako privuče i ako to onaj „Gospodar“ dozvoli, jer problem i za Davida je u tome što ime Boga niko ne zna“. Ja inače ovo ime pišem malim slovom, možda i zbog navike a možda i iz nekog drugog razloga. Evo dakle tog reklamnog inserta za ovo štivo čija je fabula i tako u drugom planu, što je možda postao kodeks modernog romana a možda i nije.

„Prvi roman uglednog autora posle dvanaest godina! U pitanju je knjiga originalne forme sačinjena iz dva dela. "Kratak roman o ljubavi": Mladi i učeni Jakov u potrazi za ženom koja ga je opčinila prolazi kroz svetove živih i mrtvih, ljudi i demona, gotovo celu Istočnu Evropu sve do Zemuna da bi se sjedinio sa svojom verenicom u tajanstvenom obredu posmrtnog venčanja“. (Opscenost ovog štiva je u tome što je njegova verenica mrtva. Nedavno sam od mlade vajarke Biljane Popović koja je imala izložbu u Domu omladine nabavio figuru, figurinu mlade devojke koja sedi. Njena je kosa crvenkasta kao i bradavice na dojnama, ali je figura izvedena u gipsu što joj daje onostrani izgled, kao da je mrtva, ili je možda anđeo, ili Jakovova verenica, o kojoj u svom kratkom romanu o ljubavi piše David. Uostalom, ljubav ima ponekad i ovu onostranu masku ili privid svejedno, privid transcendencije koja dolazi sa onoga sveta. "Za svakog hasida celina života i smrti je potpuno ispunjena“, piše Filip David u ovom kvazireligijskom romanu i možda je ova ideja o celini života, kao i ona prema kojoj „ljubav vezuje svetove, dušu sa telom, muškarca sa ženom, život sa smrću“, možda su te ideje osnovne u ovome štivu o ljubavi i smrti koja nije sa one strane, nego sa ove strane života. Zato se ne treba bojati mrtvih nego živeti sa njima i venčavati se sa njima i voleti ih, kao što je to želeo Jakov. I mislim da je ovo roman i o našim željama o kojima znamo tako malo iako nas one vode kroz život., kao što misli pisac ove demonske istorije, pošto su i demoni deo života kao i sablasti) I sada je vreme da navedem i ostatak teksta sa druge korice knjige. "Kratak roman o umiranju" prati sudbinu Erika Vajsa i njegovo odrastanje u jednom banatskom specijalizovanom domu čiji se mali žitelji, kad usred Drugog svetskog rata ostanu bez lekarske pomoći, udružuju u svojevrsnu bandu. Da li je ludilo u njima ili van njih? "San o ljubavi i smrti": dva romana u jednom koja čine jednu celinu posvećenu patnji i ljudskoj mržnji – u mračnim vrtlozima istorije protiv kojih je ljubav jedina uteha“, zaključuje nepoznati pisac svoju priču. Ali, da li je baš tako sve jednostavno i pitko, kao da je ovaj *double* roman nekakav koktel? Da li je u tome narativni trik?

Jer, za Filipa Davida istorija je histerija a ova hasidska celina je pod vlašću onog Ludog Označitelja koji sve zna i ne zna istovremeno o ovome ovozemaljskom, ali i o onome Onostranom. Mislim da je ovaj brikolaž svetova koji su za razum odvojeni i konfuzni ono što je draž ovog pisma. Pošto granice našeg sveta nisu tako jasne, bilo da smo hasidi ili nismo svejedno. O tome je reč u ovoj literaturi po mnogo čemu neobičnoj i vrednoj. A evo pri kraju i

creda samog autora, filozofskog i religijskog istovremeno. „Valja neprekidno imati na umu“, piše David, "da pojmovi i značenja prebivaju u jednom posebnom svetu, a da je njihova pojavnost u našem svetu samo prazna ljuštura“. Tako je mislim ovaj platonizam ili jednostavnije rečeno idealizam, filozofski ili religijski svejedno konstitutivna „greška“ i „poremećaj“, ili možda i samo „ludilo“ izvor ili kladenac i književnosti i filozofije u čemu se ja slažem sa Davidom. To što ne razume autistični ili bolesni Erik Vajs ne razumem ni ja. Jer, kao što sam rekao, granice među svetovima nisu jasne a oni zajedno ipak čine neku celinu, sna i jave ili života i smrti. Nije potrebno da čovek bude hasid da bi to video. "Ne razumem ništa od svega ovoga“, misli Erik., "Dok smo hodali zajedno, osećao sam se dobro. Sve je bilo jednostavno. Mogli smo jedni drugima slati poruke, bez reči, samo pogledima, pokretima. („Jer su reči nastale iz igre i pokreta“, piše na drugom mestu David, ili „kao što je sudbina sveta sadržana u svakom slovu Tore“, ali da nastavimo da pratimo Erikovu misao koja je istovremeno singularna i univerzalna, videćemo.) "Otkako smo se razišli sve se zamaglilo, svet mi je neshvatljiv, neprekidno se naprežem, bez uspeha, da otkrijem smisao poruka koje dobijam od svojih čula. Ne mogu da shvatim to što se događa, ponašanje ljudi, kakva je veza između zvukova, reči i slika. Po svemu sudeći, ne postoji poredak i smisao u toj, kako je zovu, realnosti. (Sudeći po tome Erik je platoničar kao i svi oni koji pišu, ali mislim da to nije zaključak ili konačnica Filipa Davida. Videćemo.) "Uvek sam upadao u paniku“, nastavlja Erik, "kada nisam uspevao da uvedem red u nepodnošljivo haotični život. Čujem ljude kako govore, ali ne shvatam svrhu govora... Jedinu sigurnost osećam u sopstvenoj teskobi... Sada je sve drugačije. Buka se pretvara u lavež od kojeg me spopada strah. To nije običan strah. Mogao bih ga nazvati užasom i strepnjom koji obuzimaju čitavo moje biće u dodiru sa haosom što obuhvata sve živo i postojeće. Od kada znam za sebe, slušao sam priče kako je problem u meni, u nekom poremećaju koji mi onemogućava da budem kao i većina drugih. Ali sada znam, siguran sam, da je poremećaj izvan mene, u onome što nisam ja, u ponašanju drugih, načinu njihovog ponašanja koje samo izaziva nespoprakume, sukobe... Većina nameće sud šta je zdravo, šta bolesno, šta je poremećaj. Od čega me treba lečiti? Od mene samog? Od ludila koje dolazi spolja, pokušavajući da se provuče kroz zidove moga dobrovoljnog zatvora?"

Šta je svrha Erikovog monologa? Da opiše karakteristične simptome njegovog autizma, ili bolesti? Sumnjam. Jer, ni ja ne razumem mnogo od toga što ne razume i Erik. Čovek je bolesna životinja a ovde je uopšte reč o poremećaju koji je konstitutivan za sve ljudske svetove, eseje i umesto eseje, književne, filozofske, religijske i druge. Nigde nema sigurnosti, ni na javi, ni u snovima, ni u životu, ni u smrti. Zato se ovaj broj „umesto eseja“ mogao zvati i „poremećaj“. "Jer, nešto nije valjalo u postojećem poretku, nijedan se svet nije mogao ostvariti do kraja" napisao je Filip David, junak ovog „umesto eseja“, ako je napisao a jeste. Umesto kraj a ne kraj, kao što i dolikuje jednom umesto eseju. ■

“Crni Ljupko” na čelu kolone

PIŠE: IVAN MRĐEN

Sve češće čujem od dobronamernih kolega da bih tekstove objavljene pod nadnaslovom „Sport i propaganda“ trebalo da „stavim u tvrde korice“, uz ocenu da bi takva knjiga mogla da bude solidna dopunska literatura za one studente novinarstva, a takvih nije malo, koji već od prijema indeksa sanjaju da jednog dana budu veliki sportski novinari i zamišljaju sebe kao izveštače sa Olimpijade, Svetskog fudbalskog šampionata ili finala Vimbldona. Drugi opet pitaju „zašto dopunska“, uz napomenu da je apsurdno što nema ozbiljnije sačinjenog udžbenika za tu vrstu žurnalizma, koja zauzima prvo mesto mereno po prostoru koji efektivno zauzima u gotovo svim ovdašnjim dnevnim listovima (izuzetak koji potvrđuje pravilo je list „Danas“), a pri vrhu je i u minutaži koju ima u programima elektronskih medija, posebno televizije.

Bilo bi, međutim, pogrešno da se isključivi razlog za ogroman broj propagandista u sportskim listovima, rubrikama i redakcijama traži u neadekvatnoj obuci i odsustvu valjanih priručnika za njihov svakodnevni rad, mada jedan od najznačajnijih izvora neprestane reprodukcije prevaziđenih obrazaca ponašanja i stalne reprodukcije izlizanih klišeja leži u činjenici da se za većinu sportskih novinara može reći da su apsolutno samouki. To samo po sebi ne mora biti loše, ali problem nastaje kad se tako „obučeni“ kadrovi „uzdignu na nivo sopstvenih nekompetentnosti“ (Crnjanski) i počnu kao urednici da „obrazuju“ mlađe kolege. Oni tada svoj diletantizam proglašavaju za „u praksi potvrđeno iskustvo“, a svoje kriterijume nameću kao jedino ispravne, sa obrazloženjem da se „tako uvek radilo“, ili da „publika to očekuje od nas“.

Mladim kolegama ne ostaje ništa drugo nego da im poveruju na reč, čekajući svoje parče „kolača“ u vidu izveštavanja sa značajnijih događaja i atraktivnih putovanja (a toga u velikom broju redakcija ima samo kad je sport u pitanju) i da povremeno kad „šef nešto napiše“ pokušaju da, takođe ka samouci, ponešto prihvate kao smernicu za svoj budući rad.

Ideju da od ovih tekstova napravim knjigu nisam nikad odbacio, ali su moje sumnje i rezerve inspirisane isključivo potpunim razumevanjem koliko je velika potreba da se takav udžbenik napravi i koliko ove moje usputne analize ne mogu da popune tu prazninu. U tom smislu sam nekoliko puta rekao da mi, na primer, nedostaje više valjanih analiza sadržaja nekih tekstova, u kojima bih zainteresovanim čitaocima potanko objasnio „šta je pisac hteo da kaže“ i gde se sve, kako i zbog čega ogrešio o neka osnovna pravila novinarskog zanata. Mislim da sam do sada uglavnom izbegavao takve analize, jer u ovoj našoj sredini svako vezivanje za konkretan tekst odmah odvlači pažnju od osnovne ideje i korisnih primedaba i sve se svodi na nekakav lični plan, pitanje međusobnih odnosa i surevnjivosti, uz neizbežna zlonamerna tumačenja.

Međutim, za temu ovog priloga – kako samouki urednici pogrešno uče buduće propagandiste – nemoguće je preskočiti tekst objavljen 4. jula 2008. godine na

zadnjoj strani „Večernjih novosti“, jer ga je potpisao Jovan Sekulić, koji, ne samo da je urednik sportske rubrike tog visokotiražnog lista (u kojoj su radili zaista sjajni novinari kao što su Časlav Jakovljević, Mirko Stamenković, Mihailo Rašić, Nikola Stipić, Srđan Popović, Bata Gvozdenović...), već je godinama bio i predsednik Udruženja sportskih novinara Jugoslavije (Srbije i Crne Gore). To bi mladanim kolegama trebalo da uliva dodatno poštovanje, mada im ja ne bih preporučio da bilo šta iz tog teksta pod naslovom „Šta uradi, Ljupko?“ zapamte kao ozbiljno štivo.

Već sam naslov asociira da je reč o nečemu što treba osuditi, što se nedvosmisleno iskazuje već u prve dve rečenice, uz komentar: „Šta uradi, crni Ljupko?“. Reč je o tome da je komentar objavljen dan pošto je Ljupko Petrović postao trener u Hrvatskoj, preuzevši fudbalere „Kroacije“ iz Sesveta, koja je ove godine ušla u tamošnju prvu ligu. Da bi „zločin“ bio veći, urednik Sekulić je morao da podseti čitaoce da je Ljupko Petrović „trofejni trener“ i to ne bilo kakav trofejni trener već onaj koji se „sa Zvezdom popeo na krov Evrope“ (vodio ekipu „Crvene zvezde“ u vreme kad je, 29. maja 1991. godine, osvojila Kup evropskih šampiona). „Jednostavno, jednom Ljupku Petroviću nije mesto u malenom klubu, koji se zove 'Kroacija', niti će on moći u tom gradiću ili selu po imenu Sesvete da pronade sebe“ – piše nekadašnji predsednik srpsko-crnogorskog Udruženja sportskih novinara. Da mu neko ne bi prebacio nacionalizam ili nešto slično, on piše i ovo: „Da je Ljupko otišao u 'Dinamo' ili 'Hajduk' pa da čovek kaže neka, to je izazov, neka naš Srbin uči Hrvate fudbalu“.

Na stranu to što je takva neumesnost napisana samo desetak dana posle zaista sjajnog nastupa hrvatske reprezentacije na Evropskom fudbalskom šampionatu, koje su i treneri i fudbaleri i navijači iz Srbije posmatrali samo na televiziji. Oseća i J. Sekulić da je došlo vreme, da se poslužim njegovim rečnikom – „da Hrvati uče Srbe fudbalu“, pa u ovom svom pamfleu kaže da bi Slaven Bilić ili „Cico“ Kranjčar, kad bi kojim slučajem došli da treniraju „Jagodin“ ili „Javor“ koji su ove godine ušli u ovdašnju prvu ligu „u Zagrebu ili Splitu bili razapeti na krst“.

„Ali, Srbi očigledno imaju kratko pamćenje“, vajka se učitelj Sekulić, pa se tako i Ljupko Petroviću prebacuje što je zaboravio „zašto je svojevremeno otišao iz Osijeka“. Sekulić, međutim, ne samo da ima „dugačko“ pamćenje, već „pamti“ i unapred, pa svoj komentar privodi kraju rečenicom: „Srbin kao Ljupko sigurno neće moći da se lepo oseća u Hrvatskoj!“

Takva (pr)ocena data je u pasusu ispod jedine citirane izjave samog Petrovića, koji je rekao da „ako želimo u Evropu, trebalo bi zaboraviti poslednjih dvadeset godina, sve što se događalo da prevaziđemo“. Zaborav nije amnezija, događaji se ne mogu izbrisati, ali put prevazilaženja svega što je do takvih događaja dovelo počinje i najmanjim koracima, baš poput ovog koji je napravio fudbalski trener Ljupko Petrović. A jednom, ko zna, kad se fudbalska reprezentacija Srbije ne bude plasirala i na Svetsko prvenstvo 2010. godine u Južnoj Africi, možda se ovde nađu neki ljudi koji će pomisliti da bi nam trebao selektor kakav je Slaven Bilić.

Bojim se samo da se niko neće usuditi i javno da kaže, jer će po sportskim listovima, rubrikama i redakcijama sedeti neki novi propagandisti, školovani u „klasi Jovana Sekulića“.

Gorani

PIŠE: OLGA ZIROJEVIĆ

Naziv za stanovnike Gore. U novije vreme, u novinarstvu i naučnoj literaturi u upotrebi je i naziv *Goranc*, naziv koji je u samoj Gori prisutan u govoru mlađih obrazovanih Gorana. U međusobnoj komunikaciji Gorani sebe zovu još i *našinci*, a svoj govor *našinski* ili *našenski*.

Župa Gora - ime je sveslovensko i praslovensko - pominje se u srpskim srednjovekovnim spomenicima. Najstariji pouzdani izvor je povelja manastira Svetih arhandela kod Prizrena kojom car Dušan 1348. godine osniva manastir i daje mu mnoga sela u posed. U povelji je pomenuto i sedam naselja Gore; određene su njihove međe i utvrđene posebne i ostale obaveze. Opšta obaveza Gorana bila je da čuvaju manastir i daju stražu oko manastira i Prizrena, a naznačene su bile i posebne obaveze nekih sela (kao napasanje ovaca i davanje luči manastiru).

Reljef Gore, kao i drugih šarplaninskih župa izrazito je brdsko-planinski. Treba istaći da je šarplaninska pašnjačka oblast najveća na Balkanskom poluostrvu i jedna od najizrazitijih u Evropi. Najvećih je širina, a posebno bogata travom i vodom na krajnjem jugozapadu, odnosno na području Gore. Otuda je Šara od najstarijih vremena bila planina razvijenog stočarstva (šarski sir nije, nažalost, doživeo veliku reputaciju), na kojoj su živeli različiti narodi. Ukratko, ova oblast bila je uvek gusto naseljena, a to znači od Srednjeg veka do danas. Bogatstvo pašnjaka i prohodnost Šar-planine gotovo u svim pravcima (i pored znatnih visina, prostora i razuđenosti) dovodi, u XV i XVI veku, do masovnog useljavanja iz obližnjih makedonskih oblasti. Tada je moglo doći do pojačanog uticaja na šarplaninske i metohijske govore, kao i do prisutnosti vlašskog, arbanaškog i juručkog etničkog elementa.

Lišeni dovoljno obradivih površina stanovnici Gore bili su tako od davnina upućeni na stočarstvo, a široko razmahnute granice Osmanskog carstva omogućavale su im da zimi teraju svoja stada do ovčepoljske kotline i solunskog polja, pa su zimovišta bila rasturena od Metohije i Morave do Male Azije, a najčešće su bila u okolini Dojrana, Velesa, Larise i Soluna.

Ova kretanja nisu imala samo ekonomski nego i kulturni uticaj.

Treba istaći i to da je Gora nekad obuhvatala mnogo veću teritoriju nego u naše vreme. Shodno zvaničnom turskom popisu iz polovine XV veka nahija Gora ima 30 naselja (sa tipično srpskim imenoslovom). Tu je i stimulativna turska poreska politika - kada je reč o stočarstvu - pa se stanovnici Gore sa svojim stadima kreću slobodno na velikim prostorima južno od Gore.

Sa porastom nesigurnosti u carstvu dolazi, u drugoj polovini XIX veka, i do opadanja stočarstva, a posle 1912. godine, povlačenjem novih graničnih linija, goranski stočari ostaju i bez zimovnika prema Solunu, Trakiji i Anadoliji. Izlaz počinje da se traži u pečalbarenju. Polovinom XIX veka pominju se stanovnici goranskih sela kao bozadžije u Beogradu. A danas se većina Gorana bavi

poslastičarskim zanatom, što je novije u njihovoj tradiciji. U prošlosti, kaže naš poznati etnolog Milisav Lutovac, "bilo ih je u Rusiji, srednjoj Evropi, Maloj Aziji i Egiptu. Kad je jedan pronašao put u zaradu, za njim su išli drugi iz istog sela". U novije vreme, međutim, u pečalbu sve češće odlaze čitave porodice, a u Goru se vraćaju posle zarađene penzije, ili u vreme godišnjih odmora.

Kada je reč o poreklu i etničkom biću Gorana, za neke istraživače su etnički Bugari, za druge Makedonci, odnosno Srbi, a ima i onih koji ih smatraju potomcima srednjovekovnih bogumila. Brojni istorijski izvori, međutim, upućuju na zaključak da su Gorani u etničkom smislu, pre islamizacije, bili Srbi. Toponimija zabeležena u već pomenutoj Dušanovoj povelji najvećim delom je srpska. I turski izvori upućuju na srpsko poreklo Gorana pošto je, kako je to utvrdio lingvista Mitar Pešikan, granica srpskog i albanskog imenoslova i etnojezička srpsko-albanska granica.

Na etničko poreklo Gorana upućuju, najzad, i brojne pravoslavne crkve na teritoriji Gore. O njima svedoče, kako pisani izvori, tako i goransko kolektivno pamćenje (u selu Brodu, na primer, postojale su tri crkve). I danas u goranskoj tradiciji ima tragova hrišćanskih obreda koji su, zbog prelaska na islam, delimično izmenjeni. A to, opet, ukazuje na kasniju islamizaciju. Najveći goranski praznik je Đurđevdan "koji u sebi objedinjuje paganske i hrišćanske elemente. Jednu od najvažnijih uloga u đurđevdanskom običaju Goranaca zauzima kult vegetacije". I na ovaj praznik većina Goranaca - bez obzira na mesto življenja - dolazi u Goru. A vreme se kod njih i sada računa po pravoslavnom kalendaru.

Po istraživanjima Lutovca (polovinom minulog veka) goransko stanovništvo je u ogromnoj većini starosedelačko; tačnije, od 208 rodova 184 (ili 0,88 procenata) su doseljenički, koji ovde pristižu krajem XVIII i početkom XIX veka.

O prisutnosti vlašskog etničkog elementa svedoče neki toponimi kao i tragovi u onomastici (Vlaški potok, Renda). U srpskim srednjovekovnim poveljama ima podataka o Vlasima stočarima. A ne treba prenebregnuti ni antropogeografsku realnost - kako ističe antropogeograf Milovan Radovanović - da je, i pored prisutnosti srpsko-slovenskog etničkog sloja "sve do Skadarsko-lješkog primorja u oblasti bilo etničke amalgamizacije sa arbanaškim etnosom (...). Prema tome, šarplaninske župe su - iako u neposrednom kontaktu sa središnjim metohijsko-prizrensko-kosovskim oblastima najgušće koncentracije srpskog življa i naselja - istovremeno ipak bile na južnoj ivici geografskog prostiranja srpskog naroda, kao i u neposrednom zapadnom susedstvu sa krajevima latentnih etnogenetskih procesa između Srba i Arbanasa (Ljuma, dolina Drima i susedni krajevi). Ni Gora nije bila pošteđena arbanaške etničke ekspanzije. Tako su rubni delovi Gore, koji su polovinom XV veka srpski (...) albanizovani. Središnji deo Gore, posle konfesionalne mimikrije ispoljene islamizacijom, ostao je izvan snažnijeg albanskog uticaja, što ne znači da pojedinačnih useljavanja nije bilo".

Na pašnjake Gore stizali su i Juruci (turski nomadi), koji su pojedinačno ostajali, ali se i brzo asimilovali.

Mimikrija kao način očuvanja goranskog identiteta

manifestuje se primanjem islama (znatno kasnije od svojih suseda, a masovnije tek posle 1690. godine i ukidanja Pečke patrijašije), prihvatanjem odeće, a u novije vreme različitim etničkim izjašnjavanjem. Za Gorane nije suštinsko administrativno već goransko određenje. Inače u procesu islamizacije veliki uticaj imali su derviši, koji su ostavili dubok trag u životu Gorana.

U poslednjem popisu stanovništva (iz 1991) više od polovine žitelja Gore izjasnilo se za Gorane, ne kao pripadnike regiona već kao članove etničke grupe, a u približno istoj srazmeri (oko 55 procenata) Gorani su izjavili da im je maternji jezik *goranski* ili *našinski*, dok nešto manji deo (oko 44 procenata) srpski smatra maternjim jezikom. Etnolog Dragoslav Antonijević smatra da "najjači identitet čini sam goranski jezik (*našinski*)". Inače, govor šarplaninske župe Gora predmet je doktorske disertacije prof. Radivoja Mladenovića čijim se kritičkim osvetljavanjem prošlosti Gore i mi ovde sa zahvalnošću koristimo.

Pomenuti Radovanović naglašava da je kod Gorana, takođe, prisutna i svest o zajedničkom etničkom nasleđu po kome se goranska etnička grupa "po svom kulturnom i etnopsihičkom entitetu bitno razlikuje od svih ostalih muslimanskih populacija u zemljama prethodne Jugoslavije". Čuveni su po bogatstvu usmenog stvaralaštva i šarolikoj narodnoj nošnji; muška nošnja je vrlo slična onoj iz susednog sela Žura, dok je ženska tipično anadolska.

Danas se smatra da ima oko 40.000 Goranaca; u samoj Gori živi između 6000 do 7000. Od 1999. godine doživljavaju egzodus terani političkim, a još više ekonomskim razlozima. Utočište nalaze u Srbiji, Bosni i Hercegovini, kao i u zapadnoevropskim zemljama. Često su diskriminisani, kako na Kosovu, tako i u Srbiji, gde stradaju njihove radnje zbog prezimena koja su im nametnuta od strane Albanaca. Ali, Goranci su, kako sami ističu, ipak ponosan narod i niko neće uspeti da ih asimiluje.

Kao i ostale etničke grupe smatraju se nacionalnom manjnom, nedostaje im, međutim, nacionalni savet, a nemaju ni identitetsku infrastrukturu. Njihova stranka, *Građanska inicijativa Goranaca*, nije prešla cenzus na poslednjim izborima. ■■

Posjeta mladih iz Vojvodine i Beograda Srebrenici

PIŠE: RADE VUKOSAV

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji (HO), Kancelarija u Novom Sadu, od 2. do 4. maja 2008. godine, je organizovao posjetu mladih Memorijalnom centru u Potočarima i Kući povjerenja u Srebrenici.

Grupa omladinki i omladinaca iz Novog Sada, Indije, Beočina, Rume i Beograda sa Pavelom Domonjijem i autorom ovog pisma je 2. maja posjetila Memorijalni centar u Potočarima, gdje su nas dočekali Albina Beganović i Mensur Karahasanović koji nas je upoznao sa detaljima ovog sstrašnog zločina. Odgledali smo film sa snimcima napada Mladićevih snaga, 11. jula 1995. godine, kada je izvršen najveći genocid – na jednom mjestu – u Evropi nakon Drugog svjetskog rata, zarobljavanja stanovništva, koje je u Srebrenici gladno i žedno, golo i boso, blokirano, u neizvjesnosti boravilo u izbeglištvu i strahovalo za živote i opstanak svoje djece i svoje sopstvene. Potresno odvajanje muškaraca od svojih najmilijih, plač žena i djece, ona prestrašena lica, odvođenje muškaraca u Potočare, nedaleko od Srebrenice u fabričke hale odakle su odvođeni na egzekuciju. Zbog propusta holandskog bataljona iz snaga UNPROFOR, koji je bio od strane UN zadužen za sigurnost ove zaštićene enklave, cjelokupna holandska vlada je podnijela ostavku, a kod nas, odakle je zlo pošlo, niko od zvaničnih se nije čak ni pokajao.

Razgledali smo groblje i na mermeru ispisana imena ubijenih. Od više od 8.000 ubijenih, sva tijela još nisu ni pronađena, a i ona pronađena nisu još sva identifikovana, jer su ih agresori, da sakriju zlodjelo, rovokopačima premještali u sekundarne i terciarne masovne grobnice. Načelnik općine g. Malkić nam je kasnije objašnjavao da su sekundarne i terciarne grobnice najprije pripremane kopanjem podužih rovova širokih kolika je kašika rovokopača i tu su tijela utrpavana i silom nabijana i zatrpavana, što otežava kompletiranje i identifikaciju tijela. Dijelovi pojedinih tijela se nalaze i na više mjesta. Kada se po više desetina ili stotina tijela nađe i iskopa i kad ih stručnjaci identifikuju, tek onda se pakuju u mrtvačke sanduke za sahrane. Neka tijela to čekaju i godinama, a sahrane identifikovanih tijela se obično masovno obavljaju 11. jula svake godine. Taj će proces još dugo trajati, a mnoga tijela nikada neće biti pronađena. Sa velikom pažnjom mladi su se, u razgledanju groblja, zadržali oko jedan sat, interesovali se, pitali i dobijali odgovore.

Dolaskom u Srebrenicu smješteni smo u Kući povjerenja, sa kojom HO već od ranije ima prijateljstvo, u kojoj su nas željno, kao svoje najmilije dočekali, primili, družili se sa nama i gostili nas izvrsnom hranom i pićem: Melika Malešević, domaćica Kuće, te Albina Beganović i Mladen Stjepanović. Otac Mladena Stjepanovića, člana Kuće povjerenja je, u ovom žalosnom ratu, ubijen od pripadnika bošnjačke strane. Trećeg maja je priređeno predstavljanje Kuće povjerenja, sa izlaganjem Melike Malešević. Bez patetike je vođen razgovor o suočavanju sa prošlošću. Nakon ručka je uslijedio razgovor sa *Majkama Srebrenice*: Hatidžom Mehmedović, Safijom Mujić, Fatimom Husejnović i Šehidom Abdurahmanović koje su nas srdačno pozdravile, zahvalile na posjeti i sa velikom tugom izlagale svoje ispovijesti kako su ostale bez svojih najmilijih i bez igdje ičega. Bile su to ispovijesti iz srca, kroz suze, kako to mogu samo majke iskazivati koliko im je tužno živjeti bez svojih. Zavidljua je njihova razboritost i rasuđivanje. U tužnim ispovijestima, osim tuge, nije bilo zlobe. Zahtijevaju samo pravdu, a protiv su svake osvete. Neka, kažu one, svaki zločinac odgovara po učinku ma sa koje strane. Ogorčene su što se glavni krivci još štite. Mladi su razgovarali sa majkama, postavljali im pitanja, a neke djevojke su bile toliko rastužene da su i plakale. Nakon razgovora obišli smo znamenitosti Srebrenice: izvor ljekovite vode koji se zove Ljepotica, Veliki Guber, staru tvrđavu iznad grada.... Mlade je posebno zanimalo razgledanje Omladinskog centra Srebrenice. Rukovodilac Centra Ljubiša Milovanović nam je objasnio kako

Sudbina folksdojčera u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata

PIŠE: BRANKO PAVLICA

su od ratom devastiranog kina (bioskopa) radnim akcijama uredili prostorije Centra; donacijama i vlastitim nabavkama kompjutera i električnih muzičkih uređaja uredili i opremili pristojno mjesto za zabavu mladih. Imaju i organizovan Savjet mladih Srebrenice. Za sve vrijeme našeg boravka u Srebrenici stalno nam je ugodno društvo činila lijepa djevojka Anesa Begić, koja je svojim skromnim držanjem i osmjesima krasila atmosferu. Poslije večere je u dvorani Kuće povjerenja, uslijedilo druženje sa mladima Srebrenice uz muziku, igru i zabavu. Narod bi, kao i prije rata, mogao zajedno kada bi političari to htjeli, da ne koče i da ne truju. Uskladila im se vlast pa mute i čuvaju svoje silom ograđene torove.

Četvrtog maja su mladi imali duži razgovor sa načelnikom općine Srebrenica, gospodinom Abdurahmanom Malkićem, koji nas je pozdravio i upoznao sa općinom i problemima u njoj koja je uoči rata imala više od 37.000 stanovnika, od toga oko 73 odsto Bošnjaka, 25 odsto Srba, ostalo su bili Hrvati, Jugosloveni i drugi. Bilo je oko 10.000 zaposlenih, a sada je zaposlena samo blizu petina tog broja. Bošnjaka sada ima samo nešto više od 4.500. Najviše Bošnjaka, koji su preživjeli, njih oko 10.000 se sada nalazi van Srebrenice, a od toga 5.000 u SAD. Povratak je otežan zbog uništenih ili teško oštećenih domova, a najveća prepreka povratku je nezaposlenost. Mladi su postavljali umjesna pitanja, a načelnik je otvoreno odgovarao. Atmosfera je bila izrazito prijateljska. Nakon protokolarnog razgovora načelnik je prešao na druženje, kojom prilikom smo od njega svi dobili po paketić sa po četiri knjige i po bocu kupinova vina, koje je mjesni proizvod. Naslovi fino opremljenih knjiga su: *Knjiga o Srebrenici* od Sadika Salimovića, *Dokumenti o zločinima u Srebrenici* na bosanskom i engleskom jeziku, *Dokumenti o zločinima koji traju* na bosanskom i engleskom, *Srebrenica Potočari spomen obilježje i mezarje*, isto na bosanskom i engleskom. Abdurahman Malkić, načelnik općine Srebrenica je, na početku ove knjige napisao proslav:

“Memorijalni centar u Potočarima treba da upozorava na zlo koje se desilo kako se ono nikako više ne bi ponovilo; Da opominje; A nama bude nada da će krvnike stići ruka pravde. Sve će nam ovo trajno svjedočiti i ostati nezaboravno.

Sa Memorijalnim centrom započinje jedna nova nada, nada novog početka i boljeg sutra. Kao simbol izgradnje povjerenja, treba svima koji su bili sudionici ili sljedbenici jedne politike, politike netolerancije, nepoštovanja tuđeg i drukčijeg, pokazati da su bili u zabludi.

Ako to prihvatimo kao mjeru vrijednosti poštovanja tuđeg, različitog, ali ne isključivog nepodnošljivog, budućnost nam je svijetla.

U suprotnom, ostaćemo zarobljenici prošlosti... Ne trebamo i ne smijemo zaboraviti prošlost, ali znatno smjelije i brže u budućnost moramo“.

Za divljenje i pohvalu je bilo držanje naših djevojaka i momaka, koji su se najuljudnije ponašali, bez alkoholisanja, iako je i alkohola bilo na stolu. Nije bilo provokativnih pitanja ni prigovora ni sa jedne strane. Ova je grupa mladih djelovala ne samo kao kolektiv, štaviše, bili su kao uigrani tim.

Ne može se ovaj tekst završiti a da se još jednom najpohvalnije ne izrazimo o domaćinima i našoj omladini. Domaćini žele sa HO uspostaviti tešnju saradnju i češće posjete, što je i naša želja. ■■

Na sudbinu folksdojčera u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata uticali su sledeći faktori: njihova uloga pete kolone prilikom napada nacističke Nemačke, učesću jedinicama Vermahta protiv NOVJ, zločinačka delatnost njihovog „Manšafta“ i „Hilfspolicije“, a pre svega, zloglasne SS divizije „Prin Eugen“, kao i antijugoslovenska delatnost (špijunska, diverzantsko-teroristička) u Kraljevini od polovine tridesetih, a naročito u periodu 1938-1941. godine.¹

Navodimo samo nekoliko primera kakvim je ratnim zločinima ova jedinica obeležila svoj put kroz pojedine krajeve naše zemlje. U januaru 1943. godine, jedinice ove divizije ubile su u srezu Bosanska Krupa 475 ljudi, krajem istog meseca i početkom februara 1338 ljudi u srezu Bosanski Petrovac, polovinom februara 243 osobe u Drvarskom srezu, u martu 163, u srezu Bosansko Grahovo i 240 osoba u Livnu. U martu 1944. jedinice SS divizije „Princ Eugen“, u saradnji sa još nekim jedinicama, pobile su u okolini Sinja 266 ljudi i spalile čitav niz sela...

Pa ipak, bez obzira na to, jugoslovenske vlasti postupaju prema folksdojčerima, kao celini, potpuno humano i trude se da im život normalizuju dok se ne reši njihovo pitanje.

Folksdojčeri u Jugoslaviji, koji su pomagali okupatoru u našoj zemlji, izgubili su jugoslovensko državljanstvo, čitava im je imovina konfiskovana na temelju odredaba Zakona o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine i o sekvestraciji nad imovinom odsutnih lica. Pošto su sva nastojanja vlade FNRJ da se ta lica isele iz FNRJ ostala bez rezultata, trebalo je odrediti naselja gde će se oni nastaniti nakon provedene konfistakcije njihove imovine i u kojima će im se obezbediti najnužnije za život. Zbog toga su oni bili kolonizovani u nekoliko naselja gde su bili isključivi stanovnici, ili su pak bili smešteni u delovima nekih drugih sela. Porodicama su bile dodeljene stambene prostorije sa najnužnijim kućnim potrepštinama... Naselja nisu uopšte bila opasana bodljikavom žicom niti ogradom.... Iz ovoga je jasno da se život folksdojčera u ovim naseljima bitno razlikovao od organizacije i načina života u logorima naseljenih lica pod angloameričkom upravom, kakvi su postojali u Nemačkoj. U decembru 1947. godine ova naselja su rasturena i svi njihovi stanovnici su prema vlastitim željama i s obzirom na njihova zanimanja preseljeni u druga mesta u zemlji, gde su dobili zaposlenja i gde žive kao i stalni stanovnici dotičnih mesta, ostajući i dalje stranim državljanima, odnosno licima bez državljanstva“ – Izjava Ešrefa Badnjevića, opunomoćenog ministra u

MIP, na konferenciji za štampu u Beogradu 23. 2. 1948. „Politika“, 25. 2. 1948, str. 2.

Stoga je, još tokom rata, došlo do evakuacije pripadnika nemačke nacionalne manjine iz različitih jugoslovenskih krajeva. Sa teritorije NDH evakuisano je oko 110.000, iz Banata 35.000, a iz Bačke oko 70.000 folksdojčera. Ovaj broj od 215.000 evakuisanih folksdojčera poklapa se sa brojem koji je naveden u telegramu Ministarstva spoljnih poslova Trećeg Rajha, kojim je i naređen početak njihove evakuacije iz Bačke 10. 10. 1944. godine.² Osim ovog broja, još blizu 80.000 folksdojčera borilo se protiv NOVJ na strani Vermahta. Krajem rata, mnogi su se povukli sa nemačkim i mađarskim trupama, dosta ih je i poginulo, dok je oko 7000 zarobljeno. Računa se da je oko 200.000 njih dočekalo kraj rata u Jugoslaviji, mada su prebegli folksdojčeri poručivali 1961. godine (iz SR Nemačke) da je taj broj bio blizu 250.000.³

S obzirom na stepen njihovog angažovanja u ratnim nedelima Vermahta, imovina folksdojčera je konfiskovana, a to je bilo u kontekstu odluka AVNOJ od 21. 11. 1944. Članom 1. Odluke o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica i o sekvestreru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile, navodi se: „Danom stupanja na snagu ove Odluke prelazi u državnu svojinu: 1. sva imovina Nemačkog Rajha i njegovih državljana koja se nalazi na teritoriji Jugoslavije; 2. sva imovina lica nemačke narodnosti, izuzev Nemaca koji su se borili u redovima NOV i POJ ili su podanici neutralnih država, a nisu se držali neprijateljski, za vreme okupacije;...“⁴ Posle rata, u „izmenjenom i prečišćenom tekstu Zakona o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine i o sekvestraciji nad imovinom odsutnih lica, članom 1. se određuje: „U svojini FNRJ prelazi i postaje opštenarodna imovina: 1. sva imovina nemačkog Rajha i njegovih državljana koja se nalazi na području FNRJ; 2. sva imovina lica nemačke narodnosti bez obzira na državljanstvo. Pod ovima se naročito razumeju sva ona lica koja su se za vreme okupacije izjasnila da su nemačke narodnosti, bez obzira da li su pre rata istupila kao takva ili su smatrana za asimilirane Hrvate, Slovence ili Srbe... imovina iz tač. 1. i 2. ovog člana prelazi u svojinu države danom 6. februara 1945. godine kao dana stupanja na snagu Odluke... od 21. novembra 1944. godine.“⁵ „Od ovog se izuzimaju lica nemačke narodnosti“... koja su i (pre) tokom rata bila lojalni jugoslovenski građani.

Folksdojčerima je oduzeto i biračko pravo. Članom 4. Zakona o biračkim spiskovima određeno je da „nemaju biračko pravo“ članovi „Kulturbunda, italijanskih fašističkih organizacija i članovi njihovih porodica, ukoliko ne mogu dokazati da su radili u korist antifašističke i narodno-oslobodilačke borbe“.⁶

Zakonom o državljanstvu FNRJ, folksdojčerima je, praktično, oduzeto jugoslovensko državljanstvo. „Državljanstvo FNRJ se može oduzeti svakom narodnosnom pripadniku onih naroda čije su države bile u ratu protiv FNRJ, a koji se državljanin, za vreme ovoga rata ili u vezi toga, pre rata, svojim neloyalnim postupcima protiv narodnih i državnih interesa naroda

FNRJ, ogrešio o svoje dužnosti državljanina...“⁷ I dalje, Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ, u čl. 35. posle prvog stava, dodaje se novi stav 2, koji glasi: „Ne smatraju se državljanima FNRJ u smislu prethodnog stava lica nemačke narodnosti koja se nalaze u inostranstvu, a koja su se za vreme rata ili pre rata ogrešila o svoje dužnosti državljanina neloyalnim postupcima protiv narodnih državnih interesa naroda FNRJ“.⁸

Dakle, pored blizu 30.000 folksdojčera koji su poginuli s oružjem u ruci u jedinicama Hitlerove Nemačke, i isto tolikog broja jugoslovenskih Nemaca koji su nasilno odvedeni u Sibir na prinudni rad, kao i oko 20.000 koji su krajem rata, smatra se, nedužno stradali, svi ostali su već krajem 1944. godine saterani u (sabrne) logore. Ovi logori za folksdojčere, u kojima su bili izuzetno teški životni i radni uslovi, postojali su sve do marta 1948. godine. U 22 takva logora u Vojvodini (Pančevo, Kovin, Mramorak, Brestovac, Jabuka, Padinska Skela, Knićanin i dr.) bilo je oko 110.000 folksdojčera. Prema dokumentu: Pregled brojnog stanja civilnih logora i logoraša na teritoriji AP Vojvodine, do njihovog raspuštanja (pušteno 2600 folksdojčera, pobeglo oko 2000, umrlo 9680) preostalo je 96.769 folksdojčera. Od toga broja blo je 52.413 lica sposobnih za rad, 19.953 lica preko 65 godina starosti i 24.403 dece.⁹ Od tada započinje i proces repatrijacije bivših jugoslovenskih državljana – pripadnika nemačke manjine.¹⁰ Tako je predstavnik jedne jugoslovenske vojne delegacije u Frajburgu saopštio društvu „Karitas“ „da se folksdojčeri u Jugoslaviji, koji su odvojeni od svojih porodica, koji žive u Nemačkoj, pod izvesnim okolnostima mogu preseliti u Nemačku. Ovde dolaze u obzir bračni drugovi koji su razdvojeni, deca čiji se roditelji nalaze u Nemačkoj“.¹¹ Prema zapadnonemačkoj agenciji DPA, „mesečno je stizalo iz Jugoslavije u Federalnu Republiku Nemačku od 500 do 700 folksdojčera“.¹² Zhvaljujući saradnji jugoslovenskog i zapadnonemačkog Crvenog krsta brojni su bili i transporti „dece folksdojčera“ iz Jugoslavije u Federalnu Republiku, koji su prihvatani u sabirnom logoru u Pidingu, a odatle slati roditeljima.¹³ Valja istaći da je, od ukupnog broja folksdojčera koji su dočekali kraj rata u Jugoslaviji, njih 6500 optuženo za saradnju sa okupacionim vlastima, a da je od njih samo 163 izvedeno na sud i osuđeno za ratne zločine.¹⁴ Do 1951. godine, iz Jugoslavije je repatriirano u Nemačku ili Austriju oko 41.769 folksdojčera.

Međutim, u ovom razdoblju jugoslovensko-nemačkih odnosa u žižu dolaze i neka sporna pitanja. Naime, iako je Jugoslavija, pridržavajući se sporazumne oluke ministara inostranih poslova četiri velike sile od 17. 4. 1947. godine, repatriirala do 18. 1. 1949. godine 74.554 nemačka ratna zarobljenika, u Zapadnoj Nemačkoj se aktuelizira pitanje položaja i daljeg izdržavanja kazne nemačkih ratnih zločinaca u Jugoslaviji. Od 1024 zadržana nemačka ratna zločinca do kraja 1951. godine, 507 je amnestirano i repatriirano, 24 zarobljenika – ratna zločinca su osuđeni na smrt i streljana, 51 je umro u zatvorima tokom izdržavanja sudske kazne, a dvojica su pobegla.¹⁵ Dakle, sa nemačke strane postavljalo se pitanje dalje sudbine

preostalih – osuđenih nemačkih ratnih zločinaca.¹⁶ No, iako su u nekoliko navrata vođeni pregovori, tek početkom oktobra 1952. godine došlo je do konačnog sporazuma o postepenom puštanju preostalih Nemaca, kako osuđenih ratnih zločinaca, tako i folksdojčera – iz Jugoslavije.¹⁷ Ali, upravo u vreme završnih pregovora, u zapadnonemačkoj štampi dolazi do antijugoslovenske kampanje. U listu „Aktelen bilderzeitung“ opisuje se sudbina nemačkih ratnih zarobljenika i folksdojčera u Jugoslaviji, oštro se napada spoljna politika Jugoslavije. Između ostalog, optužuje se maršal Tito i njegova vlada „da su pobili odnosno dozvolili da umre od gladi u 1945. godini 210.000 Švaba“.¹⁸

Treba konstatovati da je pitanje sudbine nemačkih ratnih zarobljenika u Jugoslaviji konačno regulisano odlukom SIV od 18. 3. 1953. godine. Tom odlukom oslobođena je daljeg izdržavanja kazne grupa od 11 Nemaca, bivših pripadnika nemačkih okupacionih snaga u Jugoslaviji. Posle njihovog odlaska 23. 3. 1953, u Jugoslaviji se nije nalazio više nijedan nemački ratni zarobljenik.¹⁹

Iako je državni podsekretar u nemačkom Ministarstvu inostranih poslova Halštajn još 28. 2. 1953. godine izjavio „da zna da su na nemačkoj strani potpuno zadovoljni načinom kojim je Jugoslavija dosad tretirala pitanje nemačkih ratnih zarobljenika (ovi transporti bivših osuđenih nemačkih ratnih zarobljenika bili su poslani tačno u rokovima predviđenim u dogovoru između jugoslovenskih vlasti i nemačkog ambasadora u Beogradu), povodom repatrijacije folksdojčera sa nemačke strane nije izražavano zadovoljstvo. Naprotiv, u izveštaju hesenskog Ministarstva unutrašnjih poslova Jugoslavija se optužuje zbog „nedostojnog tretiranja folksdojčera“. Zatim se ističe da folksdojčeri još uvek nemaju ni najosnovnija ljudska prava, pre svega pravo da sami odrede mesto stanovanja ili da se isele u Nemačku. „U poslednje vreme konstatovano je da su folksdojčeri, koji stižu iz Jugoslavije u Zapadnu Nemačku dosad, isključivo stari, sasvim iznemogli ljudi, ili udovice sa većim brojem male dece. Posebna inspekcija je ustanovila, u pojedinim nemačkim saveznim zemljama, da se više od polovine ovih lica moraju klasifikovati kao socijalno ugroženi. Nameće se kao zaključak da se Nemci u Jugoslaviji isto kao u Čehoslovačkoj, iskorišćavaju kao jeftini radni robovi, a da se posle toga, Zapadnoj Nemačkoj prepušta briga o bolesnim i slabim“.²⁰

Bez obzira na njihovu starosnu i socijalnu strukturu, repatrijacija folksdojčera iz Jugoslavije je nastavljena. Po osnovu sporazuma iz oktobra 1952. godine, Jugoslavija je dozvolila njihovo dalje iseljavanje, s tim što su morali da se odreknu jugoslovenskog državljanstva i iskažu želju da se dobrovoljno isele.²¹ Treba istaći da je u avgustu 1953. godine puštena prva grupa od 10 folksdojčerskih zarobljenika, da bi 24. 2. 1954. bio pušten i poslednji folksdojčer koji je osuđen u Jugoslaviji za ratne zločine.

Prema podacima popisa stanovništva iz 1953. godine, u Jugoslaviji je bilo 60.536 Nemaca, od toga 24.738 lica muškog i 35.808 lica ženskog pola.²² U periodu 1953-1961. godine, iz Jugoslavije se iselilo 40.521

lice nemačke narodnosti.²³ Posmatrajući kroz prizmu zvanične statistike, 1961. godine u Jugoslaviji je živelo 20.015 Nemaca, i dalje, 1971 – 12.785, 1981 – 8.712 i 1991 – 5.387 (u SRJ).²⁴

Prema tome, preostali folksdojčeri (kasnije i njihovi potomci) koji se tokom rata nisu stavili u službu nacističke Nemačke,²⁵ nekoliko hiljada Nemaca koji su odbili da se vrate u Nemačku,²⁶ kao i oni iz mešovitih brakova (sa jugoslovenskim državljanima),²⁷ zadržavši imovinu i jugoslovensko državljanstvo, ali bez statusa (pripadnika) nacionalne manjine, nastavili su da žive u Jugoslaviji kao njeni lojalni građani.

Folksdojčeri iz Jugoslavije, ali i iz drugih podunavskih zemalja, po dolasku u Nemačku osnivaju svoja udruženja,²⁸ objavljujući sećanja o životu, radu, svom učešću u Drugom svetskom ratu, posleratnoj sudbini. Bogata dokumentacija o sudbini folksdojčera objavljena je u Diseldorfu 1961. godine: *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost – Mitteleuropa – Der Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*. Štampaju se i brojne knjige. Posebno treba istaći produkciju izdavačke kuće u Frajlsingu.²⁹

Po pravilu, proterani folksdojčeri nastupaju neprijateljski prema Jugoslaviji, njenim oficijelnim vlastima. Ovo se ispoljava u periodu do decembra 1951. godine, kada su uspostavljeni diplomatski odnosi između FNRJ i SRN,³⁰ a naročito u periodu iskrsavanja spornih pitanja u jugoslovensko-zapadnonemačkim odnosima: recimo, tokom tzv. ugovorne krize 1956, potom, posle prekida diplomatskih odnosa SRN sa FNRJ 19. 10. 1957. godine, pa nadalje, posle izvršenih terorističkih akata antijugoslovenske kampanje u nemačkim sredstvima javnih informisanja itd.³¹

Recimo, predstavnik proteranih Nemaca izjavljuje u januaru 1958. godine: „Pošto je jugoslovenska vlada priznala graničnu liniju na Odri i Nisi i sovjetsku zonu, nema više nikakvih razloga da stanovnici Savezne Republike posećuju ovu zemlju, u gomilama kao turisti i donosioci deviza“.³²

Preko spomenutog Saveza proterani Nemci nastoje, posredovanjem nemačke vlade, da „ostvare“ obeštećenje za konfiskovanu imovinu. Posle 1962. godine, kada je FNRJ pokrenula pitanje obeštećenja jugoslovenskih žrtava nacističkih progona, nemačka vlada uslovljava pregovore, između ostalog, i nadoknadom imovine folksdojčerima. U nemačkoj štampi se navodi činjenica „o zapleni nemačke privatne imovine u iznosu od 5 milijardi DM,³³... imovine državljana predratne Jugoslavije“.³⁴

Predsednik Saveza izbeglica SRN Vencel Jakš, u martu 1963. godine savetuje „kako da se efikasno reši pitanje obeštećenja žrtava nacizma“: „... da se pred UN iznese problem folksdojčera... i da se time neutrališu jugoslovenski zahtevi za obeštećenjem žrtava nacizma“.³⁵

Početkom osamdesetih godina manifestuje se i jedan nov fenomen: „psihološko-propagandno delovanje folksdojčera... prema našim građanima vani i u zemlji“. Zapravo, „u SR Nemačkoj se jedan broj povezuje sa neprijateljskom emigracijom poreklom iz Jugoslavije, sve

češće posećuju 'stari kraj' i na različite načine nastoje da pokažu svoje prisustvo, odnosno da se vrate ovamo...".³⁶

Pripadnici neonacističkih organizacija, a posebno folksdojčeri, postaju nosioci nacističkog duha, revanšizma i mržnje prema narodima iz čijih su zemalja pobjegli posle kraha Trećeg Rajha.³⁷

Kraj

Napomene:

¹ Folksdojčeri u Jugoslaviji su bili zločinačko oružje hitlerovske Nemačke. Oko 80.000 aktivno se borilo u jedinicama hitlerovske armije, a preko 25.000 služilo je dobrovoljno u SS jedinicama, a koje su se naročito istakle u vršenju ratnih zločina. VII SS Divizija "Princ Eugen", jedna od najkrvoločnijih jedinica, stvorena je i sastavljena isključivo od folksdojčera.

² J. Mirnić, *Nemci u Bačkoj u Drugom svetkom ratu*, Novi Sad, 1974, str. 327.

³ "Razumljivo je, prema tome, da se za vreme oslobodilačkih operacija, kad je Narodnooslobodilačka vojska nadirala iz planinskih delova zemlje prema velikim centrima i kad se približavala Sovjetska armija – divizija 'Princ Eugen' povukla sa hitlerovskim trupama odvođeci sobom žene i decu. Statistički podaci kažu da je tri četvrtine nemačkog stanovništva Jugoslavije, od ove narodne manjine, evakuisano sa nemačkim trupama". Vidi: Govor šefa jugoslovenske delegacije dr Aleša Beblera na Konferenciji ministara nostranih poslova četiri velike sile u Londonu, povodom pitanja Ugovora o miru sa Austrijom, 28. 4. 1948, "Politika", 30. 4. 1948, str. 1-2.

⁴ *Službeni list DFJ*, 1945, br. 2, str. 13.

⁵ *Službeni list FNRJ*, 1946, br. 63, str. 749.

⁶ Rezolucija o proglašenju AVNOJ za Privremenu narodnu skupštinu DFJ, Sl. List DFJ, 1945, br. 59, str. 541.

⁷ Čl. 16. Zakona o državljanstvu, Sl. List DFJ, 1946, 1946, br. 54, str. 627.

⁸ *Službeni list FNRJ*, 1948, br. 105, str. 1729.

⁹ S. Kljakić, *Kakvi su bili logori za folksdojčere*, "Politika", 21. 6. 1994. O deportaciji u Rusiju nemački autori ističu: „naročito mračnu sliku sudbine preživelih povratnika oslikava deportacija muške i ženske radne snage u Sovjetski Savez na prisilan rad. U Sovjetskom Savezu bili su korišćeni (upotrebljavani) za seljačke i ulične radove, u rudnicima itd. Njihov broj procenjuje Bonsel dokumentacija na 27.000 do 30.000 od kojih su 16.000 pokojnici. Savezni arhiv računa da je taj procenat i veći – 20 do 23 %". J. Wucscht, *Jugoslawien und Dritte Reich*, Stuttgart, 1969, S. 281-282. Die volksdeutschen Verluste: Podaci o ljudskim i materijalnim gubicima nemačke manjine su nepotpuni. Personenverluste – Ispitivanja u više od 2000 naseljenih mesta, u kojima je pre proterivanja stanovalo okruglo 524.000 folksdojčera, daju sledeću sliku stanja u septembru 1950. godine.

Preseljeni i izgnani 370.000 ili 70,7%.

Rati gubici (žrtve), (približno) – 31.000 ili 5,9%.

U logorima umrlo, ubijeno – 55.000 ili 10,5%.

Nepoznati slučajevi (verovatno od ukupnih gubitaka) – 31.000 ili 5,9%.

Od 524.000 nicht erfasst – 37.000 ili 7%.

Ukupni gubici nemačke manjine u ratu (njene neposredne

posledice) iznose oko 117.000 do 120.000 osoba ili 23% od njihovog stanja pre proterivanja. L. Schumacher ocenjuje ljudske žrtve, u statističkoj republikaciji Saveznog ureda, na 175.800 ili 32,7% od ukupnog broja folksdojčera iz 1939. godine. Cit. po: J. Wuescht, nav. Delo, str. 282.

¹⁰ „Pukovnik Kolar, ataše za štampu jugoslovenske vojne misije u Nemačkoj, poručio je jugoslovenskoj vladi da zaključenje trgovinskog sporazuma između FR Nemačke i Jugoslavije zavisi od rešenja problema ratnih zarobljenika“. Radio London o izjavi člana jugoslovenske vojne misije u Nemačkoj, Tanjug – Vesti inostranih agencija, 28. 1. 1950 (Ubuduće u napomenama samo izveštaj strane agencije).

„Tito nema šta da odbije angloameričkim imperijalistima. Iz dobro obavještenih izvora se saznaje da je jugoslovenska vlada odlučila da pusti na slobodu 1500 nemačkih ratnih zarobljenika pošto je Adenauer to očekivao da bi dao svoju saglasnost za potpisivanje trgovinskog ugovora između Zapadne Nemačke i Jugoslavije. Ovi ratni zločinci počinili su zločine na jugoslovenskoj teritoriji, ali je na preporuku američkog ambasadora u Beogradu Alena, Tito odlučio da ih pusti na slobodu i repatriira u Zapadnu Nemačku“. Nedeljni francuski list „Aksion“ o repatrijaciji 1500 nemačkih ratnih zarobljenika, 28. 5. 1950.

„U jugoslovenskoj armiji nalaze se avijatičari iz Zapadne Nemačke, a u Novom Sadu preko 30.000 Nemaca koji se boje povratka u Nemačku zbog osвете drugova“. Italijanska štampa o nemačkim avijatičarima, Rim, 30. 12. 1950.

¹¹ *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1. 3. 1950.

¹² Izveštaj zapadnonemačke agencije DPA, Piding, 27. 9. 1953.

¹³ Isto.

¹⁴ Izveštaj jugoslovenske agencije „Jugopres“, 22. 5. 1954.

¹⁵ Izjava direktora Direkcije za informacije vlade FNRJ V. Dedijera povodom tvrdnje g. Adenauera o nemačkim ratnim zarobljenicima u Jugoslaviji, „Borba“, 4. 3. 1950.

¹⁶ „Jugoslavija će polovinom januara pustiti na slobodu više od 200 ratnih zločinaca od 250 koliko ih ima. Radi se o interesantnom potezu koji je učinjen istovremeno sa naimenovanjem novog jugoslovenskog ambasadora u Zapadnoj Nemačkoj, koji će izgleda biti bivši ministar Jugoslavije u Rimu Mladen Iveković“. „Tempo“, Italija, 20. 12. 1951.

¹⁷ „Šef jugoslovenske vojne misije u Berlinu pukovnik Ratko Polić pozdravio je želju svoje vlade da uskoro okonča ratno stanje sa Nemačkom i dodao da bi se uspostavljanjem noralnih odnosa između ovih dveju zemalja mogli priširiti još uvek nerazvijeni privredni odnosi. Šef misije izrazio je zahvalnost za razumevanje na koje je naišao kod nemačkih vlasti zbog postojećih prehrambenih teškoća usred suše u Jugoslaviji“. Izveštaj zapadnonemačke agencije DPA, 11. 1. 1951.

¹⁸ *Aktuelen Bilderzeitung*, 10. 10. 1952.

¹⁹ „Na osnovu odluke SIV puštena je poslednja grupa od 11 Nemaca osuđenih u Jugoslaviji za ratne zločine. Posle izvršenja ove odluke u Jugoslaviji se neće nalaziti nijedan ratni zarobljenik ili osuđenik koji je pripadao nemačkim okupacionim snagama, osim onih koji su posle puštanja na slobodu odlučili da ostanu u zemlji kao slobodni radnici“. Izveštaj zapadnonemačke agencije DPA, 20. 3. 1953.

²⁰ *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 11. 9. 1953.

²¹ Vidi: član 14. stav 4 – Odricanje i član 16. stav 2 –

oduzimanje tadašnjeg Zakona o državljanstvu FNRJ, Službeni list FNRJ, 1946, br. 54, str. 627.

²² Interesantna je činjenica da je 1948. godine, prema podacima popisa stanovništva, bilo manje Nemaca – 55.337. Od tog broja u Vojvodini je bilo 41.563, u severnim delovima Hrvatske 10.044, u Sloveniji 1.824, u BiH – 1163, i u Makedoniji i Crnoj Gori samo 734 Nemaca. Stojković-Martić, *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*, Beograd, 1953, str. 36.

²³ Mada S. Kljakić navodi da je do kraja 1951. godine repatrirano oko 65.000 folksdojčera. Međutim, taj broj se ne slaže sa brojem preostalih folksdojčera u Jugoslaviji po podacima popisa stanovništva 1948. godine, odnosno iz 1953. godine. Vidi: „Politika“, 21. 6. 1994.

²⁴ Izvor: Statistički godišnjaci za navedene godine.

²⁵ Posredno, ovo se može zaključiti na osnovu člana 1. stav 2. Zakona o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine i o sekvencijaciji nad imovinom odsutnih lica. Od oduzimanja imovine „izuzimaju se lica nemačke narodnosti“: a) koja su učestvovala kao partizani i vojnici u Narodnooslobodilačkoj borbi ili su radila aktivno u MOP; b) koja su pre rata bila asimilirana kao Hrvati, Slovenci ili Srbi, a za vreme rata nisu pristupala Kulturbundu niti su istupala kao članovi nemačke narodnosne grupe; v) koja su pod okupacijom odbila da se na zahtev okupatorskih vlasti izjasne za pripadnike nemačke narodne grupe“. Službeni list FNRJ, 1946, br. 63, str. 749.

²⁶ Još 8. 2. 1949. godine, predstavnik MUP FNRJ je izjavio: „da 3.968 Nemaca nije izrazilo želju da budu repatrirani. Ovi nemački državljani su sklopivši ugovore o radu, ostali u Jugoslaviji da žive kao slobodni građani...“ Cit. po: S. F., *Jugoslavija i Savezna Republika Nemačka*, „Jugoslovenski pregled“, 1964, br. 12, str. 99.

²⁷ Slično prvoj napomeni: „g) koja su pre rata ili do kraja neprijateljske okupacije njihovog prebivališta stupila u mešovite brakove s licima jedne od južnoslovenskih narodnosti... pod uslovom da se svojim držanjem pod okupacijom nisu ogrešila prema oslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije i bila pomagači okupatora“. Službeni list FNRJ, 1946, br. 63, str. 749.

²⁸ Savez prognanin Nemaca osnovan je početkom septembra 1950. godine. Prethodno, još 5. avgusta doneta je tzv. Povelja prognanih. U Berlinu je 4. septembra 2000. godine, povodom 50 godina od formiranja Saveza, uz prisustvo nemačko kancelara G. Šredera, održano svečano zasedanje, na kome je njegova predsednica Erika Štajnbah evocirala „uspomene na 12 miliona Nemaca prognanih iz evropskih zemalja, kao i na 2 miliona nastradalih“. Naglasak u njenom govoru bio je u zahtevu da se „nikad više ne ponove takvi masovni progoni nacionalnih manjina u Evropi“. *Deutsche Welle*, 4. 9. 2000.

²⁹ Recimo: Josef Seny, *Geschichte der Donauschwaben*, Freilassing, 1955; J. Senz, *Apatin und die Apatiner, Schwinbuch bei Strunbing*, Freilassing, 1949; Josef Muller, *Syrmien – Slawonien – Bosnien*, Freilassing, 1961 itd.

³⁰ „Uspostavljanje veoma tesnih ekonomskih odnosa između Savezne Republike Nemačke i Jugoslavije i uspostavljanje diplomatskih odnosa dve zemlje treba da budu pripremljeni političkim sporazumom. U Bonu se izražava nada da će prema nemačkim ratnim zarobljenicima u Jugoslaviji koji su kažnjeni uskoro biti preduzete mere u pravcu sniženja kazni i da će docije biti repatrirani. To je pak utisak ličnosti koja je imala zadatak da vodi pregovore u Beogradu...“ „Večeras je zvanično

saopšteno da su Jugoslavija i Zapadnonemačka Republika postigle sporazum da uspostave pune normalne diplomatske odnose i da podignu svoja poslanstva u Bonu i Beogradu na nivo ambasade. Jugoslavija se starala da ostvari što tešnje trogovinske odnose sa Zapadnom Nemačkom u svojoj težnji da uvozi nemačke mašine u zamenu za jugoslovenske sirovine...“ Izveštaj zapadnonemačke agencije DPA, 8. 12. 1951.

³¹ B. Pavlica, *Jugoslavija i SR Nemačka: 1951-1984*, Smederevo, 1989, str. 42-43; B. Pavlica, *Antijugoslovenska aktivnost neprijateljske emigracije u SR Nemačkoj*, Smederevo, 1990, str. 176-188.

³² Izveštaj zapadnonemačke agencije DPA, 28. 1. 1958.

³³ K. Davidović, „Odložena obaveza“, „Borba“, 4. 6. 1971.

³⁴ J. Wuescht navodi, prema podacima o ranijem imovnom stanju folksdojčera sledeće podatke o materijalnim gubicima:

“Zemljišni posed – 62,8%; Poljoprivredna oruđa – 4,6%; Velike stočne farme – 1,5%; Stambene zgrade i zgrade – 21,5%; Zanatsko-industrijski posed – 8,6%; Pokrena imovina (kućni pribor, nameštaj id r) – 1%... U ove cifre, naglašava nemački autor, nisu uključeni: obrtni kapital, pokretnosti (vrednosti), vrednosni papiri, potraživanja (efektiva), rezerve itd. Prema Trischleru, bivšem predsedniku nemačkog zadržunog udruženja u Jugoslaviji, ukupna materijalna šteta folksdojčera iznosi oko 4 milijarde predratnih maraka“. J. Wuescht, *Jugoslawien und Dritte Reich*, Stuttgart, 1969, s. 283.

“Kad biste vi folksdojčerima priznali sve što oni tvrde da su izgubili, ja bih iz svog džepa mogao da nadoknadim razliku do visine odštete koju tražite!“ Prema navodima beogradskog istoričara Antuna Miletića, ovim rečima je tadašnji predsednik Zapadne Nemačke Vili Brant, tokom jednog od razgovora o ratnoj odšteti, pred članovima jugoslovenske delegacije prokomentarisao zahteve folksdojčera za odštetu... Pitanje privatnog vlasništva nad imovinom koja je folksdojčerima oduzeta odlukom AVNOJ od 21. 11. 1944, i danas je jedan od osnovnih problema kojim se, s ogromnom upornošću, bave članovi folksdojčerskog udruženja podunavskih Nemaca, jedno od najjačih građanskih udruženja u Nemačkoj“. Cit. po: S. Kljakić, “Inicijativa za pomirenje vojvođaskih Nemaca i Srba – Veliki imovinski apetiti folksdojčera“, *Politika*, 20. 3. 1994, str. 11.

³⁵ Cit. po: 4. jul, 13. 3. 1964.

³⁶ Vilić – Ateljević, *Specijalni rat*, Beograd, 1983, str. 237.

³⁷ “Potrebno je istaći, u tom kontekstu, krucijalnu činjenicu da je posle rata u Nemačku nagrnula milionska masa nemačkih izbeglica iz niza evropskih zemalja. Blizu 15 miliona pripadnika nemačke manjine doselilo se u matičnu zemlju. Takođe, u toj masi bila je i brojna fašistička i politička emigracije iz niza evropskih zemalja – blizu 715.000. Pripadnici tako brojne emigracije postaju sredstvo političkog manipulisanja najreakcionarnijih desničarskih i neonacističkih snaga posleratne Nemačke“. Cit. po: N. Kurnert, *Rasistički tonovi – šta su mislili nemački profesori prilikom potpisivanja Hajdelburskog manifesta*, “Die Zeit”, 5. 2. 1982.; Vidi i: B. Pavlica, *Jačanje neonacističkih snaga i najrazličitije profašističke akcije u političkom životu SR Nemačke*, u: *Antijugoslovenska aktivnost neprijateljske emigracije u SR Nemačkoj (1951-1984)*, SD, 1990, str. 52-53. ■